TARTALOM

3 Tari István: Kócolódó fényességben

8 Mohás Lívia: Fiatal farkas
(Emlékezések) 12. rész

16 Szikra János: Kifordult platánok; Ha Afrika az afrikaiaké marad;
Bozótból a gyilkosok; Befalazott idő; Séta Provánszban

21 Lezsák Sándor: Felvidéki jelenés, 1968; Jelenés, élő adásban; Jelenés, valamilyen szigetek

30 Acsai Roland: Az idő; Mit üzen; Aki nincs; Romokon kilehelt

32 Sarusi Mihály: Ó- (Magyar-) Csaba a Kastélyban

44 Oláh András: a történet vége; szívátültetés; idegen föld

47 Balázs Lajos: A római pápa – Magyarország miniszterelnöke – Csíkszentdomokos
(Nézőpontok a család- és gyermekszeretet körül)

59 Horváth Florencia: Kilépő; Hogy valójában senki

61 Biernaczky Szilárd: Dogonok Bandiagara szikláin

78 Lőkös István: Trianon után: Ady-recepció az utódállamokban (1920–1944)
(A horvát, a szerb és a szlovák Ady-kultuszról, 2. rész)

90 Iványi Márton: Őrangyalok és szelindekek
(Az első világégés a mai visegrádi térség 20. századi szépirodalmában)

103 Madácsy Piroska: „Szabadság, szerelem”
(Petőfi és George Sand az 1840-es években)

117 Horváth Péter: Egy Mészöly-monográfia és a fény törőspontja
(Szolláth Dávid: Mészöly Miklós)

123 Lakatos-Fleisz Katalin: Élni és belakni a világot
(François-Xavier Bellamy: A maradandó. Hogyan léphetünk ki a rossz végtelenből?)

126 Csontos Márta: Ti szegény férfiak és persze nők
(Juhász Zsuzsanna: Hát micsoda nő ez!)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Biernaczky Szilárd tanulmányához kapcsolódik, a szerző bocsátotta rendelkezésünkre.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

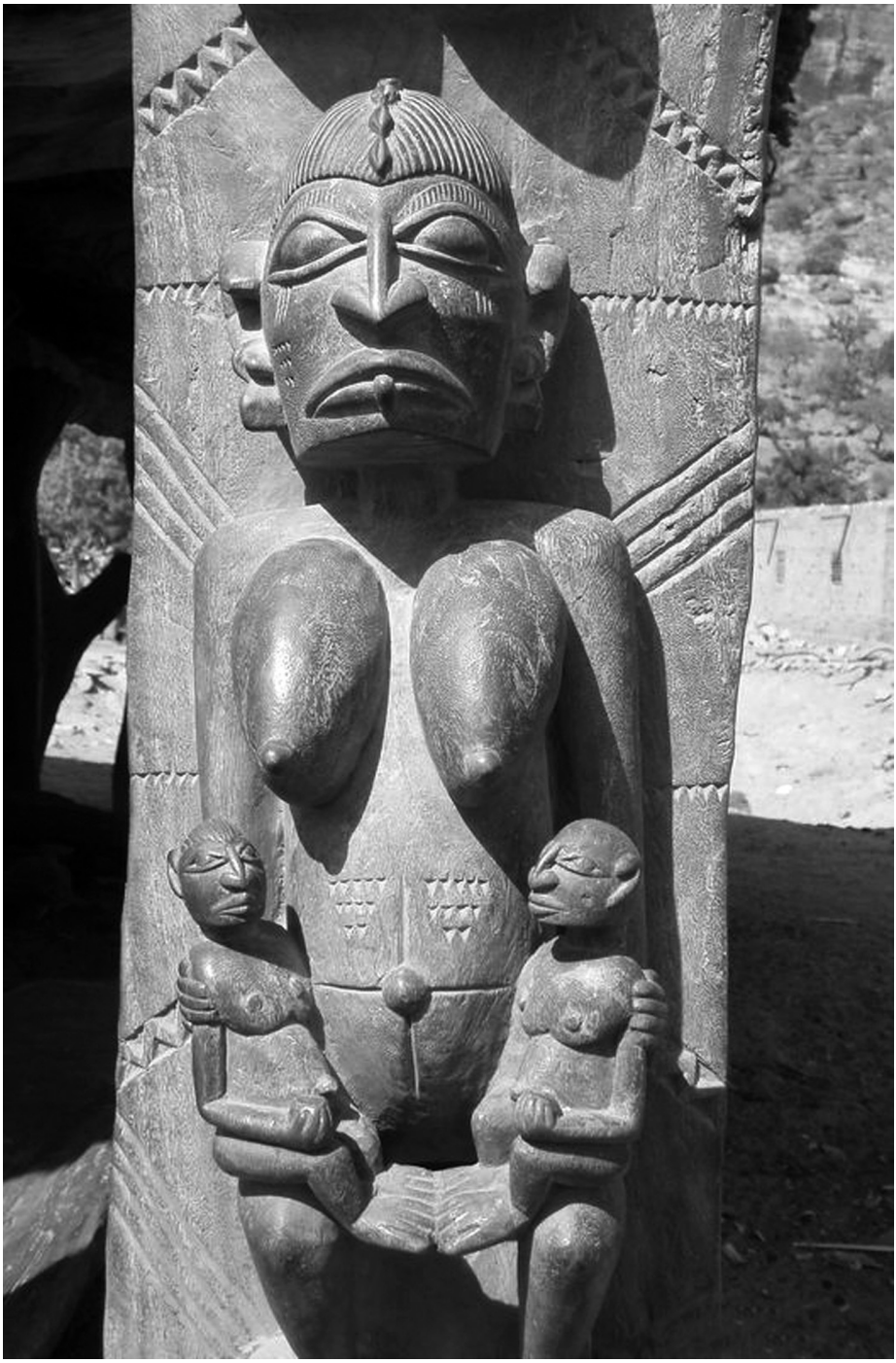

Amma mint női isten a Nommokkal, vagyis az első földre leszállt isten-emberekkel, szobor fából faragva, újabb kori vízió

Tari István

Kócolódó fényességben

Hullámzó szálakba ágyazottan
heverek az árvalányhajban.
Hosszan magamra húzva gombolva
a csillogás gubancolódását
az időnként rám dőlő tengernyi
fekete kalap sötétjével –
a gyászos képzeletet noszogató
hirtelen elsötétüléssel –
hogy aztán túltelítve lebegjek
a szivárvány élénk színein,
rikító festékek hömpölygésével:
beléjük mártják piacra készülve
az asszonyok az árvalányhajat.
Beléjük mártják magukat, bennük
színezik még ki lelküket, mintha
szivárgó könnyeiken keresztül
kellene nézniük a lengedező
világot, mintha könnyeikkel
küszködve elviselhetőbbnek
látnák szélfútta valóságukat.

Rég jártam igazi pusztánkon,
a Delibláti-homokpusztán.
Mindig is biztos fogódzómnak
számított, titokban azt remélve:
a válság még a táját is messzire
elkerüli e buckás hullámzásnak.

TARI ISTVÁN (1953) Zentán született költő, író, műfordító, képzőművész. A Délvidéken, Óbecsén él. Legutóbbi kötete: *Csataképversek* (képversek, grafikák, kordokumentumok; Kaposvár, 2020, Berzsenyi Könyvkiadó).

Megfeledkeztem volna arról
az útról, a dűnék közt kígyózó
aszfaltcsíkról, mely ittjártam óta
teljesen kiépült összekötve
Susarát – akkor még nem merték
Fejértelepnek nevezni – a
Világgal. A válsággal? A másik
válsággal? A pusztán mindig is
válságos volt az élet. A puszta
embereinek állandóan
hónapokkal előre kellett
gondoskodniuk mindenről. Ők már
sokkal régebben hozzászoktak
az elértéktelenedéshez,
mint mi, kik bokáig járunk a
hivatalos ügyek mocsarában,
lilástarka szeméttengerében.

És lehangoltan gondolok a
puszta legjobb ismerőjére:
az Erdőkirályra, akinek az
erdő volt a hazája, aki
rajongásig szerette hazáját.
Ő mutatta be nekem vidáman
a szappangyökeret, síkárgyökeret,
mindazt, amibe biztonságosan
belekapaszkodhat az ember.
Mindazt, ami megtart a homokon.
Az Erdőkirály személyesen
ismerte, nevükön szólította
a fákat. Azt a villámsújtotta
fát is, amely azonnal a táj
kormos fölkiáltójelévé vált.
A borókabokrokat, meg a
virágokat is gyakran nevükön
szólította. Kicsiny utai,
különös ösvényei voltak.
Vele kiáltottam bele a
visszhangos Vaskútba! Fölhevülten
mutatta be nekem az állatok
hangját, olyankor arca hol a
bagoly, hol az őzgida, hol a
vadmacska képére hasonlított.

Számomra a fiatalságot
testesítette meg az Erdőkirály.
Tán azért szerettem meg annyira,
mert a fiatalok lapjánál
dolgozva, állandóan koravén
emberekkel kellett foglalkoznom.
Állandóan koravén emberkékbe
botlottam. Mondom, leverten gondolok
az Erdőkirályra, mert lábai
fölmondták a szolgálatot, mert a
leghűségesebb alattvalói
hagyták cserben. És megöregedett:
a királyok számára az öregség
a legnagyobb büntetés. Az, hogy
túl kell élniük önmagukat. Már
beszélni is alig volt kedve,
amikor fölkerestem. Csak a
vállát vonogatta. – Jöjjön, meg
szeretnénk találni az elhagyott
Vaskutat – biztattam. Tekintete
segélykérő volt, pedig mi kértünk
tőle segítséget. – Addig megyünk
kocsival, míg el nem akadunk.
Beült autónkba a puszta legjobb
ismerője. Nem tudott ellenállni.
Nem nekünk, a pusztának, mely elsodró
tavaszi tobzódással várta.

Aztán kiszálltunk az autóból.
Megindultunk a buckákon. Kerestük
a régi Vaskutat. Fülledt melegben
törtük át magunkat a bozótokon.
A borókaágak szúrását húztuk
magunk után. És eltévedtünk.
Az Erdőkirály egyre kergébben,
zaklatottabban törtetett előre.
Alig tudtuk követni, pedig lábán
papucs volt. – Nem erdőbe való
a papucs – rázta ki az egyik dűnén.
Aztán letépett néhány szál elszáradt
gyöngyvirágot. A gyöngyvirág hamarabb
nyílik a homokon: mi láttuk el
vele elsőként a fővárost.

Még a férfiak sem restellték szedni.
A gyöngyvirágszedők között ő volt
a legelső! Ő ismerte legjobban
a gyöngyvirág lelőhelyét – ezért
kiáltották ki Erdőkirálynak.

Kábultan bolyongtunk az árvalányhaj
fénylő gubancai között, az
árvalányhaj összekócolódó
fényességében, térdig süppedtünk
a valószerűtlenül bársonyos
homokban. Akkor figyeltem csak föl
arra, hogy még a puszta ellen is
merényletet próbálnak elkövetni.
– A robbantások nyomai – mutatta
az Erdőkirály. – Olajat keresnek!
Onnan ezek a golyó ütötte
sebekként nyíló homokkráterek.
De a puszta még nem vérzett el –
gondoltam, és szemem egész idő
alatt az Erdőkirályon tartottam,
aki menet közben a gyöngyvirágok
mellé hosszú vékony drótokat
húzott ki a homokból. A puszta
sebhelyeiből. A merényletek
színes gubancát fogta csokorba.
A merényletek színes gubancába
kötötte szorosan az elszáradt
gyöngyvirágokat. – Majd csak jó lesz
valamire – bökte ki elgyengülve.

Nehezen találtunk vissza kocsinkhoz.
Eltévedt az Erdőkirály – motyogtam.
Senki se fogja elhinni nekem.
Egész idő alatt ez járt fejemben.
Meg a németek elhagyott temploma,
melyet annyira megsajnáltunk.
Védtelenül állt az erdőben, a fák
árnyai simogatták. Tavaly,
november huszonkilencedikén
gyújtotta föl valaki. Szándékosan.

Néztük a kiégett gerendákról
leszédült bádogkupolát. Az
összegyűrődött pléhtetőt, melyet
nem remegtet meg többé a harang
zúgása. Csak a gyűrődéseibe
összegyűlt víz tükrét remegtethetik
meg a surranó gyíkok, a madarak.
Zengésüktől, csattogásuktól hangos
most a Delibláti-homokpuszta.

Heverek az árvalányhajban.
Itt kéne bevárnom a sötétet, a
kalapok belsejéből szabadulót.
A vastagot. Az Erdőkirály
gyerekkorából való vastag
sötétséget, melyben eligazodni
tanult. – Jöttünk haza az erdőből –
mesélte elfúló hangon. – Fogtam
apám kezét. Éjszaka volt. Csak a
szentjánosbogarak villogtak. Féltem.
– Nézd, fiam – mondta apám –, hogy mennek
a boszorkányok! Heverek a
kócolódó fényességben. És abban
egészen biztos vagyok, hogy ami
elmúlt, annak Ifjúság a neve.

Se szeri, se száma azoknak a fából faragott bárkáknak, amelyekkel a dogonok hite szerint a nyolc Nommo a földre érkezett a Sziriuszból. Ez a példány lófejjel a gazdaság jelképe, oldalon Amma jelképe és a nyolc Nommo látható

Mohás Lívia

Fiatal farkas

(Emlékezések)

12. rész

„Az egyetemes rosszból ránk eső rész”[1] – amit a hívő ember eredendő bűnnek nevez. Velünk születik, már a pólyában sem lehetünk ártatlanok. Ez igazságtalanság! Így döntöttem gyerekkoromban, ez és más zavarosság tette istenhitemet. Felnőttként se beszélni, se írni nem mertem Istenről és a hitről. Sokáig nem értettem e ponton magamat. Talonba tettem a kérdést. Tegnap váratlanul mintha megjött volna a felelet. Karácsonyi ajándékul könyvet kaptam Ingridtől, egykori páciensemtől. Szinte egész nap Ingrid esete járt a fejemben, miközben rágcsáltam a frissen kisült püspökkenyeret. Mikor megismertem, 17 éves lehetett, skót kockás rakott szoknya, bordó posztó kabátka csillámló rézgombokkal. Széles mosoly, nyílt tekintet. Elmondta, hogy valahol olvasta vagy hallotta, hogy az Isten teremtette világunkat a Teremtő a természetre alapozta és alapozza ma is. Ez kínzó nyugtalanságait, érthetetlen sóvárgásait hirtelen lenyugtatta, és „akkor jó!” érzéssel szinte boldoggá tette. A Városliget dombján állt éppen, kezdte ledobálni ruháit, meztelenül meghempergett a fűben, pucéran fel és le rohangált a dombon, boldogságában. Úgy érezte, rettentő erősen Isten után sóvárog, noha semmit se tud Róla. Valaki mentőket hívott, a körzeti orvos nyugtatót adott neki, és hazaküldte. Szülei vallás nélkül éltek, és amikor lányukban a sürgető istenvágy jelentkezett, tanácstalanul vonogatták a vállukat.

Sóvárgott Isten után, de tudni semmit se tudott róla. Itthon akkoriban Kádár- és Aczél-kultúra dominált. Ingrid elindult a közeli kórház pszichiátriai osztályára, gondolatairól, Isten utáni sóvárgásairól kívánt beszélgetni végre valakivel. A pszichiáter figyelmesen hallgatta, néhány kérdést tett fel, majd egyszerűen beutalta az elmeosztály zárt osztályi részlegébe. (Talán a pszichiáter szakmai egzisztenciájának feltétele volt az ateizmus? Kötelező volt az istenhitet elmebetegségnek diagnosztizálnia? Nem tudom.)

Mohás Lívia (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

1 Kertész Imre *Világvége-történetek* című könyvének első fejezetében használja így ezeket a szavakat.

Az elmeosztályon jól bántak vele, néhány tesztet csináltattak, megfigyelésre, rövid időre ott tartották, majd elengedték. Ekkor került hozzám. Hallgattam figyelmesen, néztem az arcát, szemét, mozgását, mintha együtt úsztunk volna azonos tempóban, és akkor, egy idő után váratlan szerepcsere történt. Én nyíltam meg, Ingrid előtt lepattogtak a lakatok, a zárak az elfojtásokról, miszerint az Istenről, a hitről hallgass! Csendesen elmeséltem neki, értem, tudom, átéltem azt a sóvárgást, átélem ma is olykor, a végtelen szerelemhez hasonlít, sokat tudok Róla, jót, rosszat, néha zavarosan. Szüleim istenhívők, bár Bussa Marcsókát édesapám megszidta azért, mert ez a gyerek növekszik, mint fű az árokparton, de egyetlen imát elmondani nem tud. Mint két rossz kölyök, vihogtunk édesapám háta mögött, és komolyságot erőltetve vidám képünkre, kezdtem biflázni a Hiszekegyet. És a többit. Tíztől tizennyolc évemig a zárdában módszeresen tereltek az apácák a transzcendens világ felé. Természetes lett nekem, hogy kézzel fogható itteni világunk mögött van egy másik.

Az örökkévalóság távlatából! Sub specie aeternitatis! Vagyis hogy onnan, odaátról kell nézni a világot. A szépet, a csúfat, a sikert és a kudarcot, mindent, mondogatták nevelőink. Néha sikerült elkapnom egy-egy ily megfogalmazhatatlan látószöget, pillanatot.

A falusi plébános úrról is meséltem Ingridnek. Elemi iskolába hetente kétszer jött hittanórát tartani, szép, magas, barna, kissé testes úr volt, valószerűtlenül szépen formált kéz, a körmök világítóan tiszták. Úgy, de úgy tudott beszélni, mesélni a bibliai történetekről, ott aztán vannak csodák, fordulatok, drámák, próféták, angyalok, szájtátin bámultunk, amikor húsvét előtt Jézus korbácsolásáról beszélt, és a fejére hasítva ráerőltetett tüskés koszorúról, kicsordult a könnyem. Mások, a kislányok is sírtak, többen, de a fiúk nem. Közülük senki. Csodáltam őket, amikor Rotyi tanító úr nádpálcával püfölte a feneküket, de igen erősen, még porzott is a ceig nadrág, amit a tanító úr – mármint a ceig nadrágot – két ujjal, szinte kényeskedve felcsippentett, félrehúzta az anyagot, hogy feszüljön és így még jobban marjon a pálca. És ezek a fiúk nem sírtak. De nagyon figyeltek. A felfeszítést lélegzetet elfojtva. Meglehet, ilyen percekben dönti el a kölyök, hogy belőle ha felnő, mi lesz, mi legyen: áldozat vagy pribék?

Igaz, később sokféle pletykát hallottam gyerekkorom csodált plébánosáról, akinek a fiatal farkas is lába elé heveredne szelíden. A szóbeszéd szerint túlságosan kedvelte a kemény húsú menyecskéket meg a tanító kisasszonyt. Csodás ökrei, lovai pedig azért voltak, mert az országos nagy vásárokra úgy járt, mint lókupec, civilben, csizmásan, és ott vásárolta az állatait. Na és? Bánom én! Minket megtanított szánni a szenvedőt. Azt, aki az egyetemes rosszból a legtöbbet kapja.

Ingrid mozdulatlanul, rezzenéstelenül figyelt.

Ingridhez vissza fogok térni, hozzá és Bagdy Emőkéhez, a kivételes szakemberhez, de most nem állom meg az alábbi kitérőt.

D. Murray könyvének címe fejbe kólint: *Európa furcsa halála*. Nyugat-Európában az önfeladás és öngyűlölet emberei meg se kísérlik megállítani a társadalmuk átalakítását célzó tömeges migrációt. Elemzi a demográfiai és a politikai tényeket,

a valóságot. Tényekre támaszkodik: a multikulturalizmus bukásáról ír, a nyugatiak bűntudatáról, a születések csökkenéséről, és hogy miért hagy magára bárki egy teljes civilizációt. Az elmúlt évszázad legfrappánsabb (könyv)címe: Európa furcsa halála.

Ingridnek szerettem volna elmondani, megtanítani a palóc öregasszony archaikus imáját, „Én lefekszem én ágyamban / Mind a testem koporsómban. / Halálom történik, / Istenkét említek, / Istenke küld három szíp angyalt, / Egyik tanít, másik őriz, / Harmadik viszi az én lelkem áldott menyországba. Aki ezt az imádságot háromszor fölkeltyibe, / Háromszor lefektyibe elmondja, / Az megüdvözül…" Erdélyi Zsuzsanna nagy jót cselekedett összegyűjtvén, könyvekben kiadván a régi vén szülék archaikus imáit, akik Istenkének becézik az ég és föld urát, lelket borsóztató pátoszt mellőzve, becézik, mintha nagyanyái lennének az Úrnak, azaz „szüle", ahogyan öregannyukat szólították a palóc gyerekek.

Tarzicust ugyancsak nem meséltem el akkor Ingridnek. A szép kezű öreg plébánostól hallottam a fiúcskáról, aki hűsége miatt szörnyethalt. A gyerekkorom plébánosa, aki el-elkapta a tanítókisasszonyt, miután levetette a reverendáját, ha levetette egyáltalán, mert ha túl sürgős volt a dolog, akkor le se vetette, no de nehogy elábrándozzunk azon, hogy miképp tette dolgát a pap a tanító kisasszonnyal, csakhogy a „reverenda felemelése" szavak miatt ide tolakszik fegyelmezetlen libidóm és Malatidész tisztelendő úr, a hittantanárunk Egerben, a zárdában, olyan szép volt, akár egy kép, mediterrán típus, sötétbarna gyűrűs haj, hatalmas porcelánkék szemek, karcsú derekán feszesre húzta a cingulust, és testvérem, akit Istenke nemcsak szépséggel, hanem kamasz korától eleven szexepillel is bőséggel ellátott, kikezdett, kacérkodott Malatidésszel, szótlanul persze, csupán tekintettel meg szája széle nyalogatásával, távolról az iskolapadból, sokan észrevették a szemezést, pletykáltak, hogy ez meg az már meg is történt köztük, én meg ijedten kérdeztem testvéremtől, igaz-e a pletyka, de ő fölkacagott, ugyan, Csutak! hogy lenne igaz, agyonröhögném magam, amint Malatidész felcsapná elöl a reverendáját, és ez számomra megnyugtatóan, hihetően hangzott.

Tarzíciust, mesélte kislánykorom plébánosa, Tarzíciust azzal bízták meg, hogy fusson a szomszéd faluba, ahol egy haldokló vár utolsó áldozására, vigye az ostyát keblére szorítva, vigyázva, és a kisfiú futott, csakhogy durva nagy kamaszok bekerítették, követelték tőle a szent testet, a már átváltoztatottat, de Tarzícius két kézzel szorította magához, csak püfölték, gyötörték, amibe a hűség hőse végül is belehalt. Akkor is megeredt a könnyem, mint a töviskoszorúnál, akkor még nagyon tudtam sírni, de félni és sírni nem tudok a szovjet megszállás első éjszakája, édesanyám meggyalázása óta.

Nem tudom, miért nem tanítottam meg Ingridnek az öreg palóc asszony imáját, és miért nem meséltem neki Tarzíciusról. A fiatal farkas zavartan röhög, mert egy szót sem ért ebből az egészből.

Ingridnek telefonáltam, megköszöntem a karácsonyi ajándékul küldött könyvet. Ritka nagy felhangoltsággal beszélt. Úszott az örömben. Olyan bol-

dognak tűnt, akár fiatal lány korában, amikor az Isten teremtette természet úgy felhangolta a Városligetben, hogy ruháit ledobva meztelenül és mondhatni, féktelenül hempergett a fűben. Mígnem egy sétáló mentőket hívott. Kicsit aggódtam. Kérdeztem, hogyan telik karácsony ünnepe. Nyíltan, áradóan beszámolt Bagdy Emőke pszichológus karácsonyi beszédéről (rádióban vagy tv-ben hallotta, erre nem emlékszem), ettől a beszédtől megváltozott benne valami. Talán az élete. Emőke meggyőzte az éteren át, hogy *ő, Ingrid, szeretve van*. Őt, Ingridet Isten *személy szerint* számon tartja, *őt személy szerint* szereti. Eddig ezt neki nem mondták. Lehajtottam a fejem. Bizonyára régen, mikor magam gyerekkori vallási lépéseiről beszéltem, mondtam ezt én is. Talán másképp, mint Emőke. Ő el tudta juttatni Ingridhez, amire leginkább szüksége volt, én nem. Azt hiszem, talán azért nem, mert nekem a legtermészetesebb dolog: anyámtól szeretve lenni, no persze nem gyermekem apjától, hanem természetesen Bussa Marcsókától.

Írtam már emlékezéseimben az anya és újszülött szimbiózisáról. Zsigereik összefolynak, noha a baba már kinn van, ám legalább még 90 napon át az anyai zsigerek – ha minden jól megy – azt az üzenetet küldik öleléssel, tapintással: szeretve vagy, az élet jó, szeretve vagy és ez az üzenet megy éjjel-nappal, 90 napon át és a tudattalan mélyén kialakul *az ősbizalom*. Csúf szóval szinte közhely az, ami Ingridnek csoda: szeretve vagy, szeretve vagy. Csakhogy ebben a szimbiózisban nem mindenkinél vannak rendben a dolgok. Ingrid és anyjának szimbiózisa ilyen „nincs rendben" lehetett. Megnéztem Ingrid anamnézisét, első feljegyzésemet róla, évtizedekkel korábbról, amikor először jött hozzám a kamasz, zöld-piros rakott skót szoknyában. Itt van: anyjával rossz a kapcsolata, nem tudja, miért rossz, talán mert anyja brutálisan szokott káromkodni.

Akkor nem mentünk tovább ezen a vonalon, az anya és az újszülött szimbiózisa vonalán, és így elkerülhette figyelmemet, hogy – ezek szerint – az *ősbizalom* hiányzik Ingrid mélylelkéből. Ez a hiány olykor beszippanthatja, akár az örvény a józanságot. És az Isten utáni vágy, ha erősen felfokozódik, furcsa tettekre buzdíthat. Önsanyargatásra, látomások előhívására, meztelenül hemperegni a boldogságtól a fűben, méghozzá nyilvános helyen, és a külvilág csak megdöbbenve néz, majd kihívja a mentőt.

Rakosgatom a régi újságokat. 2020 októberében a *Magyar Nemzet*ben Nemeskürty Istvánról írnak.

Ismét meg kell szakítanom az írást, mert nagyon sürget valami.

Immár felkészülök a Nagy Útra. Csak az átkeléstől szorongok. Lesznek Szküllák, Karübdiszek, éles sziklák, tompa ormok, a fiatal farkas nem jöhet velem, akkor majd elválnak útjaink. Az ítélettől nem félek, noha mostanában újra tanulok sírni és félni, mégsem tartok ettől, hiszen szeretve vagyok, és várnak pártfogóim, rokonok, elsőbben Bussa Marcsóka, már terítve az asztal, talán az udvaron, fehér damaszttal, színről színre láthatom angyalaimat, akik közel 100 esztendőn át idelenn kísértek, előttük Máriát szeretném látni, az Urat még

sokáig csak tükör által homályosan, most még elporlanék Tőle. Így kell lennie. Elképzelni másképp képtelenség.

Éber vagyok, Bussa Marcsóka súg a fülembe, miközben reggelit készítek. Én meg azt válaszolom:

Amennyiben felszínre kerülnél, ha majd ez sikerülne egy kora nyári reggelen, attól a perctől mindig sikerülne itt lenned velem, ha felszínre kerülnél, remélem így lesz.

– Akkor elmondom, hogy történt. Nem leszek tekintettel semmire. Tapintatra, családra, erkölcsi szabályra. Lucidus elmével, ahogyan Magda, Szabó Magda, kevés paranoid félelmekkel vagy nélkülük, hiszen a paranoiának nincsen alapja, de begubóztat, hiszen aki fél, azt begubózza a félelem, tehát lucidusan kell.

– Nincs baj. Kiengedhetsz koporsómból, a tested hajlataiból, ahol nem rossz, de szoros és szűk itt a hely.

Amikor foglalkozni kezdtem a gondolattal, hogy könyvet írok édesanyámról, Bussa Marcsókáról, jegyzeteket készítettem. Külön könyv nem készült róla, de a valóságban meg az Emlékezéseimben mintha ő lenne a főszereplő.

Jegyzetek.
1985.
Claudel Simon az irodalmi Nobel-díjas könyveiben az apró eseményeket költői masszával borítja, töredezett mozaikokból építkezik, írói technikája javarészt a jelenidejű melléknévi igenevek varázslatos halmozása, központozásai szabálytalanok, kisbetűk, nagybetűk szabálytalan használata – s azt írják még róla: aligha kapott Nobel-díjat nála kevésbé olvasmányos író.

Nagyanyám kiált, jaj, ez a bolondos Fanni! Hiába mondom neki, a cinniát nem kell sokat locsolni! Júniusban szétárad a színe, a lila verbénával jó együtt, és a levágott rézvirág is tartós, szép vázadísz.

Nagyanyámnak a német professzorok azt mondták, az ily lusta, álmodozó, naiv s talán resten halló gyermek lehet nagyon tehetséges, szinte zseni lesz felnőttnek, elmélkedő lustasága van, elszakad a földtől, órákig álmodik, eltaszítódik a banalitásoktól, a fölös fecsegéstől, és az ily intelligencia, ha van, robbanhat, idegszerkezeti kémia, ha valami jön, hajóút, méz, izgalom, illat, valami, akkor változik és robban.

Évszámok nem kellenek, csupán Marcsóka. A gondolat, az érzékelés, az emóció, amint ezek átváltanak egymásba, s ami folyamat maga a titok.

Hogy részévé váljon az olvasó Marcsó életének, Emília nagyanyám nézi a kicsi orrú, barna hajszínű, nagyon gömbölyű koponyát, Marcsókáét, mikor az megszületett.

GONDTALAN FALUSI KÖRVADÁSZATOT SZERETNÉK! MENNYIRE SZERETNÉK! Majd írok ilyenről.

Száz év magány-szerű családi regényfolyammal, történelmi hűséget igénylő korhű pontossággal felvázolni: reformáció idején mártír-vértanú halált halt jezsuita nagy-nagybácsit, 48-as halálraítélt katonatiszt, tábornok nagy-nagybácsikat. Emil bácsit, a vers- és regényírót. És ebben a családi arcképcsarnokban elhelyezni Marcsót. A geno-trop választásait: vitézzé avatandó férjet választ; ő maga pedig mártír lesz (személyisége védelmében).

Megmaradunk-e vagy örökre elveszünk?

— ? —

A társaskapcsolat így működik: egyik a másikra lép, a nyomába vagy egyenesen rá, tanul tőle, követi, bekebelezi, tiszteli, fölfalja, elhagyja, otthagyja, fölhasználja.

Van, hogy *egy* családtag viseli valamennyiünk bűnét-betegségét, akár bűnbak a pusztában.

Van egy örök rontó, romboló princípium, de a magyarságnak „egyetlen kötelessége van önmagával és a világgal szemben: megmaradni" (Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Révai Kiadó, 1942).

Vermeer-től tanulni!

Valamelyik Pongrácz katona *szerethetne* egy olyan *butácska – tiszta – ostoba – egyszerű* nőt, mint Vermeer tejet öntő lánya, vagy olyat, mit a mosolygó lány a katonával!

Vermeer csodás.

Iróniája Tisztasága Egyszerűsége – a hit allegóriája
– a kerítőnő pofája,
Az a katona medveszerű- fények
– szőnyegek színe
– tisztává sikált padlók
– érdeklődő tudós,
Arcok: geográfus- lábmelegítő zsámolyok
– korsók, tej
– parasztlány tejjel
Arcok: ostobácska

Vannak, akiknek a Teremtő annyi tehetséget ad, hogy csak roskadoznak, olykor belebetegednek, és csak tántorognak, mert a tehetség mellé kényszert is kapnak, sürgető vágyat, hogy a tehetség kinyíljon, akár a rózsa. Avilai Szent Teréz ilyen. Gyerekkorában meg akart halni, hogy mielőbb elérje az örök boldogságot, akár a vértanúk.

„Testvéremmel tehát sokat tanakodtam arról, hogyan lehetne ennek módját ejteni. Végre is abban állapodtunk meg, hogy elmegyünk a mórok földjére – útközben kéregetünk –, ott azután majd csak levágják a fejünket."

E ponton szent olvasmányom félbe szakadt. Visítva kezdtem harsányan röhögni. A vágyakkal teli szavak „majd csak levágják a fejünket" ma is megnevettetnek, eszembe juttatják, hogy ma, 400 évvel később a televízió hirdetései folyton gyógyászkodnak, a gyerek térdét mikkel kenegessük, ha lehorzsolódna. Ma nem élnek vértanú halálért sóvárgók – se kicsik, se nagyok. Lehet, tévedek, mert *vannak, de hallgatnak*. Félnek? Mert – ahogyan Ingridet – esetleg beutalná a pszichiáter az elmekórház zárt osztályára.

Teréz könyvei 1212 kiadást értek meg 400 év alatt. Parancsra írt. Engedelmességből. A spanyol papok sokat tudhattak a lélekről és annak megbillenéséről, ők kötelezték Terézt írásra. Írásterápiára. Noha e szakkifejezést nem valószínű, hogy használták. 62 esztendős, amikor belefog legsikeresebb könyvébe: *A belső várkastély*ba.

Úgy futottam a kommunizmushoz, mint friss vizű forráshoz. Pablo Picasso van e nyolc szó alá írva, mert mottó ez. Arthur Koestler használja mottó gyanánt, és alatta folytatja saját életrajzát: „Úgy futottam a kommunizmushoz, mint friss vizű forráshoz, és úgy hagytam el, ahogy az ember kimászik egy mérgezett folyóból, melynek piszkos habjain elöntött városok törmelékei úsznak, és megfúlt emberek tetemei. Ez életem 1932 és 1938, huszonhat és harminchárom éves korom közötti szakaszának rövid összefoglalása."

Váltig csodálkozom azon, hogy apánk – pár évvel ugyan idősebb Koestlernél, de ugyanegy generáció – pontosan tudta tejfeles szájú ifjúként is, hogy mérgezett az a folyó, és nem friss vizű forrás. Hát akkor ezek a nagyokos (!) ritka nyílt eszű európaiak, Picasso és Koestler miért nem tudták? Annyival okosabb lett volna apánk *ezeknél?* Gyerekkoromban vitán felül hittem okosságában… Intelligens volt, igen, de… mégis, nem Koestlernél, talán nem… de mégis talán… Vagy rossz a kérdésem. Koestler volt nagy marha?

Nem mondom, az akkori berlini atmoszféra idétlensége gusztust adhatott *bármely* ellenzékhez csatlakozhatni; ott az a lány! Az az ideális Hitler-Mädchen, hatalmas horogkeresztes brosst viselt, és az ágyban (1932 egyik farsangi éjszakáján) a szerelmi beteljesülés pillanatában félkönyékre emelkedik, egyik karját római tisztelgésre lendíti és azt mondja: Heil Hitler! Szegény pasas szívverése szinte, szinte eláll.

Testvérem, aki Long Islandon él, és az állatok nyelvén is ért, lépett elő. Irataimból ugyanis előbukkant hosszú levele, ami ritkaság, többnyire kurtán-furcsán írt nyúlfarknyi sorokat. De ebben másként tette, talán mert a *Rókavadászat* c. regényem akkoriban olvasta volt, és ennek a családregénynek ő a főszereplője. Burjánzó nárcisztikusságát ez megérinthette és motiválhatta.

Livikém,

Anyánkról pár sort! (Mert lehoztam ide Floridába irataimat, de hozzá se nyúltam.) Egész más itt az atmoszféra. Kikapcsolódtam a lusta, puha melegben,

semmi nem érint, ami otthon volt valaha. Évek óta mondják az orvosok, nekem itt kellene élnem. Tudok lélegezni.

A lovak nagyon jól szerepeltek, büszke vagyok rájuk. Sok jó ló volt itt az országból, elkezdődött a pontgyűjtés. (A pontrendszer fogja eldönteni, befutunk-e a Madison Square-Gardenba novemberben.) Csak 50 lovat vesznek be az országból, ami nagyon kevés. Pomp and Ceremony már *kétszer* szerepelt ott, most szeretném a kiscsikóját bejuttatni.

Anyánkról. Milyen érdekes, különleges nő lett volna, ha nem veri az Isten betegségével. Mindenki szerette. Apánk állandóan csalta. Szörnyű lehetett ezt tehetetlenül tűrni.

Judit – a cseléd.
Katalin – a védőnő.
Olsovszkyné – a mérnökné.
Galláné – az orvos felesége stb.

Érdekes, hogy ezek a hölgyek anyánkat szerették, és anyánk se gyűlölte őket. Udvariasan mosolygott rájuk. Ez olyan keleti női összetartás, még a háremből hozták.

Átkozom a sorsot, amiért alig volt élete. Nem követelőzött, ritkán kért tőlünk segítséget. Mostuk a haját, egyszer rövidre levágtuk, apa jött haza a határból, milyen csinos az új frizura! – kiáltotta kedvesen. Az a boldogság anyánk szemében! Mondták, gyönyörű hangja volt, szeretett énekelni, táncolni, arra emlékszem, hogy apa zongorázott, édesanyánk kezdett lépegetni a szőnyegen. „Mit szól mindehhez doktor Lakatos Ödön, hogy nem választották meg Sepsiszentgyörgyön…!" Milyen furcsa, hogy ilyenekre emlékszem, igaz, nem sok szép emlékem van róluk.

Neki még úrinő lelke volt. Mikor Tibort a Ludovika Akadémián hadnaggyá avatták, és vitték az orosz frontra, én már nagyon untam. Elegem lett a hülye menyasszonykodásból, anyám azt mondta, akinek a vőlegénye a háborúban harcol, az nem szaladozhat zsúrokba, nem táncolhat más hadnagyokkal, de én mégis megírtam a frontra a szakító levelet. Anyánk nagyon megbotránkozott.

Sokat gondolok az utolsó napodra, mikor még itt voltál Long Islanden. Mintha félig meghaltam volna. Életemben minden megismétlődik. Mindenből 2 jelenet van.

Első jelenet. Egerben apa elvitt a Vadászkürtbe, a Turul cipőbolt mellett abban a kis utcában. Nagyon fájt a szívem, mert tudtam, apa ebéd után hazamegy, a hintó kint állt és én ott maradhatok. Kint sötétedett az egri köd, a lámpák lassan kigyulladtak, a nehéz, nyomasztó érzés még mindig velem van késő délutánokon.

Második jelenet: Az utolsó estén Te, én és John vacsoráztunk a Kis Plázában, itt Louis Valley-ben. Te chickent ettél. Köd van, a villanyok lassan kigyúlnak odakinn. Ugyanaz a nyomasztó szívfájás. Legszívesebben hangosan bömbölni szerettem volna. Valaki megint elmegy haza."

Legyen hát az utolsó szó az, hogy *haza*.

A fiatal farkas pedig kinn alszik az erdő szélén az avarban.

Szikra János

kifordult platánok

Léka Gézának

földből kifordult vedlő platánok
tövestől kifordult törzsek a nagy vének
ha fiatalok
akkor is
a bálnakoponyás
gondolat-gejzírt lövellő Adyk
a Tornaik
a Szöllősik
a Dzsók
asztal mögül a székről éjszaka lefordulnak a Csengeyk
a Hajnóczyk
földről a földbe forognak a legvénebb ifjak
a legifjabb vének
a költők
a vérüket borral szító szent porondmesterek
a Vörösmartyk
a mámortól fölszikrázó agyvelők
a Vadernák
a talponállók gödrében a Szervácok is –
s akiről azt hittem
öröklétet ad neki Isten
Zámoly fölött
a templomromnál mamutfenyő-robajjal
világfa-gyökerestől kifordult az anyaföldből Csoóri is

Szikra János (1954) Pátkán élő költő. Utóbbi kötetei: *Kokárda* (gyerekversek, Magyar Napló Kiadó, 2020), *Míg haza nem érsz* (versek, Antológia Kiadó, 2020).

Ha Afrika az afrikaiaké marad

Afrikának kellett volna hagyni Afrikát,
boldogtalanok!
Bátrabban nyomoroghatnánk
fényes elméjű filozófusaink között,
s szabadabban gyilkolhatnák egymást
a rézbőrűek is az ismeretlen Újvilágban.

A hajókkal kezdődött minden.

Nem kellett volna meghasítani a Vörös tengert,
a szomorú nílusi hercegnők ölét,
hogy száraz lábbal masírozzanak a gyilkosok
a sóvárgás földjére,
a csuklyás kígyók völgyén át Arábiába.

Óceánt átszelni minek,
az éhezők szájüregében turkáló szárazföld
a skorbutot már régen föltalálta,
kár volt a fajt fölkeverni emészthetetlen
gumókkal és döghúsokkal a mohóság fazekában.

Aztán jött a Lót-nemzetség…

A szodomizmus ganészagú gyönyörétől
először csak megvadult a jónép,
az istállókban pepita kölkök mekegtek
elő a kecskék hasából,
az idióták és a torzak csak a második
nemzedéket kergették olykor kilátástalanságba.

Végzetes felelőtlenség volt
brit gengszterek génjeivel fertőzni
a kengurut,
a kacsacsőrű emlőst,
a paradicsommadarat és a pápuát.

Ha Afrika az afrikaiaké marad,
mindenki a saját fajtáját irthatta volna
    évezredeken át bűntudat nélkül és dicsőségesen –
az Éden területére lett volna jó korlátozni
        a Lét nevezetű egyetemes káosz játékterét.

Az elszorított nyak ütőerétől
    nem robbanna föl a Föld agyveleje,
nem olvadna el az ánizsban ázó jég idejekorán
        a tengerparti teraszon tűnődő Úristen
poharában.

Hagyni kellett volna Afrikát…

Bozótból a gyilkosok

Foghíjas, vigyorgó, szőke férfiak,
búzarendeket egy miccenésre ledöntő szovhoztagok,
csizmában s gimnasztyorkában jártunk,
esténként szovhoznyicákat szorongattunk
a latrinabűzös vodkásbodega mellett,
bokáztunk tangóharmonikára,
s hasonló jelenetekkel múlattuk
időnk a nagy ínség utáni években,
de jött a háború, s most itt lapulunk
(mint kurvák egy amszterdami kirakatban)
fölhúzott térddel a kelet-európai síkság közepén,
állunk alatt kibiztosított géppisztoly,
ha belénk botlik a fritz,
azonnal főbe lőni magad,
ez ma a napiparancs,
AZONNAL FŐBE LŐNI MAGAD –
s reggel,
amikor elcsörtetnek a bozótból a gyilkosok,
kopaszra veted le sapkád,
benne a hajad.

Befalazott idő

Először bókol az ablak előtt ma,
fehér virággal köszönt a szilvaág,
lábamban először nyújtózik ki
az Alföld, s útra kel (túl a Dunán)
szülőfalum felé, velem rúgja le takaróját
s lélegzik újra Mezőség, fölemeli a fejét,
körülnéz bennem a világ, százéves
álmukból fölébrednek a Csipkerózsika-
városok: Szabadka, Nagyvárad, Kassa,
Beregszász (emlékük sincs már határvitáról,
tündérmeséről), szemhéja alá csúsztatva
kontaktlencséjét, bódultan rám néz
a Gellérthegy mögül Budapest, alig lát,
nemigen látott akkor se, mikor a hajdani
gettó házai közt ődöngtem árván, éhesen,
s ennek a versnek az ősét kezdtem el
írni a Klauzál téri üzletlakásban egy régi
hajnalon. Aztán, akár a gettót korábban,
engem is évekre befalazott az idő. Hiába
szuszogtál pár napig a közelemben a Corvin
áruház mellett a Rókus szülészetén, talán
csak Nagyszalókon, a tátrai égen kerengő
nyárvégi sólymok idézték föl bennem először
hiányodat. Pedig akkor még nem ismertelek,
nem szállt még fölénk éjszaka hatalmas,
sárga madárként Pátkán a májusi telehold –

Séta Provánszban

Asszony: illat, férfi: forma.
Kavarog a szél a ködben,
vihar zúdul Provánsz felől,
nagy szél készül odafönn.

(Kivel sétálsz álmaidban,
van-e séta lábaidban,
a véredben szerelem?)

Látod-e még azt a korsót,
csellóban a csípő-formát –
érzed-e még tárt ölében
azt a vad halálszagot?

(Szétrezzenő emlőiddel
kivel sétálsz két ölelés
közt a réten csupaszon?)

Asszony: illat, férfi: forma.
Kavarog a szél fölöttem,
vihar zúdul Provánsz felől,
nagy szél készül odafönn.

Lezsák Sándor

Felvidéki jelenés, 1968

Holdvilágos augusztusi éjszaka. Országút, útelágazás, az útjelző tábla NITRA felé mutat. Az út másik oldalán Szent Vendel kőszobra nézi az Olvasót. Szénási tanító úr áll a szobor előtt.

– Nehogy leessél már, Te!
– Most jó? – kérdezi a fia, Szénási tanár úr, és hátulról fekete kendővel beköti Szent Vendel szemét.
– Kicsit feljebb! Elég! Most jó… (szinte magának)… Így nem fogja látni a gyalázatot… Megyek, segítek lejönni.
– Hagyjad Apám, bírom még.

Együtt nézik Szent Vendelt, aztán egyszerre kapják a fejüket az országúton közeledő, suttogó hangok irányába.

– Nem hangosak, tehát rosszban járnak – mondja a tanító úr –, itt van a téesz dinnyeföldje.
– A dinnyetolvaj nem a köves úton jön. Többen vannak, ide tartanak. Gyerünk a bokrok mögé – mormolja Szénási tanár úr.

A fia:

– Az ásót, hozd hamar az ásót! Még elviszik! Békebeli, jó ásó ez, még a magyari világból.

Szénási tanár úr fölkapja az útjelző táblának támasztott ásót; és a bokrok mögé igyekeznek.

Három 16-17 éves fiú jön. Csiriz, Bence, Péter és az öccse, a hetedikes Potyka. Az útjelző tábla előtt megállnak. Csiriz vezényel:

– Kezdjünk hozzá! Nincs sok időnk. Bencével ásunk, Péter fogja az oszlopot, Potyka, Te pedig figyelsz.
– Igenis. Mit figyeljek?
– Hogy jön-e valaki.
– Ha jön, akkor huhogjak?
– Mit csinálj?

LEZSÁK SÁNDOR (1949) író, költő, tanár. Az Országgyűlés alelnöke.

– Huhogok, mint a bagoly. Mint a partizánfilmben az őr. Kuvikolni is tudok.
– Nem kell huhogni… Ha jön valaki, ne huhogj, ne kiabálj, csendben gyere ide, és halkan mondjad, hogy valaki jön.
– Igenis! – Potyka távolabb megy és figyel.

Csiriz, Péter és Bence megállnak az útjelző tábla előtt.

– Fessük le inkább – mondja Péter.
– Megbeszéltük, hogy elfordítjuk – nézi bizonytalanul a táblát Csiriz.
– Hogy is jöttünk? – Bence forgatja a fejét.

Nézik, méregetik a táblát, egyre nagyobb a zavar. Csiriz jobbra lép, balra lép, ő is ide-oda kapja a tekintetét.

Csiriz Bencének:

– Te, te, merre van Nyitra?
– Mi az, hogy merre? Hát arra – mutat az irányjelző táblával ellenkező irányba.
– Ez hogy is van? – suttogja Péter.

Csiriz a kezével mutatja:

– Nyitra arra van.
– Merre? A nyitrai busz arra megy.
– De a tábla erre mutat!

Szénási tanár úr hangja a bokor mögül:

– Kudelák, maga nem készült. Földrajzból meg fog bukni.

A fiúk megdermednek.

Potyka jön, remegve a bokorra mutat:

– Ott vannak… valakik.

Szénási tanár úr és az édesapja, a nyugdíjas tanító előjönnek.

A fiúk zavartan köszönnek:

– Jó estét, tanár úr! Jó estét, tanító úr!

Szénási tanító úr:

– Leülhetnek.

A fiúk leülnek az útjelző tábla előtt.

– Kudelák fiam, merre van Nyitra?

Csiriz feláll:

– Tanár úr, én ezt nem értem. A tábla arra mutat, tehát akkor Nyitra arra van.
– Merre?
– Arra, de én a nyitrai busszal erre szoktam menni.

Tanító úr:

– Kinek hiszel fiam? Ennek a táblának vagy a magad emlékeinek?

Bence nézi a táblát tartó oszlop alját. Remegve mutatja, súgja a fiúknak:

– Friss ásónyomok.

A fiúk fölállnak, nézik.

Csiriz:

– Tanár úr, ezt a táblát elfordították.

Rémülten nézik a tanár urat, aki nyugodt hangon magyaráz:

– Akik jönnek, azoknak Nyitra most arra lesz. Világos?

A fiúk:
– Igen.
– Kudelák fiam, apja tudja, hogy itt vannak?
– Nem tudja.
– És maguk mit tudnak?
Bence:
– Azt, hogy éjfélkor indulnak.
– Honnan tudja?
– Apámék beszélték. A vasútnál mindent tudnak. Vágányzár is lesz.
– Maguk meg idejöttek, hogy elfordítsák a táblát. Még mindig el akarják fordítani?
– Már nem.
– Jól van Kudelák, történelemből jeles.
– Aztán hogy kerültek ide? Így együtt? – nézi a fiúkat Szénási tanár úr.
A fiúk hallgatnak.
– Kudelák, a te apád asztalos, ugye?
– Igen.
– Azért kaptad a Csiriz nevet.
– Igen.
– Mezei tanító úr nem veletek kezdte szervezni a cserkészetet? A Jókait?
Potyka fecseg, fontoskodik:
– Az már nem is Jókai. Az Tijókai!
Péter az öccsének:
– Hallgass!
Szénási tanító úr:
– Mi az, hogy Tijókai?
Csönd. Szénási tanító úr nézi Csirizt:
– Kudelák?
Csiriz:
– Titkos Jókai, Tijókai. Mert nem engedték. Tanár úr, mikor engedik a cserkészetet?
– Annak is eljön az ideje.
– Mikor?
– Mindig arra gondolunk, de most megint nem beszélünk róla.
Szénási tanár úr:
– Mezei öreg cserkész, jó cserkész volt, Isten nyugosztalja. Tőle lehetett tanulni.
Bence:
– Tanultunk is.
Szénási tanító úr:
– Aztán mit tanultatok?
Potyka:
– Tüzet rakni.

Péter:
– Csomózni.
Csiriz:
– Lombsátrat készíteni.
Bence:
– Sebet kezelni.
Szénási tanító úr:
– A szorító nyolcast tanultátok?
– Azt nem – mondják a fiúk.
– Vasárnap a templom után gyertek be, megmutatom.
Szénási tanár úr:
– Csitt! – hallgatóznak – Valaki jön.
A Valaki, Gyurinka énekszóval közeledik.
– Komáromi kisleány,
vigyél által a Dunán,
a Dunán, a Dunán…
– Ez a Gyurinka – mondja a tanító úr – a dalárdában is mindig ezt énekli.
– Most miért hallgat? – kérdezi Csiriz.
– Mert kortyol egyet, aztán folytatja.
Gyurinka tovább énekel, egyre közeledik.
– Vigyél által a Dunán.
Ha átviszel a Dunán,
megcsókollak a partján…
Gyurinka már látszik, ahogy húz egyet az üvegből.
– Maradjunk – mondja Szénási tanár úr. Úgy álljunk, hogy a táblát ne vegye észre.
Gyurinka nézi a fiúkat.
– Maguk mit csinálnak itt? Gyűlés van? Jó estét tanító úr, tanár úr! Várnak valakit? A busz ilyenkor már nem jön.
– Gyurinka bácsi, hol a kismotorja? – kérdez Szénási tanár úr.
– Útközben lefulladt a motorkám, ezért most gyalogolhatok. Betoltam a Sánta Riskúhoz. A mocsaras felé rövidebb volna, de éjszaka veszélyes. Két éve a Pipás Balogot elnyelte. Csak a pipája meg a szalmakalapja maradt. Úgy találtak rá… Éjfél lesz, mire hazaérek.
– Merre jártál, Gyurinka fiam? – a tanító úr is próbálja lekötni a figyelmét.
– A kisebbik lányunokánál. A hurkatöltő tömőfáját nem találják, hát faragok egyet. De maguk mit csinálnak itt? – néz körbe.
– Nézzük a csillagokat – mondja Szénási tanár úr. – Szeptemberben csillagászati szakkör lesz, de most van a csillaghullás ideje, nézze csak, ott is egy.
Gyurinka kételkedik, nem érti.
– Ezért miért kellett idejönni? Az udvaron is lehet csillaghullást nézni.
– Az utcai világítás miatt homályos az égbolt. – magyarázza Szénási tanár úr.

Gyurinka nézi a fiúkat. Bencéhez:

– Te kinek a fia vagy? Hol laktok?
– Bent, a buszmegállónál.
– Hány kicsi gólya van a fészekben?
– Négy.
– Jól feleltél. Apádat hogy hívják?
– Minek azt magának tudni.

Tanító úr:

– Gyurinka, te az iskolában is ilyen voltál. Felírtál mindenkit a táblára.
– Fel én, aki rosszalkodott.

Tanár úr:

– Menjünk, későre jár.
– Csak még egy kortyot… – meglátja a bekötött szemű Szent Vendel szobrát.
– Nézzétek már!
– Mit nézzünk?
– Szent Vendelnek nincsen szeme.
– Rémeket látsz, Gyurinka – próbálja elvonni a figyelmét a tanító úr.
– Nem látom a szemét.
– Sokat ittál. Egereket nem látsz? – belé karol – addig botladozol, hogy el találsz esni.

Tanár úr:

– Aztán cipelhetjük haza.
– De Szent Vendel arca…
– Nincsen azon semmi különös. Ugye, fiúk.
– Nincs-nincs – mondogatják a fiúk –, semmi különös nincs.
– Az én Jóska bátyám itt született Szent Vendel oltalmában.
– Hogy?
– Anyámat talyigán hozták, de itt már annyira vajúdott, hogy megálltak, és a Csibukos Zsuzsi, ő volt a bába, kifogta Józsit, a bátyámat. Októberben Anyámék fölvirágozták Szent Vendelt, amíg lehetett, jártak ide, imát mondtak.
– Amíg lehetett? – kérdezi Csiriz.
– Az volt a rendelet, hogy az imának a templomban van a helye. A pásztorbotot is ellopták.
– Ellopták? – hüledeznek a fiúk.
– El. A pap bácsi hozott új botot. Kétszer is, mert először nem kapott engedélyt.
– Menjünk, későre jár – karol Gyurinkába a Tanító úr.

Elindulnak. Gyurinka énekel:

Komáromi kisleány
Vigyél által a Dunán,
A Dunán, a Dunán.

Gyurinka megáll, kortyol az üvegből, majd váratlanul visszafordul. Hagyjanak, hogy a kisdolgomat elvégezzem. Leengedem a fáradt gőzt.

Gyurinka visszajön, a szoborhoz megy, kisebb papírtekercset vesz elő, a talpazat köré tekeri. Szöveg, fekete vastag betűkkel:

VIVAT DUBČEK! Gyurinka kortyol az üvegből, elindul, visszafordul, a szoborra néz:

– Szent Vendel, imádkozzál a nyájadért! … Jó is, hogy nem fogod látni, ami most kezdődik.

Botladozva megy a többiek után.

Jelenés, élő adásban

Öregember:
– Holnap hozzák a nyugdíjat.
Öregasszony:
– Igen. Tizenegykor ér ide a postás.
Öregember:
– Mint mindig. Adtál a tyúkoknak?
Öregasszony:
– Adtam.
Öregember:
– Mennyi tojás volt?
Öregasszony:
– Kettő.
Öregember:
– Az is valami. Korán sötétedik.
Öregasszony:
– Korán. Kérsz vacsorát?
Öregember?
– Mi van? Mit lehet enni?
Öregasszony:
– Maradt délről fasirt.
Öregember:
– Van friss kenyér?
Öregasszony:
– Van.
Öregember:
– Akkor jó lesz. Zöldpaprikával, paradicsommal.

Öregasszony:
– Hozom. (*Behozza, addig az Öregember a TV-műsorújságot nézi.*)
Öregember:
– Mit nézzünk a tévében? Rajzfilmet vagy háborút?
Öregasszony:
– A tegnapit ne nézzük. Alig tudtam vacsorázni. Markolókkal tömegsírokat ástak, aztán tolták be a halottakat. Élő adásban!
Öregember:
– Mindegyik élő adás. A hatoson tengeri csata. Hadihajók.

(*Nézik*)

Öregasszony:
– Elég unalmas.
Öregember:
– Átkapcsolok a kilencesre. Itt az előzetes szerint vegyi háború.
Öregasszony:
– Nézzük inkább a 12-es csatornát. Az mindig érdekes volt. A közelharc is.
Öregember:
– Itt van. Tankok. Helikopterek. Ez jó, mindjárt jönnek az ejtőernyősök.
Öregasszony:
– Az talált. Micsoda lövés! Az valami üzem lehetett.
Öregember:
– Az ejtőernyősök. Tankok az utcán.
Öregasszony:
– Nézd már, az a templom olyan, mint a mi templomunk.
Öregember:
– A templomok majdnem egyformák. De ez tényleg hasonlít.
Öregasszony:
– Halkítsd már le a tévét, egyre hangosabb a dübörgés.
Öregember:
– Baj van a távkapcsolóval. nem tudom lehalkítani.
Öregasszony:
– Halkítsd már le, megsüketülök.
Öregember:
– Nem vettél bele elemet! Mondtam…

(*Robbanás. Szétlőtték a házukat. Élőben.*)

Jelenés, valamilyen szigetek

Férj:
– Nézzed már!
Feleség:
– Aha.
Férj:
– Szörnyű.
Feleség:
– Árvíz?
Férj:
– Szökőár?
Feleség:
– Mint az árvíz.
Férj:
– Mennyi?
Feleség:
– Én sem hallottam jól. Azt hiszem kilencszáz.
Férj:
– A vége ezer volt.
Feleség:
– Akkor kilencszázezer.
Férj:
– Majdnem egy millió.
Feleség:
– Szörnyű.
Férj:
– Azt mind eltakarítani. Aztán a járvány.
Feleség:
– Az eső is ömlik. Mennyit szenvednek. Tragédia.
Férj:
– Döbbenetes.
Feleség:
– Csukd be az ablakot. Huzat van.
Férj:
– Menteni is veszélyes. A járvány.
Feleség:
– Nem hallod?

Férj:
– Mit mondasz?
Feleség:
– Csukd be az ablakot. Huzat van.
Férj:
– Mindjárt. Nézd már. Ezért dolgoztak. Most semmijük sincs.
Feleség:
– A magyarok is küldenek?
Férj:
– Biztosan. Az egész világ segít.
Feleség:
– Egymillió halott. Ezt elképzelni is nehéz.
Férj:
– Hol is történt?
Feleség:
– Valamilyen szigetek.
Férj:
– Milyen hűvös van.
Feleség:
– Mondom, hogy csukd be az ablakot.
Férj:
– Esni fog.
Feleség:
– Az ernyődet hazahozhatnád. Mindig elfelejted.
Férj:
– Holnap elhozom.
Feleség:
– Most eszel, vagy a film közben?
Férj:
– Mi van?
Feleség:
– Fasirt.

Acsai Roland

Az idő

Az a kék papagáj hova lett?
Az odúja ma már a hideg.
Mi repült tova ott, ha nem ő,
amikor kirepült az idő?

A lakása a mennyei kék
odafent, ha a tolla az ég.
Nem a szív, csak az ég nehezül,
az idő vele hal, vele hűl.

Mit üzen

Vörösen koronás fakopáncs,
mit üzen vele szívdobogás?
Az idő kitalált ketyegés,
gyerekünk szemein van az ég.

Süt a nap, ragyogó vacogás:
ki a rossz, ki a jó, ki hibás?
Apaság: gyerekek, feleség.
Az az ég, mibe szem belevész.

Acsai Roland (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Titusz, a hős* (2022).

Aki nincs

Tele ártere már a Tiszán,
szeme hályoga lát: az apám.
Az idő, ha repül, vele mész.
Hol a régi lakás fala mész,

hol a sárgarigó fuvoláz,
maga áll ama parton a ház.
Sima, bársonyos árny: denevér.
Aki nincs, oda vissza se tér.

Romokon kilehelt

Romokon kilehelt levegők,
velük épül a tegnapelőtt.
Felidézi, ki holnapután
temet elfeledett temetőt.

Hol a télre kidőlt fakereszt?
Nagyapánk azalatt se lehet.
Feledünk, ha feledni muszáj.
Maradunk, ha a hó betemet.

Sarusi Mihály

Ó- (Magyar-) Csaba a *Kastély*ban

Ezúttal – az erdélyiek nyomán általunk is otthonirodalomnak nevezett műfajban utazván – írói utcarajz írásába fogtunk. Nem tegnap. Páskándi Gézától vett fordulattal élve: a műveltebb nyelveken szociográfiának nevezett – s a magam képére formált – írói falurajzzal kezdtem (Lönni vagy nem lönni. Arad, IJK, 2015 – villanykönyv + fejezetei nyomtatott kötetekben), majd tájrajzzal folytattam (Öreg-hegyen innen, Öreg-hegyen túl – Balatoni jelenetek, I–II. Miskolc, 2017, 2020, Felsőmagyarország K.). Hogy kikössek a szűkebb szülőföldemhez való kötődésemet „leleplező" írói utcarajznál, melynek első kötete a VÉGIG A CORVINKÁN lett (Bcsaba, 2010, Magyar Téka Erkel Sándor Könyvesház), folytatása a remélhetőleg 2023-ban napvilágot látó VÉGENINCS CORVINKA lesz. Ennek fejezete az Ó- (Magyar-) Csaba. Hogy – majd egyszer? – a harmadik, befejező kötet a remélt HÁZRÓL HÁZRA A CORVINKA legyen.

A város legrégibb része a Kastély nevű fertály – tágabb értelemben az egész első, avagy alsó (korábban tized) ma kerület. A 19. századi ásatások eredményeiről Haan Lajos számol be könyveiben, a későbbieket a Csabensis nevű 2018-as, Tranoscius-kinézetű kiadvány összegzi.

Csontunk, cserepünk, lovas sírunk, kemencénk...

Krisztus előtti, kelta leletek kerültek elő 1869-ben az alsótizedben házépítés közben. 10–15 ilyen őskori sírra bukkantak, bronz tárgyakkal. „Az 1850-dik évben, az úgy nevezett *kastélyi szőlők mellett*, kiástak egy női csontvázat, mely részint jó gyöngyökkel, részint üveg kalárisokkal volt körül fűzve… ezek többet tettek egy vékánál… én azt hiszem, hogy valami *hun* fejedelem asszonyé…" (Haan 1991: 22). Csaba, Elek, Berény, Gyula talán hun helynevek (Haan Bvm 11). „*római* hamv vedrek… Hol most az úgy nevezett *kastélyon* Achim Liker János szőlős

Sarusi Mihály (1944) író. Békéscsabán született, 2001-től Balatonalmádiban él. Két és fél évtizeden át az MTI tudósítója volt. Utóbbi művei: *Életszomj* (2021), *Hun, ki* (2022).

kertje van, a' kanális partján, tavaly kis római *urna* ásatott ki 's helyére ismét vissza tétetett, azután egy *kard* darab, továbbá két római *pénz* és nehány bronz *karika*, mely valószínűleg ló szerszámhoz tartozott 's nálam van…" (H 1991: 21). Római leletek a kanálison túl, és kereki tanyán is (uo.). „A' gyulai határon a' *lencsési országút* mellett egy halomban nehány év előtt – az 1850-es években – egy kripta formát találtak tele embercsontokkal" (H 1991: 134) – ez a középkori Fövenyes területén lehetett, Zaránd vármegyében. (Az Árpádok idejében Csaba is Zarándba tartozott.)

A 21. század elején régészeink arról számolnak be, hogy a legrégibb (kő) korokból a város belterületéről nincs régészeti lelet, az elsők a bronzkorból valók (a Deák utcából és a Szarvasi út mellékéről). A szittya korban a mai (Corvinkánktól távoli) Jamina, a (közeli) Borjú-rét, (a szomszédos) Fövenyes/Fényes, (megint a) Deák utca, és a kerületünkkel/tizedünkkel határos Árpád sor táján éltek eleink. (Eleink, mert nyilván nem mindenkit kaszaboltak le az utánuk jövők.) Kelta leletek – időszámításunk előtt a 4. századtól – az evangélikus paplak, a liget, a Kanálisi szőlők és a Körgátnál az Erdélyi sor környékén kerültek elő (utóbbiak lassan ránk vonatkoznak). Szarmata temető az Ószőlőkben került elő, a hunoktól a magyarokig terjedő népvándorlás kor emlékei a repülőtérről, Fényesről és a Kanálisi szőlőkből jött napvilágra. Hogy még közelebb kerüljünk: a germán gepidák egyik sírkertje a mi Kastélyi temetőnk helyén volt. Avar temetőt a Szarvasi és a Csorvási út találkozásánál, griffes-indás (késő avar) leleteket pedig a Szabadság téesz területén, Fényesen és a Kastélyi temetőben ástak ki a régészek. A honfoglalás korát pedig jaminai lovas sír és bizánci ereklyetartó mellkereszt, megyeri és belvárosi leletek idézik.

Csaba királyfi szállása

A középkori Csabáról már írásos emlékeink is vannak. Haan Lajos a régi Csabáról az alábbiakat tudta.

„Csaba hajdan nem ott feküdt, a' hol most, hanem valószínűleg ott, ahol most az úgy nevezett *kastély* van 's hol a fentemlített Ábrahámfy féle erőd is volt. E' szerént hol most a' város közepe van, ott hajdan mezőség volt, a' mit a' '*tabán*' szó is, mely régi magyar nyelven mezőséget jelent…" (H 1991: 27). „hajdan ezen egész vidék *Csaba mezejé*nek hivatott" (H Bvm 139). 1200-as évek: „Csaba már a XIII. században parochiával ellátott hely lehetett" (H 1991: 23). 1235-ben pörös ügyben kelt okirat Zod (Ződ, Zöld?) és Benum (Benő?) nevű csabaiakat említ (Haan írta össze Pestynek a csabai helyneveket 1864-ben, H. szerint ez az első említése Csabának). 1334-es pápai tizedszedési jegyzékben: Csaba papja Pál a pápának 6 garas segélyt fizetett (H Bvm 140). 1490-ben kapja Gyulát, Varsándot és más környékbeli helyeket *Corvin János*, aki darab ideig Gyulán élt (H Bvm 20). 1525: Hegedűs Tamás, Tóth Jakab, Terczkai János csabai lakosok.

A Csabensis tudós szerzői az új évezred elején úgy pontosítanak, hogy a középkori Csaba a Lencsési út (egykor a mai Dózsa György út s a Corvin utca is ezt a nevet viselte) és a Körös között, a Kastélyi utcától az Ifjúsági táborig 1 kilométer hosszan, 2-300 méter széles sávban húzódott, követve a Fövenyes-ér egyik ágát, amelybe ásták később az őslakosság által Körösnek, Kis-Körösnek, csabai Körösnek, csabai ásott Körösnek, vendégeink által Élővíz-csatornának nevezett (a Fehér-Körösből felénk vezetett) Körös-csatornát. A Lencsési lakótelep építésekor, az 1970–1980-as években jelentős mennyiségű bronzkori, kelta, szarmata, gepida, avar és Árpád-kori cserépdarab került fölszínre, a körültekintő régészeti kutatás azonban elmaradt. 1985-ben a (szerzőnk által is lakott, eredetileg Kastélyi-szőlőkbeli) Kvasz utca első házának alapozásakor három Árpád-kori kemencére bukkantak. 1241-ben a tatárok elpusztíthatták a falut, amely aztán kissé északnyugatra tolódva született újjá a mai Dózsa György út–Kastély utca környékén, s az 1400-as években itt építtethetett kastélyt az Ábrahámffy család.

Az Ábrahámffyak

Csaba legismertebb középkori földesura az Ábrahámfy család volt. Róluk ezekkel az adatokkal szolgál Haan (H 1991: 25).

Az 1300-as években már a gerlai Abrahamffyak kezén volt Csaba (egy része?), a század derekán szerezhette meg Dénes fia, Abrahám mester. 1383-ban a gerlai A. család Csabát 4 részre osztja: Lászlóé, Eleké, Dénesé 3 rész osztatlan, a 4. Miklósé, „Ferencz nevű jobbágynak házától a templommal átellenben lakott Tamás jobbágynak házáig terjedt" (H Bvm 140).

1493–1531 közt valamikor krakkai egyetemista Abrahamffy János későbbi főesperes, nagyváradi kanonok a gyulaiak közül (H Bvm 72).

1505-ben Békés megye országgyűlési követe Abrahámfy Péter és Sebestyén.

1518 Abrahamfi Sebestyén és Péter Csabán 3 puszta telket, melyeken Búza János, Kői György, Szabó Jakab lakik, a csabai nemes Radák Balásnak adományoz (H Bvm 140).

Mohács után (1526) Békés megye Zápolyával tart. Ábrahámffy István Gyulán fegyvert kér és kap, hogy csabai kastélyát megvédje Zápolya híveitől. Aztán Zápolyához pártolt; elüldözi a környék falvainak lakóit, amelyek Zápolyának nem adóznak (Tibori 17).

1526-ban a csatavesztés után Zápolya hívei Tokajban Z. Jánost kikiáltják királynak (I. Ferdinánddal szemben), ott voltak Békés megye legtekintélyesebb férfiúi, köztük Á. Péter is, akit Z. a vármegye főispánjává tesz. Az Ábrahámffyak a nemzeti párttal tartanak, magyar királyt szeretnének; már 1505-ben, a rákosmezei országgyűlésen Zápolya föltétlen hívei, Á. Sebestyén és Péter az idegenek térhódítása ellen föllépőkkel fúj egy követ (H Bvm 24).

1528-ban A. Péter főispán fiai, István és Péter Csabán laknak. A kastélyt vagy a főispán, vagy fia, István építtette. István fia, Péter is a kastélyban lakott, az ő fia Imre, aki nőtelen, amikor a kastélyt lerohanják a gyulaiak (H Bvm 141).

1533-ban Csaba ura, Abrahámfy Gerlán ferences rendházat alapít, amely 1561-ben már nincs meg. Míg az egész környék átáll a reformáció mellé, evangélikus, a gyulai várkapitány, Mágocsi Gáspár is, Abrahámfy pápista marad! És a reformáció ellen bástyát építi Gerlán, akként szolgál Csabán (H 1991: 26).

1551-ben a krakkai egyetemen tanul A. János későbbi esperes.

1552-ben Ábrahámffy Imre Losonczy István mellett részt vesz Temesvár védelmében, fogságba esik, váltságért szabadul (Tibori 17).

1556-ban Csaba ostromakor elesett a kastély ura, Ábrámfy Imre is (H 1991: 24). Az Erdély-párti Csabát a Bécs-párti gyulaiak elpusztítják, egyúttal a megyeri kastélyt is, az elesettek közt A. Imre (H 1991: 25).

1561-ben Csaba egyik birtokosa A. István, másik A. Boldisár. Csaba többi birtokosai valószínűleg beházasodtak az A. családba, így jutottak hozzá az Ábrahámffy-birtokrészekhez (H Bvm 156). Csabát ezek a nemesek bírják: Székely Miklós, Abranfy István, Zterzenkovics Mátyás (1552-ben Szolnokon kapitánya 100 huszárnak) özvegye, Tursi István, Székely Márton, Abranfy Boldisár, Nagy Balás (1552-ben Dobó alatt kapitány Egerben, védekezés közben „ellenséges golyó által leteríttetett") (H 1991: 25).

1565-ben Békés megye 3 követéből 2 Abrahámffy: Sebestyén és Péter (H Bvm 109).

Kastélyuk Gerlán is lehetett. A megyeri kastély másé: Székelyéké?… – ez a csabaival együtt pusztul.

Az Ábrahámffy család férfiágon 1580 táján kihalt. Családi sírjuk Gerlán, Monostor-ere szigetén, ahol a kastélyuk és a ferences zárdájuk volt. Wenckheim Károly gróf hányatta szét a gerlai kastély maradék falait (H Bvm 183–184).

Aztán még egy adat, befejezésül: 1667-ben az Ábrahámffy-rokon Nadányiék csabai részét elzálogosítják 25 tallér értékű lóért (Tibori 19).

Kastély

1521-ben Ábránfy Péter, Csaba földesura „üzleti levélben" kért pénzt kölcsön, ez volt az első magyar nyelven írt levél városunkról. Ekkor már létezhetett a később várkastélynak nevezett épület (Papp beol.hu). A Csetneky-féle malomudvarnál, a Lipták Vrabély-féle 106. számú ház udvarán talált leletek alapján a Kastély u. 10, Corvin u. 8. táján keresik a kastélyt (H: Bcs. tört. I. 175). Corvin 8.? A velünk szemben levő ház… (Utcarajzírónk a Corvin 7-ben látta meg a napvilágot, ott cseperedett s nőtt akkorára, amekkorára.)

Nem a Lencsés ér, mint mások mondják, hanem a Fövenyes ér és kiöntései védték Csabát és kastélyát, melyet Fövenyesi kastélyként is emlegetnek (Tibori 12).

A Lencsés ér a Lencsési út táján (az Alvégen) kanyargott a Kis- és a Nagyrétnek. A Fövenyesi érből táplálkoztak a Kis- és a Nagyszik kiöntései (a Felvégen).

1529-ben a gyulai várkapitány „castellum Chÿaba"-nak nevezi kastélyunkat (Papp beol.hu).

1556-ban a Békés megyei születésű gyulai várkapitányt (Mágocsi Gáspárt) és várát szorongatja a török meg a Borosjenőben magát befészkelő Zápolya-párti ellencsapat. Mágocsi közmunkára kötelezi a környék falvait, Csabát is. Gyula várkapitánya az elmúlt évtizedekben hol Zápolya, hol Ferdinánd híve volt. 1552-től Vég-Gyula a bécsi király pártján áll (H Bvm 26.)

Ifiú Abrahamffy Imre csabai földesúr kötelezte magát: a Zápolya pártján állókat és a törököket „a csabai, várként megerősített, kőfallal, bástyákkal, sanczokkal ellátott kastélyba beereszti, hogy azután innen a gyulai várat ostrom alá vevén, kezökre kerithessék." Erre Mágocsi csapata 1556 májusában lerohanta Csabát (H Bvm 26–27).

Mágocsi Gáspár levele a nádornak, Nádasdi Tamásnak (H 1991: 23, 197): „Abramfy Imre nemes ifjú Chyaba nevű kastélyából… titokban Jenőbe, a pártütőkhöz távozott, és a lázadók kapitányától… felmentést kapott, esküt tett, hogy ő maga is János király fiának a pártját követi és azokat a lázadókat a törökökkel együtt kastélyába befogadja, hogy ezt a kastélyt jobban megerősítve, népeivel és másokkal az alföldnek ezt az egész részét a maguk számára elfoglalják, s innen gyakrabban intézzenek támadásokat Gyula ellen, és ezt a gyulai várost felégessék és így végül ennek a várnak az ostromára könnyebben tudjanak gondot fordítani. Én, mihelyt megbízható kémek útján átláttam, hogy mi a szándékuk, kísérletüket meg akartam előzni, felszereltettem tehát néhány kisebb ágyút és ugyanazon éjszakán, mely napon megbizonyosodtam az ő tervükről, az összes katonákkal, lovasokkal, gyalogosokkal, puskásokkal és hajdúkkal, akik ott voltak, rátörtünk magára Chyaba kastélyra, azon az éjszakán bátran ostromolva, támadva, nyilazva, ugyanis eléggé meg volt erősítve kőbástyákkal és toronnyal, s amikor már jól kivilágosodott, támadással elfoglaltuk halál és vérontás közepette, magát az ifjú Abramfyt is megölték övéi közül néhánnyal együtt. Végül a bástyákat és a tornyot mindenestől leromboltattam, a kastély árkait betemettettem, s az egész kastélyt felégettettem, valamint a másik kastélyt is, a néhai Zékely Benedek fiaiét, melyet Megyernek hívnak, leromboltattam. Nekünk ugyanis félnünk kellett attól, mert ehhez közel volt" (H 1991: 197).

(Csabai) Kőbástyák, torony, árkok, kastély… ellen (gyulai) ágyúk!

Az évszázados Csaba–Gyula közti ellentét, vetélkedés, párviadal ősoka?

Hogy lenne, rég elfeledtük. Vagy… mégis megmaradt belőle valami? Hogy mára tovatűnjék.

A falu meg, a várkastély körül? Abból mi maradt?

Gyula város várának Bécs-párti serege legyűrte az Erdély-párti Csaba falu kastélyát.

Ahelyett, hogy együtt verték volna ki a legelső török várból a pogányt!

Gyula lakói már 1530 táján Luther tanait követik; Csaba meg katolikus? Abrahamffy igen…

Nemsokára – 1566-ban – követte Csaba kastélyának sorsát Gyula vára: elesett. El nem pusztult, de a megszálló pogány kezére került. Ami… még rosszabb? Mert ellenünk szolgált. Eltakarítani innét minket.

A gyulai vár 1566-ban, tehát tíz év múlva elesik, és csak 1695-ben szabadul meg a pogánytól (H Bvm 28, 34).

A vár ostromát, elfoglalását és elpusztítását Ábrahámffy Imre anyja másképpen írja le. A környező vizek miatt éjszaka lőtávolságnyira sem tudta a gyulai sereg megközelíteni a várat. Mágócsy harcosai, lovai az ingoványos terepen elakadtak! Ám az egyik gyulai vezér, Szterzenkowics Mátyás csele bevált: a vizek közt előre ment, egyezkedésre hívta Ábrahámffyt, aki fáklyafénnyel kivonult a várból, mire a gyulaiak levágták, a megvilágított úton nekiindultak a nyitott kapunak, benyomultak a belső udvarra, és véres kézitusa után a kastélyt lerombolták, kincstárát kifosztották.

Álnok csellel? Török-mód?

Magunknak ártva a legtöbbet?

1566-ban a török elfoglalja Gyula várát, és elpusztítja a környéket, Csaba – mint helység – is ekkor végzi (H 1991: 25). 1580-ban Csaba 14 család: Békéssy, Angya, Halász (3), Barácsy, Begyesi, Zábos, György, Bíró, Szűcs, Kötő, *Farkas János, Kis Farkas János* (Tibori 18). Az 1600-as évek végén lehetséges, hogy Csabán evangélikus egyház létezett (H 1991: 26). Mint az 1700-as évek legelején kelt összeírás mutatja, kis magyar falu Csaba, akkorra már reformátussá válthatott… Mint majdnem mindenütt a magyar világban a protestantizmus: (a német) Lutherről (a hozzánk valamiért közelebb álló) Kálvinra váltott.

(A Farkast azért emeljük ki, mert az utcarajz szerzője anyai ágon Farkas vala.) (Mondja valaki, hogy nem őslakosok vónánk!)

1685–95: Gyula császári ostroma, a környék elpusztul, (magyar) Csaba maradéka is (Tibori 19).

Hogy aztán mégis csak tápászkodjunk?

2021-ben a régészek a Kastély utca 16–18. szám környékén vélik meglelni kastélyunk helyét. A környéken lakóktól azt tudják, hogy a Kastély utca 18. tulajdonosa építkezés közben falakat talált, a Kastély utca 10. szám alatt pedig olyan árkot leltek, amelynek mélysége és szintje az érintett középkori időszakra utal (Papp beol.hu).

Felföldi háztűznézők

1715-ben megjelennek Csabán az új földesúr emberei „háztűznézőben". A kis magyar faluban, ahol 22 – 20 magyar, 2 tót vezetéknevű – család él (H 1991: 26).

A fél vármegyét megszerző labanc Harruckern uraságnak az uradalmi tisztje, a Csabán lakó evangélikus nemes Thuróczy Miklós javasolta, hogy egy-egy faluba ne telepítsenek különböző nemzetiségű és vallású embereket. Ezért hoztak ide a következőkben a Felföldről evangélikus tótokat (H 1991: 130). Vagy 20 putrit találtak a felföldi telepesek előhírnökei, a mai városháza körül laktak a magyar ökörpásztorok, itatókútjaik a későbbi nagytemplomnál voltak. E kunyhókat a tótok megvették, a magyarok Békésre, Dobozra, Gerlára költöztek vagy beolvadtak (H 1991: 130, D10).

A *Kastély utca* még csak házak nélküli út az 1. katonai fölmérés térképén, tehát az 1700-as évek végén is.

1784-ben Petik Ambrus gyulai tanító írja: „A helységnek napkeletre Gyula felől fekvő végén az alatta folyó ér és rétség szélén állott egy nagy régiséget mutató, jó magasságú, hajdani kőfal, kit közönségesen Kastélynak nevez-tek, mely kőfal csak ezelőtt 20 esztendővel is látszatosan fennállott, de már a köveit is elhordták, és csak valamennyire a helye látszik." A Csetneki-féle malom – ahol az egykori kastély magasodhatott – a Kastély u. 12–16. közti portáknál állt (Cz 75).

Az 1850-es években már erről tudósít Haan (1991: 24): „A helyet, hol ezen erőd hajdanta állott, a' köznép most is kastélynak hí, 's ez a *legnépesebb, legvagyonosabb város rész*ek egyike. Az erőd helyén most házak állanak; azonban gyakran *régi pénzeket, csatokat, golyókat, embercsontokat* ásnak ki az ott lakók. (Az) 1715-ik évben a mostani tótság idetelepedett, már semmi falaknak nyomai nem látszottak, de meg voltak még a' *mély sáncok* és *magas föld hordások*, ott körülbelül, a' hol most Filipinyi szűcs háza van és egy jó *magas halom,* ott hol most Csetneky molnár udvara van. Maga a' vár is circiter a' mostani Csetneky és Calix féle udvaron állhatott. Itt szoktak volt a' csabaiak vasárnap délutánonként hajdanta össze jönni. Az öregje beszélgetett, a fiatalja játszott, minthogy ez igen szép, emelkedett, napos hely volt 's messzire el lehetett látni…" Itt rengeteg embercsont került elő, itt lehetett a régi Csaba temetője.

Ahol az Alsánc keresztezi a Kastély utcát, az 1900-as évek második felében úgy éreztük, hogy a Körös felőli sarkon levő ház fala a középkori Kastélyra utal.

1984-ben mondja Machlik néni (a Corvin u. 4. lakója), akivel a Kastély utcai, Corvin utcai ásatásokról beszélgetek (a Munkácsy Mihály Múzeum régészei, építkezők bejelentése alapján, keresik a Kastélyt): „Nem jó helyen keresik, a 8-10 szám alatt van! Anyám mindig mondta, ott, ott a kastély!"

Machlik néni az 1800-as évek végén, 1900-as évek elején születhetett, az ő anyja meg valamikor a '800-as évek '60-as, '70-es éveiben?… Azaz amit 1984-ben hallok, jó száz éves (ma már másfélszáz éves) hagyomány. Inkább még régebbi.

Abból az időből, amikor még látható volt valami kevés az Ábrahámfy kastély maradványaiból? Amit itt leltek az 1700-as évek első felében betelepedő felföldiek. Mert az csak további száz év…

Mi az… mifelénk!

Utóbb visszamagyarosodván

1700-ban újraéled Csaba, a megye 7 lakott helységének az egyike (H Bvm 36). Az *1717.* évi összeírás Csabán 22 személyt, illetve családot említ. A vezetéknevek: Bánszky György (bíró), Behan, Bende, Both, Cser, Fazekas, Juhász, Kálmán, Kökény, Lévai, Mészáros, Molnár, Móré, Nagy, (2) Szabó, Tóth, Török, Tőke, Varga, Vas, Veres (Csabensis 66, Haan 12–13). A 22 családban 110 lélek él (Tibori 22). Haan neveik alapján kettőt kivéve (Behan, Bánszky) mindenkit magyarnak ítél (Haan Bvm 143; Haan 1991: 59).

Az ekkor összeírt 22 csabai család(fő) fizet összesen 605 forint adót; eszerint nálunk egy családra 27 és fél forint jut – amikor az ökör ára 20, a tehéné és a lóé 10, a juhé 1, a disznóé 2 forint volt. A megyében az átlag 81 és fél. Csaba a 11 település (2 mezőváros, 9 falu) közül a legszegényebb (EGy 15). (Állattartásból igyekeztek megélni, ezért nem soroljuk, mennyit ért a földművelés akkortájt.)

Tulajdonuk: 12 ökör, 20 tehén, 2 ló, 23 köböl (vetőmagot megbíró) búza(föld, kb. 23 magyar hold), 12 köböl árpa, 5 köböl köles, 12 forint készpénz, 12 disznó. Összértékük 605 forint (H Bvm 39).

A két „tót" – Bánszky bíró és Behan – neve ismerős!… Mert Bánszky nevét ma az egyik jeles csabai utca viseli, a Behán meg: Viki mama, Farkas Ferencné Zsóri Viktória nevű anyai öreganyám szerelme volt! „Behán Mihály"…, simogatta meg a kezemet 80 évesen a Honvéd – a régi Lövő – utcai házukban, ágyán fekve. Behán Mihály… „Nem maradhatsz itt éjszakára, anyámék itthon vannak…" Nem mehetett hozzá, mert Behán – Újkígyóson! – tehetős gazda fia volt, ő meg csak kisgazda Zsóri lány… az 1900-as évek elején.

Teremtő Isten.

Ráadásul megismétlődött ugyanez a lányával, Bözsikével. Csak míg Viki szerelem nélkül élte le az életét, drága édesanyám megtalálta (rövid életére).

És akkor: mi az, hogy a 22-ből 2 szlovák (ne adj isten tót)? Mert szláv hangzású két családfő neve? Azaz… névelemzéssel döntik el, ki kicsoda? Mondjuk Petrovics (akiből Petőfi lett), Szmola (aki meg Simonyi), avagy épp Kurtucz (aki meg Sarusinak adja ki magát)… Nem gyanús ez egy kicsit? Mai szemmel nézve. Ám akkor…

Magyar faluban élő két család, mely nem magyar nevet használ. Ráadásul az ázsiai barbár magyarja – magyar faluja – nem elviseli, hogy szláv hangzású

nevű legyen a bírája (faluvezetője, ma polgármesternek hívnók). Ilyen kirekesztőek voltunk mi örök életünkben.

Valószínűbb, hogy a legtermészetesebb módon magyar volt az a két, „szerencsétlenségére" ősei nevét viselő csabai családfő. Hogy aztán a következő évszázadban szépen visszatótosodjanak – szlovákosodnak – Bánszkyék, Behánék. Ma meg…

Haantól és Dedinszkytől tudjuk, hogy az 1700-as években a lakosság mintegy ötödét kitevő csabai magyarság szépen beolvadt a többségbe. Egyebek közt annak köszönhetően, hogy a vallásgyakorlás, bármilyen egyházi szolgáltatás, oktatás kizárólag szlovák (nyelvű) volt mind az evangélikusoknál, mind a katolikusoknál. Annak megjegyzésével, hogy a század első felében kizárólagos volt – a tót nyelvhasználat mellett – a kötelező lutheránus hitélet. Aki nem járt szlovák nyelvű evangélikus istentiszteletre, megbüntették.

Szóval 1717-ben (írják történészeink) békési, dobozi és gerlai magyarok által újratelepedő falu lakosságát írták össze. Egyrészt. Másrészt… 20 magyar és 2 tót? Aligha. Mert ilyen alapon Zsilinszky Endre nem a magyar, hanem a szlovák nemzeti ellenállás hőse.

Zsilinszky, Csabán.

Meg Behán. Bánszky.

Áchim.

Hogy Kurtuczról ne is beszéljünk.

Koritár cimborám édesanyja, Cselovszki Dorottya mondja 1981-ben (az ulica Zlatán levő házuk előtt): Corvin utca Gorvinka, azaz Korvinka-Corvinka, a kis Corvin útja… (Gyulára?)

Mint országút, valóban, Gyulára viszen.

1725-ös összeírásban Ballay szerepel, mint mitőlünk Nógrádba elköltöző addigi csabai… Maradt belőlük, mert egyik utódjuk az osztálytársam, mi több barátom volt a Révai utcai tanodában: Balaj Öcsi… Azaz a Ballay → Balaj utat járta ez a vezetéknév is, mint a Veszei → Veszej/Veszely is.

Hogy aztán egy Balaj Ballayra vegye vissza a nevét. Lestünk, néztünk, nem értettük. Pedig… pofonegyszerű vala!

Kastélyi (alsó) tized

Kastély, Kastélyi tized, I. (avagy alsó, alvégi) tized majd kerület, Kastélyi kerület… A mind nagyobb falu 1. számú háza (telke, portája) ennek a tizednek a területén, az Alvégi Fő ucca Fő tér (és Búzapiacból lett Ferenc József tér) felőli, balkézről való (mai Bánszky utca) sarki helye. Melynek szíve egykor a Kastély és környéke, majd uccája, a környékével, különösképp a Lencsési országúttal, mely nemsoká már Alvégi Főucca, mely egyszer csak aprózni kezdi magát, hogy eljussunk a Corvin uccáig.

A Corvinka helye a középkorban… egészen pontosan.

1983-ban a Kastély u. 18. sz. telken csontvázat leltek a régészek, a 16., 24., 31., 38., 48. sz. ház előtt Árpád kori gödrök, leletek kerültek elő.

A Kastély u. és a Corvin u. elágazásánál, ahol tornyot emleget a helyi hagyomány, a kísérleti ásatás eredménytelen (Bcs. tört. I. 1991: 175, 178).

Az Alsóvégen – alsóvégi tizedben – külön fertály a Kastély (Bcs. tört. I. 458). Középkori falu a kastélyi részen! Házak (helye) a mai Zsilinszky úton is.

A Kastélyi-sánc gyanús a tekintetben, hogy tán egyben a középkori várkastélyt védő árokkal lehet bizonyos (Kastély utcát keresztező) szakasza egy és ugyanaz.

1525-ben már előfordul a „Lencseser" megnevezés – tudjuk Blazovich Lászlótól (123). Lencsési országút (a középkorban), Lencsés ér, Lencsési lakótelep, Lencsési… (negyed).

1785-ös térképen a későbbi Pázsitnál, a Corvin utca végi bereknél ér folyik át a Borjú-rétről a Kastélyi-sáncba, illetve abba az érbe, amely helyére ássák utóbb a Körös-csatornát (Bcs. tört. I. 716).

Hogy aztán csak kikössünk az Ábrahámffy-várkastélynál! (…valaha valódi – nádvágó – ladikkal.)

Kastély, Ábrahámfy-kastély, Ábránfy-kastély – a középkori Csaba földesurának, Ábrahámfynak a várkastélya, 1556-ban a gyulaiak lerombolták.

1784: „A helységnek napkeletre Gyula felől fekvő végén az alatta folyó ér és a rétség szélén állott egy nagy régiséget mutató, jó magasságú, hajdani *kőfal*, kit közönségesen Kastélynak neveztek, mely kőfal csak ezelőtt 20 esztendővel is látszatosan fennállott, de már a köveit is elhordták, és csak valamennyire a helye látszik." Hann L. szerint a kastély a volt Csetneki-féle malom helyén állt, ez a Kastély u. 12–16. közti portáknál kereshető (Cz 75).

Lipták Pali bátyám szerint – 1980 táján – a Kastély utca 12–16. sz. házak foglalják el az egykori várkastély helyét. Más szerint: az Alsánc a Kastély utca 9–11. és 6–8. sz. házai közt tartott a csabai Körösnek. A 8. sz. (10-zel összeépült) ház sáncoldala 1985-ben még várárok-várfal pofájú!

„…amikor édesanyám mesélt, hogy ott Békéscsabán, Kastélyi-szőlőben, ahol ástak koponyákat, fazekat arannyal, azt szerettem hallgatni… A Kastélyi-szőlőkben az Ábrahámfinak volt kastélya, s törökök idején le lett rombolva. Mindent be kellett szolgáltatni, a múzeum számára. De nem mindenki tette. Féltek a felhajtástól. Féltették azt a kis RÁTA parcellát. Hogy szét dúrják, mint a vakondok a már bevetett kis földet. Gyorsan ássuk vissza azokat a koponyákat, mondták, hogy ne tudja meg senki sem…" (BMMÉ 7).

Ahogy manapság sem másképp.

A KASTÉLY nevezet mire nem ragadt rá!

Kastély – városrész neve, az Alsó tized, I. kerület vagy Alvég egy részének népi neve, a Kastély utca környéke. Nevét az Ábrahámffyak kastélyáról nyerte. A föltételezések szerint jórészt itt terült el a középkori Csaba (Cz 75).

Kastély *utca*, Kastélyi u. – 1851: Kastély utca, 1865: Kastélyi utca, 1884: Kastély utca (Cz 75). Itt állt a középkorban az Ábrahámffyak várkastélya, s ezen a környéken volt az akkori falu, a régi Csaba. A múlt században a Kastély utcában működő szárazalom Chovan-malom nevezetét az öregek még emlegették Czeglédi Imrének (43).

Kastély-szőlők, Kastélyi-szőlők – 1810-ben a Körösökön túli (Kanálisi) és Kastélyi szőlők kiosztása (H 1991: 134).

Kastélyi iskola – épült 1842-ben (H 1991: 115). (Az 1950-es évek elején az utcarajzíró is járt az utódjába.) 1859: Kastélyi vegyes iskola, tanító Wilim János. Sz. 1800 Bisztricska, Túrócz vm., tanult T.szentmártonban, Osgyánban, Lőcsén, Eperjesen. Tanít: Nagykároly, Mezőberény, 1842-től a csabai kastélyi iskolában. Lányai Haan L. nejei (H 1991: 108). 1859-ben

fölvétetett	140 fi,	102 nő,
kimaradt	19	17
meghalt	1	
vizsgázott	120	85

(H 1991: 101).

Kastélyi-sánc vagy Alvégi-sánc: a helységet délről, nyugatról, északról megkerülő, védő árok itteni része.

Kastélyi tized – ő mi más lenne, az I. vagy kastélyi kerület, maga a Kastély nevű tágabb városrész. A szűkebb a volt várkastély környéke…

A kastélyi tized (-ből születő kerület) főuccája a helység Alvégi Fő utcája, amelyet Lencsési országútnak is hívtak, eleje Zsilinszky (mára Dózsa György) út, alsó, helység-végi fele máig Corvin (János) út. A Corvinka! Ki, a Körgátnak, a Kastélyi-szöllőkbe. Folytatása ma is Lencsési út, mely kettészeli a Lencsési lakótelepet, meg nem állván a (tovatűnt?) Lencsés érig (maradék) – zarándi – Fényesig/Fövenyesig, (az újra mind fényesebb) Vég-Gyuláig!

Teremtőm.

Ahogy Dedinszky nagytiszteletű úr írja: az 1700-as években Csaba tót jellegű helység, majdnem harmadnyi magyar hangzású nevet viselő félig-meddig, vagy egészen beolvadt magyarral. Az 1800-as évekre a békési (magyar) környezetbe illeszkedés jellemző, a szlovákság maga kezdeményezi az evangélikus egyházban a magyar nyelvű istentiszteleteket (a maguk tót nyelvű istentiszteletei mellé), a magyar anyanyelvű lutheránusoknak a magyar nyelvű iskolák nyitását, hogy a Felföldről idekerültek harmadik csabai évszázadában a magyarosodás váljon jellemzővé.

A szlovákiai szlovákok második világháború utáni szervezésének köszönhetően a század közepére valóban kisebbséggé olvad a csabai tótság. S Csaba

– majdnem egy (szlovákiai szlovák) csapásra – magyarrá válik. Nem a csabai magyarok magyarosítási törekvése ért célt! Nem. A szlovákoké járt ezzel az „eredménnyel”.

Csabai magyarként abban reménykedve, hogy tartják magukat… tót – ha akarják, igen: szlovák – testvéreink. Minél tovább.

A régi (magyar) Csaba hamvain – már megint – újjászülető városban.

A lényeg, hogy *csabai* legyen.

Az óegyiptomi Amun-nal vagy Amen-nel rokonított Amma teremtő isten egy másik, fából készült szobor alakjában

Oláh András

a történet vége

többszöri próbálkozás után is
csak az üzenetrögzítő jelentkezett
szüleidtől tudtam meg: hiába hívtalak
merev tekintetükön
már felszáradt a szomorúság
bicsakló szavak gépies mozdulat
félbetört ölelés gyűrődött össze
a maszkba öltözött fájdalom alatt
az összegereblyézett avarkupacokat
széthordta a szél – túl sokat láttak –
egyszer méltatlankodva
mondtad hogy méltósággal
már halni sem lehet
és hosszú szünet következett

légszomj gyötör szaggatott csönd
akadoznak a vérkörök
minden szív megpenészedik
de tankolni kell és indulni újra
kérdezted egyszer hogy a halálhoz
milyen szín passzol
válasz nélkül hagytam
azóta már tudom
a némaságnak is van kockázata
átengedtem a szétfolyó időt
vesztegzárba került a csönd
a történet véget ért
– már nem akar hallani rólunk

Oláh András (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Fagypont alatt* (2020).

szívátültetés

végtelen könnyűséget érez a dac
szabadságnak hiszi a nemtörődömséget
önmegvalósításnak a tékozlást
győzelemnek a szüntelen lázadást
a rendetlenséget a kioktatást
majd eltelik negyedszázad és rájön
hogy szavai elégtelenek mondatai
súlytalanok vágyai szennyestartóban
landolnak kimoshatatlanul

* * *

falevelet kerget a száradó ősz
mécsesek világítanak a sírokon
a folytatás fojtó álom
ahol szelencéket kell nyitogatni
zsugorodva átcsúszni átevickélni
és várni a felkelő napot
– vagy egy új ősrobbanást

* * *

vasbeton szerkezetű életrend jön
az utcán eltévedt postások köröznek
önfelszámolás helyett hallgatás
a játékszabályok függvényében
olykor replika mert ami volt mind az
enyészeté hiába a fokozatos elsötétítés
lecserélődnek a hangok a madárcsicsergés
a zászlók kifakulnak – paradicsomi
állapot – de betegségtünet az olvadás:
félrebillent fejű hóemberek
várják a szívátültetést

idegen föld

nehéz kövekre
ereszkedik a reggel
kérdőn nézel rám
hol maradt a tehénbőgés
a kutyaugatás – a csönd
meghasadt: ortodox templom
épül könyörtelenül magas
árváknak panaszkodik
megvakult szemeknek
hogy milyen egyedül van
s hogy árnyéka még csak
az ablakunkig ér
de letöröl minden nyomot
s a tisztaság végzetes:
idegenné bélyegződik
minden mint a diófa törzsébe
karcolt betűn az ékezet

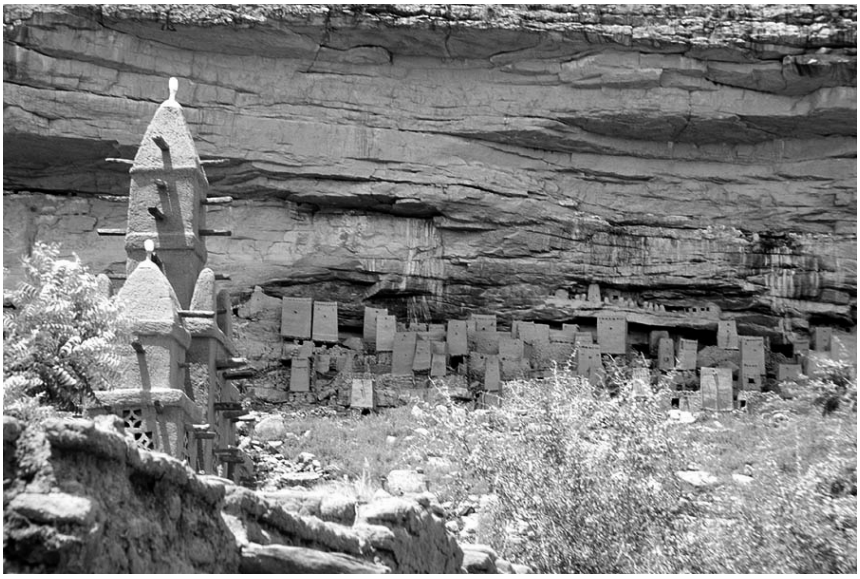

Tellem lakóhely

Balázs Lajos

A római pápa – Magyarország miniszterelnöke – Csíkszentdomokos

Nézőpontok a család- és gyermekszeretet körül

„Gyermek nélkül nincs jövő,
magyar gyermek nélkül nincs magyar jövő."
(Novák Katalin)

Három különböző küldetéssel, munkakörrel, világlátással megbízott és elvállalt/felvállalt személy és személyiség: az első megbízatása egyetemes, a másodiké nemzeti, a harmadik önmaga, önmagáért. Az első kettő elvi síkon gondolkodik arról, hogy mi lenne jó, mi lenne az elvárható, mit és hogyan kellene tenni emberi és emberséges megmaradásunkért. A harmadik is gondolkodik, de nem személyhez kötötten, meglátásai, gondolatai rendszerbe foglalt, múltba gyökerező, távoli térben és időben közösségileg elaborált, bejáratott *cselekvés,* de nem föltétlen számba vett, nem (annyira) publikus. Az első kettő fentről jövő és határtalan, a harmadik közösségi élettapasztalat, életösztön és élni akarás vágya és akarása által determinált, behatárolt. S mégsem monoton: szín- és formagazdagsága lenyűgöző anyanyelvének, lelki világának, lelkéből fakadó ritualizált, kanonizált ízlésének köszönhetően. Sokféle, mint a víz: forrás-, patak-, folyó-, vezetékes-, palackozott víz stb., mindeniket H_2O-val jelzik, és mégis mindeniknek más az íze. Az elvi „íz" kibeszélt, széles körben kommunikált, a lokális viszont igazolni képes az előbbiek vágyát, akaratát, gondolatmenetét, értékrendjét. Több évtizedes néprajzkutatói (tanári is) megfigyelésem, hogy az *egyetemes,* nem élhet a *lokális* nélkül. A hármuk szemlélete tehát szövetséges, azonos értékrendet, akaratot képvisel, tehát egyenlő megbecsülésre érdemleges valamennyi. Az egyik a fentről, magasról látott szükséglet, a harmadik a megvalósítás, kivitelezés földön járható modellje, lehetősége. Ő Csíkszentdomokos, aki a kétlábú asztalból három lábút csinál, hogy biztonságosan lehessen melléje ülni, és beszélni arról, ami mindhármuk, sokunk gondja.

A múlt őszi budapesti pápalátogatás után nem sok időre következett a Budapesti Demográfiai Kongresszus, aminek keretében a magyar miniszterelnök

Balázs Lajos (1939) csíkszeredai néprajzkutató, egyetemi docens. Utóbbi kötete: *Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza* (2020).

a sajtónak is (a Duna és Hír Tv-nek köszönhetően tudom) nyilatkozott a család- és gyermekvállalás időszerű kérdéseiről. Elmondta, hogy a Pápától egy négyszavas elvet tanult, ami az egészséges és kiegyensúlyozott társadalom létét garantálja. APA–ANYA–GYERMEK–CSALÁD kulcsszavak a felemelkedés elvi, elméleti, érzelmi pillérei. 2022. április 21-én, Ferenc pápánál tett hivatalos látogatása alkalmával pedig a sajtónak azt nyilatkozta, hogy „A Pápával egyetértettünk abban, hogy a modern kor legfontosabb közössége a család." Nagyra becsülöm azt a bátor tényt, hogy a család és minden összetevője ilyen szinten fontos elvi kérdés gyanánt került a kis beszélgető asztalra. A fenti, általam igen tisztelt nagyságok elvi meglátásait elfogadom, ám messziről, kellő tisztelettel javasolnám, tekintetüket fordítsák az előbb említett székelyföldi, felcsíki falura is, amely évszázadok óta ugyanezeket az elveket vallja, mi több, cselekszi ezek szellemében. Igaz, 7000-en vannak. Kéretlenül is kezeskedem érte, mellette.

Több mint 40 éven át itt végzett sorsforduló szokáskultúrája kutatása és értelmezése alapján[1] a nevükben egy kis kiigazítást teszek. Itt az APA–ANYA–GYERMEK–CSALÁD sorrendet mint elvet vallják és követik a mindennapi létükben abból kiindulva, hogy a gyermek a családhitelesítő, legitimáló tényező. Tehát nem véletlen felsorolásról van szó. A *gyermek* szó a *család* szinonimája. Ha gyermek nem lett, akkor azt mondják, hogy „Család nincs, csak a feleségemmel ketten vagyunk, mert nem lett gyermekünk." A van-e család? – érdeklődésre a válasz van/nincs. Ha nincs, a gondok sokasága, próbálkozások sora, szovátai fürdőre járás, orvoshoz fordulás, titkolt kompromisszumok sora következik, válásra is sor kerülhet. A gyermekek számát illetően a két „kormányfő" nem fogalmazott számszerű elvárást. A vizsgált faluban viszont arra a kérdésemre, hogy hány gyermek kell szülessen egy családban, így válaszoltak, „Egy gyermek, nem gyermek! Két gyermek, gyermek. Mü úgy tarcsuk, hogy négy: egy az apának, egy az anyának, egy a hazának, egy pedig a halálnak." Akár hagyományozódó szálló ige gyanánt is értelmezhető, alapvető társadalmi, emberi (demográfiai) igénnyel számolnak Csíkszentdomoson. Az *egy a hazának* nem valamiféle csatába való bevonulást jelenti, bár abból is volt elég, hanem a falu határán túlmutató küldetés biztosítását: szakmát tanulni, értelmiségi küldetést szolgálni, vagyont, pénzt szerezni, aztán haza jönni és itthon hasznosítani. Egzisztenciális szükségletek harmonizálását, humán erőforrások biztosítását látom és fedezem fel itt. A népben, nemzetben gondolkodás cselekvésre való konvertálását. Látszatra ellentmond a mesék képletének. Erre a válaszom az, hogy a mese a vágy költészete, ezért hiányzik a halál. De a harmadik fiú otthonról való elmenetelének realizmusa nem. Én viszont az élet vágyrealizmusát

1 Balázs Lajos: *Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál, I. Szeretet fogott el a gyermek iránt.* Csíkszereda, 2013, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, II. kiadás.
Balázs Lajos: *Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál, II. Az én első tisztességes napom.* Csíkszereda, 2014, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, II. kiadás.
Balázs Lajos: *Sorsfordulások rítusai a székely-magyaroknál, III. Menj ki én lelkem a testből.* Csíkszereda, 2015, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, II. kiadás.

kutattam: a csíkszentdomokosiak közgondolkodását a gyermekről, családról, a működő létről. Ennek a falunak a népe sok gyermeket szült és nevelt az egész magyarságnak. 1945-1990 közötti[2] időszakban átlag 130-at, volt olyan esztendő, amikor 150 fölött, 1950-ben pedig közel 200-at. De meggyőződtem a falu affektív, lelki viszonyulásáról, valós gyermekkultuszáról, arról, hogy négy gyermek társadalmi szükséglet gyanánt való vállalása tudatos, beteljesedése öröm. Ezt illusztrálom néhány adatközlőm vallomásából idézve: szólásmondássá vált a harangozóné vágya, aki 18 gyermeket szült a világra és a 90-évét elhagyta, amikor azt mondta, hogy: „Úgy szeretnék a gyermekeim között még élni." „Én 14 gyermeket szültem ezen az udvaron. Az ikreket szültem csak Szeredába. S azokot mindenki kérte: Ágnes s Dénes vótak. De azt mondtam, ha a Jóisten kéri, egyszerre mind a kettőt adom, de embernek nem adok gyermeket oda. Amikor láttam azt a szép mosolyukat, annál szebbet el sem tudtam magamnak képzelni. Egyet se tetettem el, egyet se öltem meg magamba. Istenemmel tanúsítom." „Úgy is volt, hogy 16 gyermek lett. Úgyhogy jaj, mikor az édesapa meghalt, annyi volt a gyermek körülötte, egy se volt meghalva közülik. Szépek vótak. Azt es mondta az öregasszony, »Én nem vétettem az Isten ellen, s az uram ellen sem, hogy szégyelljem magamot előtte, s féljek az Istentől, hogy eltetettem.«" „A szabályozás nem volt divatba, mint most. Az önmegtartóztatás volt az egyedüli. Anyósomnak 17 gyermeke lett, de mind olyan békében éltünk, úgy szerettük egymást."

„A gyermekszerető emberek búsultak. Két évig még menyen a házasélet, ahogy menyen, de aztán kezd hiányozni a gyermek. Megszólták, akinek nem lett gyermeke."

Fontos hangsúlyozni, hogy a meddőség, illetve a gyermekszülés nemcsak egyéni, hanem közösségi ügy, gond volt, és még ha csappant is az utóbbi években, most is az. Sem családi, sem faluszinten nem nyugtázzák közönnyel, egyszerű tudomásvétellel. Az asszonyi meddőség, a férfiúi magtalanság beszédtéma volt, szégyen volt. Volt eset, hogy inkább megbocsátották a félrejárást (ami amúgy súlyos erkölcsi vétségnek számított), ha ez volt a gyermekáldás megszerzésének az útja, mintsem gyermek nélkül maradjanak. Hiú férfiak hallgatták el az asszony (olykor ártatlannak is mondható) félrelépését, ha eredménnyel járt, és ha megtudta, hogy „Nem szégyellni való embertől van az ő gyermeke." A kocsmai, alkalmi provokációkra úgy válaszoltak: „Nem számít, hogy ki kakasolta, úgyes az én tyúkom tojta." Ugyanakkor a gyermekakarás lelki, hitbéli, biológiai, egészségügyi erőfeszítései egyben terápiatörténetek is.

A gyermekszeretet konkrét és elvont megnyilatkozásainak gazdag példatárából egy-két esetet hozok előtérbe olyannyira, hogy azok már a metafizikai gondolkodási eszmerendszer, a földi béke, égi béke[3] fogalompár ötvözését, szinkretizmusát jelenti. Az áldott állapotban levő asszony éjszakai óráira gondolok.

2 Ezt az időszakot vizsgálhattam megbízhatóan az egyházi és hivatali anyakönyvek alapján.

3 Ezeket Eliadét olvasva jöttem rá Csíkszentdomokoson.

Míg az embere alszik és horkol, ő imákat rögtönöz. Íme egy variáns: „Édes Jóistenem, add, hogy ez a gyermek, akit a szívem alatt hordok, születne Isten dicsőségére s az emberek örömére, tetszésére." Mi ez, kérdezem, ha nem egy embereszmény megalkotása, kívánása?

Egy 50 év körüli asszony azt mesélte el, hogy nem tudott magot fogni, amiért sokat veszekedtek a férjével. De azt sem értette, hogy miért szeretik a gyermeket. Mind próbálkoztak, csak próbálkoztak. Az emberének nem volt nyugta. És egyszer egy éjszaka arra ébredt, hogy – az ő szavaival mondom – „Valami megmozdult bennem. Nem tudtam vissza aludni. Attól a perctől szeretet fogott el a gyermek iránt."[4] Nem tudok nem gondolni Madách Imre *Az ember tragédiája* drámai sorára, Ádám és Éva vívódására: Éva: „a mi eddig kétséges vala, / Most biztosítva áll már: a jövő. / Ádám: Hogyan? / Éva: Tudom fel fog mosolygni arczod, / Ha megsugom. De jöj hát közelebb: / Anyának érzem, oh! Ádám, magam."[5]

Kutatói szemléletemben három felismerés jön velem szemben ugyanarról: egy csíkszentdomokosi parasztasszonyé, egy magyar klasszikusé és egy miniszterelnöké. Térben és időben egymástól távol mindhármuknak a gyermek, a szeretet és a jövő összetartozása a felemelkedés és megmaradás garanciája.

Csíkszentdomokos népének gyermekszeretetére írók, szociológusok is felfigyeltek. Kurkó Gyárfás úgy ítéli, hogy „Amilyen szegény mezőgazdálkodásra alkalmas területekben, olyan gazdag gyermekáldásban."[6] Venczel József, kolozsvári egyetemi tanár véleménye szerint: „Csíkszentdomokosnak nincs külön történelme: egy a csíki falvak közül, népe kemény és rendíthetetlen: századok óta küszködik a rossz termésű határral, viaskodik a szegénységgel, de bátran vállalja a nehézségeket, szereti a gyermeket…"[7] Szabó Dezső (1879–1945) kolozsvári írótól idézek, aki a magyar nyelv kutatása céljából 1904-ben egy nyarat töltött itt, így ír a domokosiakról: „Erős testű férfiak, gazdag testű, szép nők, hívók a csókra és áldottak a családra."

Család és gyermek összefüggései. Miért?

Már a mindennapi szóhasználat válaszol erre a kérdésre, amivel gyermekcentrikus közhangulatot tartanak ébren. Ezek sokaságából idézek:

A család akkortól és akkor család, ha gyermek van: „Van-e család?" – van-e gyermek?; „Jő a család!" – jön a gyermek; „Megvan a család" – gyermek, gyermekek születtek; „Ott van a (nagy) család" – sokgyermekes család stb.

„Gyermek nélkül mit ér az élet, örökké azt mondták. Nem ér semmit. Kinek nem lett gyermeke, az bánatába azt se tudta, mit csináljon. Inkább örökbe vett,

4 Monográfiáim címeit az adatközlőimtől kölcsönöztem.

5 Madách Imre: Munkái. Budapest, 1904, Franklin-Társulat, 174.

6 Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér. II. kiad. Bukarest, 1970, Kriterion, 35.

7 Kiemelés általam.

de magára úgy se ült. Hogy öregségikre legyen nekik valakijök, aki eltartsa, s aki eltemeti. Legyen, akire hagyni a vagyont. De a legfontosabb, hogy legyen, aki rendezze őköt öregségükre."

„Kell a gyermek, azért, hogy ne fogyjon ki ez a família. Én például már kifogyok! Én, már erről az udvarról ha meghótam, többet ezen az udvaron Szabó nevűt nem keresnek. A Szabó nemzetségnek vége.

„Azt es neztük, hogy a vagyont legyen kire hagyni. Ugye, az országok es így vannak. Ma nezik azt es, hogy legyen örömem, mert van, akit növeljek."

„Szükséges a gyermek. Én annak tartom. Mi azt mondjuk, helyettünk legyenek a gyermekeink. Ugye mondják, hogy a Bara faj kihal, a Szőcs faj kihal. Hát ne haljon ki!"

„Gyermek kell. Azt mondták, legyen családom, mert hát család nélkül nem érünk semmit.

Például én es elvehettem vóna egy szebb, jó gazdag leányt. Igaz csángó leány vót. Oda hátra Gyimes fölött, ott hálogattunk, én mint legény. A leján es ott volt. De aztán a beszédeken keresztül kijött jól, hogy a lejánnak gyermek nem lesz. Az édesanyja mondta el, Erzsikének, aszondja, nem lesz gyermek. Én hátoltam Erzsikét eleget (ti. sokszor közösültek), de nem lett gyermek. S azt mondtam, ha nem lesz gyermek, nekem nem kell. Nekem gyermek kell."

„De mennyire szükséges! Például nekem csak egy van, s úgy hiányzik a többi. Leánykoromban örökké azt mondtam, hogy nekem legyen sok. Mert én nagytátámnál nőttem fel. Nekik gyermekek nem lett. Édesanyámot úgy vették el örökbe, s férjhez adták 17 éves korába, s akkor, mikor akkora lettem, elvettek engem. Én láttam akkor nagytátámékon, hogy búsulnak, hogy nem lett gyermekek. Hogy mekkora aggodalomba voltak ezért. Láttam rajtik azt a nagy bánatot. Hogy nincs, akire hagyni a vagyont."

„Gyermek nélkül áldás sincs. Isten áldása a gyermek. Azért vót ezelőtt annyi, mert Isten áldásának tekintették. A mü családunkba mindegyiknek sok gyermeke lett, édesanyámtól elkezdve."

„Ahol nincs gyermek, ott semmi boldogság nincs. Most es így van. Úgy rosszak, s méges öröm s boldogság… Így veszekedünk miattuk, de méges örvendünk a gyermeknek. Ott, ahol nincs, csak egyfelől leélik az életjöket, semmi öröm nélkül."

„Kellett a gyermek, hogy maradjon a háznál örökös, maradjon a nemzetség a háznál. Sőt örvendtek, ha előbb fiúgyermek lett. A menyecskét ilyenkor nagy tiszteletbe tartották. Megkereszteltették a nagytátája nevire. Az újszülöttnek most is úgy örvendnek, hogy arra gondol mindenki, hogy öregségire lesz, akihez támaszkodjék. Gondjikot viseli. Inkább az öröm nagyobb."

„Nekem van hál' istennek 5 gyermekem. De én úgy örvendek nekik. Mindegyik, amikor hazajő, új vendég. Mert ez van itthon, amelyikkel lakom s egy leányom Bánosba [falurész], a többi három mind idegenbe van."

„Mi örültünk nekik, a vagyonra nem akaszkodtunk. Szerettük őköt s a mai napig es szeressük. Ha lássák, hogy betegeskedünk, futnak ide."

„Mindegyik gyermekben valami megnyilvánul. Nekünk úgy vagyonunk nem volt, csak örömet jelentettek a gyermekek."

„Valami mindegyikbe van. S annak a szülő csak örvend. A gyermekek közt van ilyen is, olyan is. Ha ügyes s jó, örvend a szülő, ha bajt hoz, búsul a szülő. Vegyes az élet."

„A régi időben, az én időmben a vagyon volt a szempont. De aztán jött ez a csaló világ [ti. a Ceauşescu-éra], hogy vagyon nélkül maradtunk, s milyen jó volt, hogy volt gyermek. Szerettük a gyermeket."

„Most lefokoltuk a gyermeket, mi, magyarok… Mondtam itt néhány fiatal menyecskének: akkor is volt szegénység, a mi időnkbe, de még milyen!, de azért nem hagytuk fogyni a magyarságot. Azért, hogy legyen az a szép gyermek, az az okos magyar, hogy tudjuk, hogy magyar."

„Most nem es születik annyi. Mi 9-en voltunk: 4 fiú s 5 leány. S édesapám korán meghalt. S édesanyám tiszta egyedül rendezett mindegyikünköt: a fiaknak legyen hol lakjanak, s münköt bútorral, mindennel, mintha élt volna édesapám."

Összegezve, miért kell gyermek a családba? A válaszokban, érvelésekben megtalálni az anyagi-vagyoni, társadalmi, szociális, vallási, nemzeti, érzelmi, életszemléleti szempontokat egyaránt. Szükség van a gyermekre, mert van kire hagyni a vagyont, mert öregségben támasz, betegségben gondozó, mert az apa nevét továbbviszi, a nemzetség nem hal ki, mert lesz, aki a szülőket eltemesse, mert a gyermek az élet értelme, öröm- és boldogságforrás, mert a család a magyarság fenntartója, mert a szülői büszkeség éltetője, mert van, akit hazavárni, szeretni, mert Isten áldása.

Küzdelem a meddőség ellen, a gyermekért

Hogyan próbáltak változtatni, segíteni a meddőségen?

„Van olyan, amelyik böjtöt fogadott, s akkor lett. Nem lett előre, de sokat imádkozott, s akkor lett sok. Misére valót adtak erre a szándékra, mert kévánták a gyermeket, mindent megtettek ők es, hogy nekik es legyen, s akkor aztán jött egymás után, de gyorsan. Az egyik még szopott, s a másikkal terhes lett. Aztán erre fel csúfolták. Addig könyörögtetett s imádkoztatott, s addig minden, hogy lett 3-4."[8]

8 A Grimm-féle *Csipkerózsika*ban hosszú ideig várt a király és királyné arra, hogy gyermekük szülessen. „Élt egyszer egy király; szerették egymást…, de hiába volt meg mindenük, … a szívük tele volt bánattal, napestig csak azt sóhajtozták: – Ó ha nekünk gyermekünk volna!" A Csipkerózsika című mese Perrault változata szerint a gyermek nélküli szülők „Elmentek a világ minden gyógyforrásához: fogadalmat tettek, zarándokútra indultak: egyszóval mindent megpróbáltak, de nem használt semmi sem. Azonban egy idő után a királyé mégis csak teherbe esett" (Bettelheim 2000, 239).

„Az asszony szokott imádkozni, hogy legyen gyermeke, de nem adta meg a Jóisten neki azt a kegyelmet, hogy legyen. Én nem tudok ilyen imádságot, met nekem öt lett. De az imakönyvek es elváltoztak, s a fiatalok pláne nem tudnak semmi ilyen imát."

„Máriához szoktak imádkozni. Lehet, hogy Szent Erzsébethez, Szent Margithoz es. Hogy járjon közbe, hogy legyen neki es egy kicsike családja. Ezek családos szentek."

„Van olyan, hogy elmentek Magyarországra, s ott ültettek belé, de az urától vették a magot ott frissibe. Ezen úgy csudálkozom. Itthon nem lett, s Magyarországon belérendezték. De az annyit tusakodott az a fiatalasszony a gyermekért! Lett egy ügyes kicsi fiacskája. Olyan pont, mint az édesapja. De a következőt es így kell beléültettesse magába."

„Fordult orvoshoz es, akinek kellett a gyermek. A gyermekért harcoltak örökké. Hogy legyen! Mindenki bár kettőért rajongott. Ha a többiért nem es. Ha betegnek vélték az asszonyt, régen es elmentek. Hogy tudják meg, hol a hiba. Feredőre es eljártak. Hova az orvos elutalta."

„Volt olyan asszony, amelyik más férfival próbálkozott, de rajtakapták. Ugye, kezdett reakapni, félrekambacsolni az asszony."

„A. Á.-né, itt fenn… – volt nekem iligátorom – idejött, s azt mondta, »Add ide te, próbáljam meg, mert azt mondták, hogy meleg kamillással tízen hányszor…« nem tudom, kell megcsinálja, s akkor fogamzik neki gyermeke. Na, aztán lett gyermeke egymás után három. Hipermangás-kamillás vízzel melegítette magát. S úgy feküdt, amíg lehülepedett. Nem szabadott mozogni. Egyszer menyünk a templomba, s mondom, Tera néni, maga úgy megvastagodott!… Lehet?… S azt mondja, »Te, úgy maradtam, érted-e!« S mondom, na be jó! Hál' istennek! »András bátyód úgy örvend, úgy vigyáz. Nem engedi, hogy semmit megfogjak, nehogy valami bajom legyen.« S meg is lett. Csak annyi hipermangát kell tenni, hogy alig látszódjék a rózsaszínessége!…"

„A mostaniak sokat járnak az orvosokhoz, s próbálkoznak. Komámék es annyit jártak, s hát egyszer megszületett egy, meg a másik s hát meg a harmadik. S hát lett család mindjárt."

„Régen voltak olyanok es, hogy búcsúra jártak, böjtöt fogadtak.[9] De azt es mondták, nincsen magja, mondták azt es, hogy nincs jó szomszédod, s azért nem lesz gyermeked. Viccből. Eljártak az ilyen asszonyok templomba, s Báthoryhoz, s minden… [ti. a november 1.-jei pásztorbükki engesztelő búcsúra]."

„Én Éltes doktorhoz jártam, hogy nem lett. S azt mondta, hogy lesz, csak még nem vagyok odakerülve. Azt mondta, ne búsulj, lesz."

„Más fiatalasszonyok jártak Szovátára. Sósfürdő kezelésre, hogy legyen gyermekik. Innet a szomszédból kettő is. S mind a kettőnek lett…"

„Csak ez az egy született a feleségemnek. Fiatal vót, s úgy elhibázott evvel, hogy több aztán nem lett. Jártunk mi orvoshoz s mindenhova. Megcsináltam

9 Mária, Szent Erzsébet, Szent Margit, akiket „családos szenteknek" neveznek.

én hátulról es (!) az asszont, mert azt mondták, akkor inkább fog magot, de nem lehetett semmire se menni."

„Mondták a meddünek, főzzél zab teát vagy akácvirág teát, met az nyítsa a szervezetet, s fogja a magzatot. Azt mondták, hogy a zab tea s az akácfa virág: essze kell főzni, s annak a tejáját inni, s az a meddüséget szakítsa."

A magtalan férfi helyzete: a gyermektelenség gyanúsítottja, vétkese

„Megtörtént itt fent…, hogy a férfi örökké az asszont hibáztatta, hogy nem lesz gyermeke. Elmentek aztán Vásárhelyre, kivizsgáltatták magikot, s hát a férfi nem volt nemzőképes. Az ilyennek azt mondják, magtalan. Az asszony, ugye meddü."

„Van olyan es, hogy felmerül, hogy a férfi nem alkalmas… arra."

„Feltételezték azt es, s aztán kiderült, hogy melyik az oka. Egymás közt csak vitatták, s az orvos által-e, hogy-e, kiderült, hogy nem az asszony a hibás, hanem az ember. S aztán társaságba viccből es kimondták. Szemire vették viccből es. Csak kiderült! Úgy leveszik (ti. leértékelik) s csúfolják az ilyen embert. Nem veszik olyan emberiesnek, nem ember az olyan. Rosszabb, mint az asszony. Nem ember! Jobban kell szégyellje, mint az asszony. Magtalan. »Menj el, te magtalan! Még gyermeket se tudsz csinálni! Mit tudsz csinálni?!« – így vették a szemire."

„Azt mondták, hogy a férfinak olyan az izéje, hogy nem lesz gyermek. Nincs neki gyermek-magja. Úgy, mint az állat: megfutostassák, de attól a bikától nem lesz borjú. Magtalan férfi. Az asszonynak lenne, de nem fog a férfitól. Aztán segített más férfi. Olyan elég vót. Baj vót érte, de eltűrte az ember, csakhogy legyen gyermek. Az ember csak eltűrte a feleséginek. Az asszony csak hézafért a maghoz, s lett gyermeke. S az ember aztán magáénak vallotta. Olyan es vót, nem adta vóna semmiért se, csakhogy gyermek lett."

„Mondok egy másik esetet. Annak se lett gyermeke az urával.

Mikor a kollektíva megtörtént, akkor esszekeveredett a világ. Hítták a menyecskét, ment a menyecske, hítták az urát, ment az ura a kollektívbe. Közben aztán a menyecskét megpottyogtatták [suttogva] a fiatalemberek. S nem volt esztendeje, s egy szép fiúgyermeknek anyja lett. Na, hol vót a hiba? Férfihiba vót! Mert a másiknak a külüje beért a belibe, s az uráé csak a szádába."

A magzat felügyelete

– A magzatvédelem domokosi szellemi kultúrköréből kiemelkedőnek tekintem azt a tapasztalati tudást, mely szerint az anya mind az öt érzékszerve által kommunikál a magzattal. Ennek megfelelően vigyáznia kell a látására, hallására, tapintására, ízlelésére, szaglására (lásd a megkívánást). Más szóval, kialakult

és hagyományozódott, ki tudja hány száz év alatt, az állapotos asszony viselkedési kódexe, a szabad–nem szabad rendszer, a magzat körüli védőháló, mely szerint az anyaméh nem „tenyésztelep". Az intelmek közül több máig érvényes. Viszont az a tilalom, hogy ne tartózkodjon zajos, veszekedő, káromkodó környezetben és ő maga se káromkodjon, veszekedjen, mert idegbajos lesz a gyermek – nem hangzik el az orvosi rendelőben a terhes ellenőrzések alkalmával. Eme, olykor mágikus szempontú felfedezésre az orvostudomány a múlt század hatvanas éveiben jött rá Amerikában és prenatális tudománynak nevezte.[10]

Ebbe a fogalomkörbe sorolandó még a magzat világra jöttét, a szülő anyát előkészítő, a csecsemő és kisgyermek panaszaira reagáló népi medicina sokfélesége: a parasztbába mozgósítása, a könnyű szülés előkészítése és levezetése (nem az orvostudomány találmánya!!), a köldökzsinór elvágása, az otthoni szülésmód választása, a nincs tej, sok a tej esetei, a baba álmának védelme, az igézés – népbetegségnek tartják – hárítása, gyógyítása és egyebek. Az esetek sokasága közül az *agos* gyermek gyógyítását emelem ki, egyrészt mert a gyermekszeretet és -akarás küzdelmének klinikai esete,[11] másrészt mert a gyermekszülés és nevelés kultúrájának mindent legyőzni akarása. Valamennyit a parasztasszony szülészeti általános műveltségének nevezem, ami a 10 osztályt végzett, illetve érettségizett asszonyi társadalom körében kevésbé tapasztalható.

Az agos gyermek gyógyítása: holdfogyatkozásra született gyermek ritka betegsége: Testben fogy, mint a hold. Gyógyítása Csíkszentdomokoson kozmikus manipulációval történik. Kenyérsütésre időzítik. A babát a bevető lapátra kötözi az édesanyja, és mímeli a tűzbe vetés mozdulatát. A kemence mögül előjön a közreműködő asszony, aki azt kérdezi „Mit sütsz asszony?" Válasz: „Agost!" Ezt megismételik 3-szor, majd a kenyerek bevetése után egy kenyértésztából formázott lyukas perecet is bevetnek. Ha megsült, háromszor átbujtatják rajta a babát, majd a kihűlt perecet felhúzzák a kutya nyakába, háromszor átugratják az istálló küszöbén, és kikergetik a kapun, mondván: „Vidd el a leánykáról (gyermekről) a betegséget!" Este, amikor feljön a tele hold (időzítés!) a két asszony háromszor feldobja a gyermeket a hold fele, mondván „Üreset kaptunk, telit várunk." Holdfogytára fogyott, tele holdra vissza épült. A karcfalvi orvos lemondott róla, s a fenti mágikus, dramatikus, 24 órás művelettel két asszony visszahozta az életnek. A ritka betegségben szenvedő, fogyó beteg 1942. febr. 28-án született. „E velem történt. Édesanyámot tanyították erre. Ő valalahogy így mesélte el nekem. Hogy mással csinálták-e, azóta se hallottam. Én egészséges lettem, kiteltem s felnőttem. Négy gyermekem lett, s lássa-e, itt vagyok."

10 Bővebben Andrek Andrea: A kompetens magzat. In *A megtermékenyítéstől a társadalomig.* Szerk. Hidas György. Budapest, 1997, Dinasztia Kiadó, 9–21.

11 A MNL szócikke szerint az *agos* „angolkóros, sovány, szőrös, öreges kinézésű újszülött"; Halász Péter forrófalvi feljegyzésében az *abagos* megnevezés szerepel, amin „gyenge, csökött, szőrös gyermeket" értettek.

A beavatás, komaság, keresztszülőség

A gyermek születése több szintű, családon, rokonságon is gyakran túlmutató szokások, rítusok szellemi, eszmei hálózata, amit a szülők (nagyszülők beleszólásával is) előkészítenek. A legváltozatosabb szempontok szerint kérnek fel személyeket a keresztszülőségre. A keresztvíz alá tartás emberközti, felnőtt központú kapcsolatrendszert alakít ki, ami túlmutat a rokonsági kapcsolatokon. A keresztszülőség, komaság az önszerveződés társadalmi mozgatója, ösztönzője, aminek köszönhetően csaknem minden család valóban, miniszterelnökünk szavával élve, „fontos közösséggé" növi ki magát, kapcsolatokat szervező és működtető ereje volt és van. Minden keresztelő újabb és újabb erősítése a közösségi önrendelkezésnek, aminek folytonosságát mindig egy újszülött biztosítja. Neki, az ártatlan erőtlen gyermeknek valami társadalmi kölcsönösségre kötelező erkölcsi, érzelemi ereje van, ami a rokoni kapcsolatokról nem mondható el egyértelműen. A komaság a társadalmi kapcsolatok rendszerében olyan szükségleteket, igényeket pótol, amit a rokonság, szomszédság nem nyújtanak.

Csíkszentdomokosi adatközlőim szavaiból idézek a komaság, keresztszülőség megítéléséről, értékrendjéről:

„A komaság felülkerekedik a rokonságon."

„A vérrokon nem koma. Az öcsémet nem tudom úgy szólítani, hogy komám."

„Én a komám testvéreinek is azt mondom, komám. De csak akkor, ha közel laknak."

„A jó koma rokonnak es béjár, nagyot jelent szeretetben."

„Egymás halottját meggyászoljuk. Gyászolnak a komák es, s a keresztgyermek es."

„Az ember bízik a komájába mindenféle segítségen keresztül. Szorult helyzetben jobban támaszkodtak a komákra, mint a rokonságra, mert a rokonságba vót s van valami visszahúzódás. A koma készségesebb.

„A komasszonyok es sok mindenbe számíthattak egymásra. Megvót az a segítség: szövésbe, fonásba. »Elmenyek, komámasszonynak segítek egy nap fonni«; »Komámasszonyt elhívom nagymosni, tollat fosztani« – mert, ugye, készítette a leányát férjhez".

„A komasszonyok régen segítettek egymásnak aratni, takarni, kapálni, meszelni, mosni… Elmentünk, s egymásnak visszasegítettünk. Pláne azon segítettünk, amelyik valamiért gyengélkedett. Így éltünk meg egymás közt."

„Elmegyünk egymáshoz kaszálni, takarni. Most is. Egyben egy kirándulás is. Jó ételeket visznek. Munkával egybekapcsolt szórakozás. Építkezéskor ember, asszony segít: az asszonyok főzni, cserepet adogatni."

„Ha meghal a gyermek, tartsák azért a komaságot tovább is. Nem úgy van nálunk, hogy »Meghalt a gyermek s elmúlt a komaság!«."

„A cigányok felkérik a magyart keresztelni, de a komaságot nem tartsák. Például Juliska nénit es meglopták a cigány komák. Addig jártak a fejire, hogy el kellett fogadja őket, s azután meglopták."

„Megvédték egymást a komák, ha valamelyik bajba jutott? Védték egymást a verekedésbe es: Komámot egyszer nem engedem, nem hagyom!" – ezt mondták. „Régebbi időben a gyermekek is egymást komának szólították. A keresztszülők gyermekei. Essze es tartottak. Most is fennáll, akik közelebb laknak. Kicsi gyermek, s azt mondja a nagyobbnak, hol jártál komám? Ezek má megtegezik egymást. S úgy es van, hogy később egyik a másiknak odaadják a gyermeket keresztelni. Folytatódik a komaság. Máskor pedig egy leány felett esszeszúrkodják egymást, a nyavalya törje ki, pedig annyi leány van…"

A 80-hoz közeledő adatközlő, Szabó Árpád a komaságban beállt változások gazdasági-társadalmi okait is megfogalmazza. Akár tudományos értekezésbe is beillő gondolatai a gazdasági-társadalmi élet és komaság dialektikáját világítják meg: „A kollektivizálás gyengített a komaságon. Elgyengültek a komasági szálak a munkaviszonyok felbomlása miatt. Nincs, ami esszehojza az embereket, csak a mulatság. Abból pedig kevesebb van, mint dologból. Gyérebben kerülnek egy helyre a komák! Más emberség kell a kalákába s más az ünnepre. Ünnepre csak cifra ruhába menyünk. De munkába, munkásruhába; korán kelünk, hogy segítsünk egymásnak. Ez mind meg van szűnve. A kollektív egy ilyen hatalmas változást hozott a komaságba."

A komaság, keresztszülőség társadalomépítő szerepe a keresztgyermek szemléletében is jelentkezik. Kérdésemre, hogy miért kell keresztszülő, árnyalt és komolyan értelmezett kép körvonalazódott. „Hogy életünk fontos eseményeiben mellettünk álljanak." „…hogy legyen, aki a keresztény életre neveljen; …aki a kereszteléskor fogadalmat tegyen, hogy keresztény életre nevel; …aki támogasson a hitben; …hogy példával és jótanáccsal szolgáljon a keresztény életben; …hogy szüleimen kívül ők is a keresztény élet felé irányítsanak."

Keresztszülőre szükség van lelki és egzisztenciális biztonságérzetből is: „hogy legyen, aki segítsen a bajban; …a nehéz helyzetben; …hogy a keresztgyermeknek legyen, akire számíthasson, támaszkodhasson; …hogy tudjam, hogy ők is felelnek értem; …hogy a keresztgyermeket gyámolítsa; …ha árván maradok – Isten őrizz! –, legyen ki pártfogoljon; …legyen, akinek őszintén elmondhassak mindent; …hogy érezzük, hogy valaki még szeret."

A keresztszülői intézményt családnyitó és alternatív társadalmi szempontok is motiválják: „hogy legyen olyan is, aki a családhoz közel álló, de nem rokon; …legyen, akivel az úton találkozni és családunkról beszélgetni, de ne legyen rokon…"

Vissza és előre tekintve elmondhatom, hogy a sorsfordító szokásokat a népi kultúra egészében, sajátosan a folklór kultúrán belül nagy lelki, szellemi, társadalmat, közösséget szervező erővonalnak tartom, mivel közösséget képes belülről működtetni, mivel közösségre ható és visszaható öntörvényű műveltség.

Mindezeket elmondva, pontosítok: Ferenc pápa és Orbán Viktor miniszterelnökünk globális dimenzióban, elmélyült felelősséggel, elvek szintjén folytatott párbeszédük jóhiszemű tovább gondolását tartom fontosnak. A cselekvés hogyanjának megbeszélésére nem került sor. Ezért ajánlom Csíkszentdomokost „tárgyaló partnernek", mert több évszázados sorsforduló szokáskultúrája máig példa, ahogyan gondolkodnak és cselekednek a családért, gyermekért, az elhunytért, az egész közösségért, önmagukért, felemelkedésükért, az iskoláért, népi kultúrájukért, anyanyelvünkért. Szokáskultúrájukat, közel 45 évnyi kutató munkám alapján felelősen tekintem alkotmánynak, iskolarendszernek és cselekvési programnak, amiért és amihez kezességet vállalok. Éspedig azért, mert hagyományőrző kultúra, de kortárs üzenete is van. Ez pedig a tennivalót önmagától is meglátó, érte küzdő, magyarnak megmaradni akaró, a kilátástalanságban sem föltétlen sopánkodó, inkább tettekben gondolkodó, 7000 lelket számláló székely faluközösség teljesítményének, erkölcsének ma is „aranytartaléka".

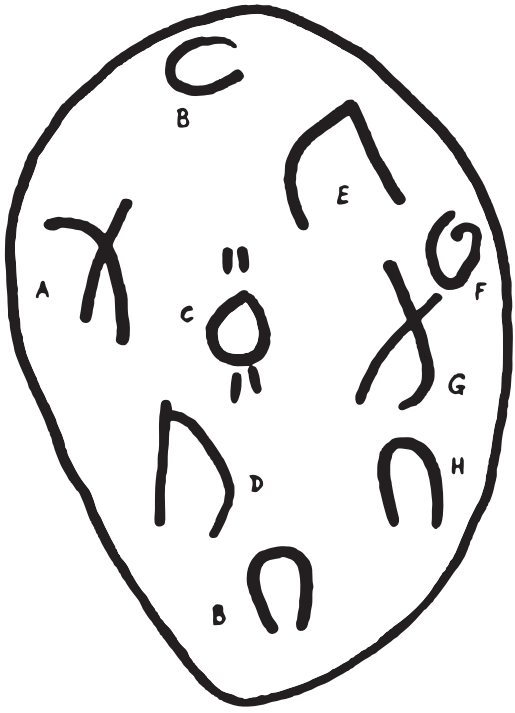

A Sirius rendszer Dogon homokrajza M. Griaule és G. Dieterlen után. A: Sirius; B: az objektum a Sirius B, C: Sirius C, a nők napja; D: Nommo; E: mitikus férfi alak; F: a nők csillaga; G: a nők jele; H: a nők neme, méhalak. – Az ovális rendszer a világ tojása

Horváth Florencia

Kilépő

„Az Ördögöt, mint saját tenyerüket
ismerik, mert naponta fölviszi őket a hegyre és
ígéri: egyediségük terhétől megszabadítja őket."
Takács Zsuzsa

Hajnalonta az égre nézek, pedig a fővárosban nem látszik rendesen, hiányzik a vidék, de egy láthatatlan erő nem enged haza, mindig utamba gördít valamit, mindig hatalmába kerít egy érzés, lemaradok. Persze kezdettől fogva a dolgok sűrűjébe vágytam, és szabályrendszereim, szentnek vett írásaim jegyzik, ott a helyem, mégis annyira szeretném levedleni mindezt.
A nyugalom egyetlen órájáért eldobnám tárgyaim bokrát, a csend másodperceiért, amim van, odaadnám, mégis kénytelen vagyok úszni ebben a fekete lében, lebegni az éjszakának nevezett mocsokban. Királynőnek kereszteltek, most apród, cseléd vagyok, naphosszat cipelem hátamon gondolataim terhét, cipelem hátamon ezt a mások által megírt sorsot, eleve elrendelés. Választásom semmiben sem volt, döntéseimet a felettes erők hozták, reggeltől estig kapaszkodókat keresek, próbálok nem elsüllyedni a lápban, ami derekamig ér. Semmiképp sem tudok kimászni, mozgatóim ide helyeztek, többé nem akarnak segíteni rajtam, de cserébe burkot vontak körém, ne essen bajom. Kívülről érkező hatások lennének képesek kihúzni ebből, de nem vesznek észre, úgy suhannak el mellettem, mint vasúti kocsik a kiürült tájban. Néha mégis megakad egy-egy szempár rajtam, odáig nem időz, megtudjam, miért, néha én kapom el valaki lábát, rángatom magam fölé, rimánkodva neki, emeljen ki, de senki, senki nem nyújtja kezét. Újra meg újra megfogalmazom, fenyegetőzöm és könyörgök érte, sikerüljön szabadulnom, sikerüljön a rám nyomott teherből, a mázsás súlyból mindent, mindent odaadnom, nekem nem kell vers, a legszebb mondatokat se kérem, a szavakat darabonként átengedem, ha valaki cserébe kiránt a több mint egy évtized óta tartó mélyből.
Ha mégsem, egészen addig nem zavar, míg semmit sem ígér.

Horváth Florencia (2002) költő, kulturális újságíró.
A szerző a művek megírásának idején a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-ösztöndíjában részesült.

Hogy valójában senki

Partra vágynak a hullámok, nem férnek el bennem,
korty vizet tartok a számban, hiába köpöm ki, azonnal újabb
adaggal telik meg. Hogyan mondhatnám el az elmesélhetetlent,
hogyan írhatnám le a leírhatatlant, néha nincs alattam föld, néha
nincsen fölöttem ég, mégis mit keresek ebben a világvégi országban,
aminek még tenger se jutott, a vizet én hordozom, magamból
szenvedem ki minden cseppjét. Ami testemből jön, az a vers,
minden, amit kimondani próbálok, azok határaim, pedig lehet,
hogy valójában senki, senki nincs a víz alján, csak én képzelem oda
anyámat is, lehet, hogy minden ott van körülöttem, amit nem látok.

Partra vágynak a hullámok, menekülnének belőlem, menekülnék
én is a több mint egy évtizede tartó lápból, ami egyre csak gyűlik
körülöttem minden könnycseppel, minden elfolyatott korttyal
minden megnyitott csappal, minden szerelemmel és minden
kézmosással. Sokáig azt hittem, én magam, ma már tudom, a víz
a legrosszabb, a víz a legjobb. De mégis hogyan érhetne torkolatot
a folyó, hogyan simíthatná ki felszínét a tó, ha nincsen bennem
béke, ha nem látom a végét jelentő szárazföldet, csak hullámokat
mindenütt.

Biernaczky Szilárd

Dogonok Bandiagara szikláin[1]

A dogonok Nyugat-Afrikában, Mali állam középső fennsíkján élnek: a Niger kanyarulatától délre, a fővárostól, Bamakótól keletre, a Bandiagara szikláin és annak lábainál, amelyről mára már várost is elneveztek. De Burkina Fasóban is megtalálható egy csoportjuk. A lélekszámuk vélhetően meghaladja a 2013-as népszámlálás 1,6 milliós adatát (lásd: Mali Demographic Profile, 2018). Kulturális sajátosságaik folytán jelentős a turistaforgalom vidékükön. Tömören összefoglalva e sajátosságokat, azt mondhatjuk, mind nagyobb nemzetközi érdeklődés veszi körül valóban egyedülálló közösségi életüket és mitológiájukat, maszktáncaikat, faszobrászatukat és építészetüket.

A dogon vidék földrajzilag is igen különleges. Három tájegység alkotja: egy parti sziklafal, egy fennsíkon elhelyezkedő terület és egy alföldi terület. A legnépesebb a sziklafal és környéke. Állandó folyóvizük nincs, viszont a téli időszakban sok hegyi patak fakad fel. Klímájukat a Szahel-övezet tulajdonságai jellemzik. Négy esős hónapot június közepétől október közepéig hosszú száraz időszak követ. A dogonok kényszerűen megoldást kellett, hogy találjanak a vízellátásra. Számos fedett víztározót alakítottak ki, és nagy számban ástak igen mély, sok esetben 80 méter mély kutakat. Ismeretes, hogy ez a terület is, mint az egész Szahel-övezet, a szárazságtól szenved az erdők és ezzel összefüggésben a ragadozók eltűnésével.

A dogonok történelmének megismerése nem könnyű, mivel hagyományosan írásossággal nem rendelkeztek. Mindemellett a nemzetközi kutatás, részben a szórt írásos feljegyzésekre, részben elsősorban a szóbeli forrásokra támaszkodva azt tartja, hogy különféle csoportjaik minden valószínűség szerint délről és keletről vándoroltak a 15. században mai területükre, mégpedig az iszlám térhódítás elől menekülve, mert nem kívántak az újonnan érkezett vallásra át-

Biernaczky Szilárd (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője–vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár megalapítója.

1 A jelen szöveg alapja egy. a pécsi tudományegyetem meghívása nyomán elhangzott előadás (2019. április 16.), amelyre a Pécsi Tavaszi Afrika Napok keretében került sor.

térni (bár tőlük északra ma is a moszlim fulanik területei helyezkednek el, akikkel napjainkban mind gyakrabban kerülnek összeütközésbe). Ugyanakkor főleg hagyományaik, kultúrájuk és bizonyos fokig nyelvük alapján is úgy vélik, a nyugat-afrikai mande népcsoporthoz (lásd: manding, bambara, gyula, bozo, kasszonké, kuranko, bissza, kpelle, dan, szoninke, szuszu, dzsallonke, mende stb.) tartoznak.

Feltételezik, hogy a 13. században, mások szerint már a 11–12. században elkezdődött az ún. mande szétsugárzás, amelynek során indult meg e népek elvándorlása. Összetartozásukat mutatja, hogy nem is olyan régen még rendszeresen összegyűltek a magukat e népek körébe tartozók képviselői. Egykor ugyanis kétévente részt vettek a 30 szövetséges etnikai csoport találkozóján, ahol felelevenítették közös származásukat, egymást váltogatva idézték fel a világ keletkezését az egyetlen isten által, a mitikus családfákat, majd a szövetséges családok történetét. A szövetségbe persze nemcsak mande népek, hanem néhány más nyugat-afrikai nép is beletartozott.

Mai területükre érve a kurumbákba ütköztek, akik előttük hagyták el az eredeti mande területeket. Velük valamiféle együttélést alakítottak ki, és mára ez az előőrsöt képező törzs vélhetően részben beolvadt a dogonokba.

Sajátságos epizódot, különös mozzanatot képez a dogonok történelmi múltja tekintetében, hogy a mintegy 500 méter magas Bandiagara-sziklák oldalában elhelyezkedő, igen nehezen, csak kötéllétrák segítségével elérhető barlanglakások, közösségi helyiségek, kultikus helyek és temetők eredetileg nagyrészt egy általuk *tellem*nek nevezett nép birtokában voltak, amelyek az ásatások tanúsága szerint a 11–15. században éltek itt, de valamikor a 15. században nyomtalanul eltűntek. Helyüket pedig a bevándorló dogonok foglalták el. E népről a dogonoknak nem sok tudomásuk van. Ha megkérdezik tőlük, mit tudnak róluk, csak ilyesmit mondanak: szárnyuk volt, és tudtak repülni… kicsi embereknek, pigmeusoknak talán, vörös emberkéknek vélik ma őket. Viszont ők maguk a tellemeknek tulajdonítják a sziklameredélyeken kialakított házak, gabonatárolók és más helyiségek jó részét, és tőlük származnak ugyancsak az ásatások tanúsága szerint a legkorábbi, 11. századig visszavezethető afrikai textilmaradványok.

A dogonok vándorlásaik során négy nagy törzset formáltak, ezek a Dyon, az Aron, az Ono és a Domno. A négy részre oszlás mitológiájukkal is összefügg, de erről majd később. Minden dogon ma is őrzi annak tudatát, melyik törzshöz tartozik, egykor ez szabta meg településeik arculatát, de falvaikban ma már különböző ágakhoz tartozó családok élnek együtt. Az egyébként alapvetően igen békés dogonok a gyarmatosítás előtt sokat szenvedtek harcias szomszédjaiktól. Ennek következménye, hogy az általuk sokkal ritkásabban elfoglalt síksági területen ma is vegyes lakosságú falvakban élnek szimbiózisban, pl. a mosszikkal, a kurumbákkal, a bambarákkal, a szongájokkal és a már említett fulanikkal.

Nyelvüket a kutatók legtöbbnyire a Niger-Kongo nyelvcsalád független csoportjának tekintik, bár vannak kísérletek, hogy kimutassák az ugyanebbe

a nyelvcsaládba tartozó és számos nyelvet magába foglaló, mande nyelvcsoporttal való kapcsolatait.

E kétségkívül nagy figyelmet érdemlő nyugat-afrikai kultúra feltárását a múlt század harmincas éveitől kezdve Marcel Griaule francia etnológus (1898–1956) és munkatársai, Germaine Dieterlen, Solange de Ganay, Denise Paulme, Deborah Lifchitz, Michel Leiris és még mások végezték el, mégpedig az ún. Griaule-misszió kereteiben, folytatva a munkát a világháború után a negyvenes-ötvenes években is. Griaule korai halálát követően a munkát elsősorban Dieterlen, illetve Griaule lánya, Geneviève Calame-Griaule folytatta. A népre vonatkozó szakirodalom mára igen gazdaggá vált.

Maga Marcel Griaule nagyszámú dolgozat mellett egy nagy terjedelmű monográfiában a dogon maszkos szokásokat örökítette meg (1938), egy kisebb kötetben (1938) pedig az általa gyűjtött gyerek- és felnőttjátékok leírását, szöveges anyagát adta közre, mégpedig az előzőhöz hasonlóan számos ábra és rajz kíséretében. A dogon mitológiát bemutató és Dieterlennel közös műve (*Le renard pâle. Le mythe cosmogonique*/A vörös róka. Kozmo**g**óniai mítosz, 1965) már csak jóval a halála után jelent meg.

Mindemellett most, e francia tudóscsoport tevékenységét megelőző időkből, egy amerikai utazó, William Seabrook magyarul is megjelent könyvéből (*Jungle Ways*/Utak a duzsugelben, 1931) idézem a következő ihletett sorokat:

> „Bolond tájék ez, függőlegesen épült városaival, szikláival, sáncaival és szakadékaival, alagútjaival, köteleivel, végtelen meredek kőlépcsőivel, melyek csodálatos módon vezetnek fel az égbe, mint Jákob lajtorjája… Amint egy szerpentinúton sziklák és terméketlen földek között Sanghához közeledtünk, egy városhoz, melyet ugyan primitív négerek építettek, mégis kísértetiesen olyan volt, falvaival és tornyaival, mint a régi keresztes lovagok egy vára…"

Persze a dogonoknak a megélhetésüket biztosítaniuk kellett, amelyhez viszont természetesen nem a sziklák vidéke, hanem főleg az alföld szolgált, ahol volt elegendő megművelhető föld, és igény szerint lehetett terjeszkedni. Persze a fennsík, sőt még a sziklafal környéke minden kis földdarabkáját is megművelték, csak a meg nem művelhető helyekre építve falvaikat.

A mezőgazdaság alapja a mezőgazdasági ciklusok időbeli számbavétele. A dogonok mezőgazdasági naptára októberben kezdődik a köles aratásával, amelyet egy ünnep is követ. Az év 12, egyenként 30-30 napos holdhónapból áll, 5 napos hetekre osztva. Négy évszakot különböztetnek meg: *bago* (a száraz időszak kezdete), *nay banu* (a száraz időszak), *bado* (május, utolsó hold az esők előtt), *dine* (esős időszak). Az esős időszakban minden épkézláb dogon a mezőkön dolgozik. A férfiak végzik a nehéz munkát, az asszonyok és gyerekek őrzik a földeket a vetésekre veszélyes állatoktól. A kölest és a cirokot június közepén vetik, a rizst egy hónappal később, és egy hónappal előbb aratják. Szórással vetnek. Majd a mezőt elárasztják, és az eső ilyen állapotban tartja a földeket

aratásig. Szólhatunk még a nevelt és vad gyümölcsfák termésének a begyűjtéséről. Másrészt növényi zsiradék készítéséről, olajat préselnek szezámmagból, diófélékből és a gyümölcsök magjaiból.

A konyha az asszonyok és lányok birodalma: főzelékeket készítenek, húsokat sütnek, fűszeres mártásokat állítanak elő, mézsört is érlelnek. A fazekasságot is a nők űzik, néha iparszerűen. És női tevékenység a fonalak fonása és a szövetek előkészítése (a szövés férfimunka). Míg a fémek, fák, bőrök megmunkálása ugyancsak a férfiak feladata.

A dogonok természetesen háziállatokat is tartanak. A szamarak a szállítást szolgálják, a szárnyasok, kecskék, juhok és szarvasmarhák a táplálkozást. A vadászat a kiszáradás és az erdei állatok eltűnése miatt napjainkra lényegében megszűnt. A halászat, a víztározóknál, amelyre a száraz időszakban kerül sor, általában közös munka. Mindenki részt vesz benne, cserébe egy-egy részt kapnak belőle, a nagyobb rész persze a tulajdonosé.

Hadd említsünk itt egy olyan mozzanatot, amelyben a régi formalizált afrikai élet egy különösen jellemző mozzanata tárul a szemünk elé. A dogonok egy mindössze egyetlen napra összpontosuló rituális halászatáról van szó.

A törzs Bamba városban és környékén lakó tagjai régi időkre visszamenőleg űznek egy sajátos hagyományt. Egy éven át tilos halat fogni egy közeli, apró és szentnek tekintett tóból, kivéve az év egyetlen napján, ez az úgynevezett *antogo* nap, amikor a halászati tilalmat feloldják, és az antogo rituális halászati szertartás keretében kifogják a tó szinte teljes halállományát. Év közben szigorúan ellenőrzik és védelmezik a tavat a tolvajok ellen, amelyhez ez a különleges hagyomány kapcsolódik. De nemcsak mint élelemforrás, mint időjelző is szerepet kap: a kiszáradása jelzi az ott lakóknak, hogy a nyár derekán járnak. A tömeges halászat napján a férfiak és a fiúgyermekek felsorakoznak a tó partján (a nők nem vehetnek részt eme villámhalászatban). A jelzésül szolgáló lövést követően eszeveszett rohanásba kezdenek halászkosaraikkal a kezükben, és igen rövid idő alatt lehalásszák a tavat.

Egyébként a dogon falu magába foglalja a közös területet, a közös magtárakat, a *toganá*t, az „emberek menedékét", vagyis a férfiak gyülekezőhelyét, a menstruáló asszonyok faluszéli kunyhóit, a közösségi kultuszok oltárait, a kutakat és a víztárolókat. A falun belül negyedeket formáltak, amelyekben egy vagy több családi ház (*ginna*) helyezkedik el a saját tulajdonban levő raktárakkal. A kasztokba tartozók, kovácsok, cipészek, vargák és más kézművesek a falu közelében vagy elszigetelt házakban laknak, esetleg ők is negyedekbe csoportosulnak. A lakóhelyek, magtárak, szentélyek szalmával kevert és napon megszárított negyed sár (agyag?) téglákból épültek, amelyeket agyaggal tapasztottak. A házak többnyire négyszögletesek, amelyekhez félkör alakú helységek és terasz kapcsolódik. A kis terjedelmű helységekben nincs világítás. A felső emeleteket létrával lehet csak megközelíteni.

A dogon közösségek, amint az előbbiekből is kitűnt, elkülönülő egységekre bomlanak. Férfiak és nők, beavatottak és még be nem avatottak, földművelők

és kasztok. A családot mindig annak legidősebb tagja irányítja, a falvakat pedig az ugyancsak a legtöbbször ős öreg vallási vezető, a hogon. A földek közös tulajdonban vannak. Minden család a társadalmi hierarchiában betöltött rangja szerint jogosult egy-egy parcella föld időszakos birtoklására. Újabb időkben ez a hagyományos társadalmi struktúra, illetve gyakorlat persze lebomlóban van.

Ugyanakkor viszont hangsúlyoznunk kell, hogy a társadalmi, gazdasági, illetve politikai szervezet, amint majd teremtésmítoszukból is látni fogjuk, a mindmáig megőrzött animista vallással van szoros összefüggésben. A dogon hiedelemrendszer kiindulópontja Amma, a teremtő isten, akinek a cselekedetei egy igen bonyolult és terjedelmes mítosztörténetbe ágyazódnak bele. Rövid kivonatát Katona Imre és Ecsedy Csaba fogalmazta meg egykor a *Mitológiai ábécé* (1970) számára:

> „Az örökkévaló égisten, az egyetlen és mindenható Amma egykor megteremtette a világot egyetlen marék agyagból. Ezután élőlényt is akart alkotni, ezért férfierejét egy termeszhangya-várba ültette át, és »feleségévé« tette a Földet, amelynek nemi szerve egy másik termeszhangya-domb volt. Minthogy azonban a zárt termeszdomb megtermékenyítése nem sikerült, lemetszette a tetejét. (Ezt jelképezi máig a dogon serdülő lányok beavatási operációja, az excízió, a klitorisz megmetszése.) Most már sikerült a megtermékenyítés, és megszületett Ogo, a sakál. Amma nem volt elégedett a teremtéssel, embert is akart alkotni, ezért a vízből megteremtette Nommót (aki egyben Ogo szellemi transzformációja is volt). (A dogonok a sakált tartják törzsi totemállatuknak.) Nommo páros lélekkel rendelkezett, hermafrodita volt. Amma, hogy biztosítsa a szaporodást a földön, különválasztotta Nommo férfi és női személyiségét. A beavatási rítusokig ma sincs társadalmilag elismert neme a gyermeknek, »semleges«; avatáskor »dől el«, a hit szerint, hogy fiú lesz-e vagy lány."

Ez az összefoglaló rövidsége folytán (némileg értelemzavaró módon) lényeges mozzanatokat hagy el. Így Germaine Dieterlent kell segítségül hívnunk, aki legalább négy alkalommal igyekezett jól és pontosan megszövegezni az egyébként igen bonyolult dogon mítosztörténetet. Ezúttal tőle is csak az egyik rövidebb változat részletét idézzük (legteljesebb megfogalmazása mellesleg hosszabb, mint eme tanulmányunk). Mint írja:

> „Amma, aki a világot teremtette, annak igazgatását – vagyis szervezését és kifejlesztését időben és térben – átadta első, élő lélekkel ellátott teremtményeinek, akik a Nommo nevet viselték. Kettő közülük Ammával fent az égben lakik. A harmadik a földön, itt is a vízben, az élet elemében, s ő az, akit az égbeliek utóbb feláldoztak, hogy ezzel helyreigazítsák azt a kozmikus lázadás okozta zűrzavart, amit (*eme harmadik Nommo*) égben maradt ikertestvére (*a negyedik Nommo*), a föld alkotója okozott, mielőtt vétke miatt, rókává

változtatva, alábukott a földre. A feláldozott Nommo feltámadt, s leszállt a földre egy bárkában, amelyben minden benne volt, amit Amma teremtett, hogy így azután idelent élhessen. Az emberek ősei (*tehát Dyon, Aron, Ono* és *Domno*) is a bárkában voltak. Őket a földre szállt Nommók a maguk fiainak tekintettek…"

Vagyis amit Dieterlen nem mond ki, valamennyi Nommo a földre érkezik, mint az első emberek isteni elődei (az interneten levő legtöbb esetben igen zavaros ismertetések erről megfeledkezve egyetlen Nommóról beszélnek). A róka (amely kétségkívül összevethető a keresztény mítosz ördögével) bajkeverésével megteremti a halált, amely így már örökre elkíséri az emberiség életét. Maga a dogon mítosz persze az elmondottaknál jóval részletesebb, bonyolultabb. Azonban úgy véljük, az előbbiek során közreadott ismeretek a tisztánlátáshoz ezúttal elegendők.

A néprajzkutatás, az etnológia régi vitája a rítus és mítosz elsőbbségének kérdése. Mi erről nem akarunk most vitát nyitni, különben is a szakirodalma szinte áttekinthetetlen. Azt viszont fel kell tárnunk, a teljes dogon mítosz talán legismertebbé vált mozzanata az, hogy Amma isten, miután gondosan megtervezte a teremtést, létrehozta a napot, a holdat, a csillagokat és a földet is, a Nommókat a Szíriusz-csillagképből küldte le bárkában a földre. Griaule és Dieterlen több mint másfél évtizednyi terepmunka után, a negyvenes évek végén jutottak ennek a hitelemnek a tudomására, és persze publikációk sorában tárták fel a különleges újdonságot. Ezoterikus magyarázatokra hajlamos kutatók lecsaptak a dogon mítosz eme új elemére, és rövidesen felbukkant a feltételezés arról, hogy a dogon mitológia földönkívüli látogatók emlékét őrzi.

Nem kívánunk ebbe a vita-tengerbe most belebocsátkozni, azonban hangsúlyoznunk kell, hogy én magam a szkeptikusok, mi több, a tagadók közé tartozom. Vajon miért?

Magam szerkesztettem a múlt évben 100 esztendősen elhunyt Guman István csillagász kitűnő könyvét, amelyről a Wikipédia cikkírója annyit említ, hogy kollégánk nem foglal állást, csak a tényeket sorakoztatja fel. Magam jól ismerem Guman véleményét, amelyet egyébként rövidebb formában német nyelven is közzétett. És elmondhatom, ő legfőbb céljának azt tekintette, hogy ezt a különös gondolati képződményt visszahelyezze a dogonok mitológiájába. Egyértelművé tette álláspontját azzal, hogy egy 1894-ben megvalósult európai csillagászati expedíció (napfogyatkozás megfigyelése Nyugat-Afrikában) következményeit (az afrikaiak akkor szerzett ismereteit) véli felbukkanni a dogonok Szíriuszhoz kötődő képzeteiben. Mellesleg mások egyébként jezsuita papok nyugat-afrikai tevékenységének a hatását látják e sajátos mitológiai epizód megteremtődésében.

Guman könyvét már felhelyeztük a Magyar Afrika Tudástárba az internetre, mindenki elolvashatja. Éppen ezért én nem szűk szakmabeli, vagyis csillagászati közelítéssel, inkább etnológiai és filológiai módszertani felkészültségem

vértezetében, szeretném a következő dolgokat e végeláthatatlan vita kapcsán megemlíteni:

1) Érdekes módon a földön kívüli látogatóknak semmilyen fizikai nyoma nem maradt, miközben a dogonok még a tellemek aprócska maradványait is máig őrzik.

2) Amíg Amma isten üzenetét 260 jelképben ábrázolják a helybéliek, a látogatók után semmilyen jelanyag nem maradt (kivéve néhány olyan jelet, amelyet az ezoterikusok próbálnak elképzeléseik jegyében értelmezni). Annak a fából faragott kapunak a figurális tematikájában például, amelyben hosszított koponyájú alakok kapnak helyet, másokkal ellentétben nem igen tudom felfedezni a földönkívüli látogatókat, sokkal inkább, mondjuk például, a Kongóban élő, eltorzított koponyájú mangbetu etnikai csoport sajátos antropológiai alakzatát látom bennük.

3) De talán ennél is látványosabb az a felvetés, amely az első szkeptikus, Ian Ridpath 1978-ból származó írásában található: a dogon teremtésképzet egyik fő mozzanata, az Amma teremtette világtojás, amelyben ő sem, én sem tudom felfedezni a szemmel nem látható csillagokat (Szíriusz B és C), sokkal inkább egy sajátos mítosz rajzosan is ábrázolt elemeit (a dogonok különben is hajlamosak életük számos mozzanatát, szokásait, törvényeit jelképekkel is alátámasztani).

4) Egy mostanság kevéssé idézett, de mégis csak igen fontos információ mindehhez ugyancsak egy csillagásztól származik. Kenneth Brecher „Sirius Enigmas" című tanulmányában arra igyekszik ráirányítani a figyelmet, hogy az Ókorból egy sor információ ismert, amelyben a Dog Start (Kutya Csillagot), a Szíriusz-csillagkép központi napját vörösnek észlelték, miközben az napjainkban kék-fehér színezetűnek látszik. Elemzésének részleteit itt nincs lehetőség feltárni. Mondanivalójának lényege az, hogy egy olyan kérdéssel állunk szemben ennek az ily rövid idő alatt elképzelhetetlen színváltozásnak a láttán, vagyis a kozmikus történelem kapcsán, amelyre ma még nincs válasz.

5) Van a tarsolyunkban még egy sajátos tudománytörténeti esemény, amely komparatív jelleggel alátámasztja véleményünket. A nyugat-afrikai baulék félig mitikus, félig valós államteremtő királynője, Aura Poku története az egyébként kiváló korai francia kutató, Maurice Delafosse egy 19. század elejéről származó töredékes gyűjtéséből vált ismertté, amelyet aztán például az ismert német tudós, Hans Himmelheber is fel- vagy átdolgozott baule folklórt feltáró könyvébe illesztve. Fabio Viti olasz kutató viszont nemrégiben kimutatta egy rendkívüli figyelmet érdemlő írásában, hogy a legenda kizárólag Delafosse gyűjtéséből maradt fenn, a még 100–150 éve létezett további vélhetően sokkal teljesebb változatok kihullottak az emlékezetből. És a mára még nevezetes regényt is inspiráló mítoszmese Delafosse hiányos, töredékes és európai szemüvegen át megközelített, feljegyzett története alapján került vissza, él az egyébként még ma is inkább a szóbeliségre épülő eredeti baule etnikai környezetben. Vagyis mi, néprajzosok immár sok évtizede állítjuk, az Európán kívüli kultúrák feltárásakor

nincs lehetőség, sosem volt, érintetlen, ősállapotú kulturális jelenségekkel szembetalálkozni. Minden csoport, még a pigmeusok is hordoznak világukban kívülről átvett hatásokat, más népek külső érintkezéseinek nyomai akár az ókorig is visszavezethetők szellemi kincsestáruk elemzése közben. Esetünkben egyébként az úgynevezett könyvekből, írásos forrásokból bekövetkező visszafolklorizálódással állunk szemben.

Ami viszont a mitológia meg- és átélését, vagyis a rítusokat illeti, ismét Dieterlen írását kell idéznünk:

> „A dogonok vallásában (*vagyis vallásgyakorlásában*) egész sor olyan kultikus szertartás található, amely elsősorban mindig istenhez, vagyis Ammához szól, de akadnak olyanok is, amelyek isten megbízottjaihoz: a Nommókhoz, a mitikus ősökhöz vagy a családok (valamennyi család) őséhez fordulnak. Ezek a kultuszok gondosan kidolgozott formában átfogják a dogonok mindenféle és fajta egyéni és közösségi tevékenységét. Ez a szemlélet az embert egy megtervezett, egységes világegyetemhez köti, olyan kategóriákba rendezett világegyetemhez, ahol a kategóriák a társadalmi szervezet, a gyakorlati tevékenység ágai, a gazdasági élet, a nevelés (stb.) megfelelői."

Tegyük hozzá, éppen Dieterlennek és kollégájának, a *cinematic griot,* vagyis a filmművészet griotja jelzővel illetett kiváló francia etnológusnak, a néprajzi filmek területén kiemelkedő eredményekkel rendelkező Jean Rouch-nak köszönhetjük, hogy nyolc, mintegy másfél órás film formájában ismerhetjük meg a dogonok legkülönlegesebb rítussorozatát, amelyet hatvan évenként hét éven át néhány héten keresztül tartanak, és amelynek során a halotti kultusz megélése mellett a legfontosabb a teremtés felidézése. Mégpedig maszktáncok formájában, amikor is a világ teremtését a több méter hosszan fej fölé magasodó sirige vagy sirigue maszkos úgy idézi fel, hogy a földre lehajló kanaga maszkosok fölött többször körbe fordítja fejére helyezett ékét. (A különleges keresztre emlékeztető kanaga maszkok a kutatók szerint egyébként Ammát jelképezik.) Mellesleg e rituális ünnepi események szüneteiben barlangokba elvonulva a legöregebbek adják át a legfiatalabbaknak ismereteiket, hogy azok újabb 60 év múlva azokat továbbadhassák. Még annyit, a hatvanéves ciklust régészeti feltárások is igazolják, miszerint a régi ünnepségek előásott maszkjai radiocarbon vizsgálatok szerint valóban 60, 120 és 180 évesek.

A dogon ünnepek, ünnepi ciklusok bemutatása akár egy féléves egyetemi szeminárium témája is lehetne. Ugyanígy a dogon maszkok megismerése is, amelyeknek a kutatók szerint legalább 80 féle típusa ismeretes, a mitológiával, hiedelmekkel összekapcsolódva, sokéves elmélyülést kívánna meg. Éppen ezért most inkább néhány gyöngyszemet szeretnénk feleleveníteni a dogonok szóművészetéből.

Sokszor idéztem, ezúttal se állom meg, hogy ne említsem, hogy míg az európai folklórkutatásban kevéssé megjelenő műfaj a köszöntő formula, az eddigiekből

is kitűnően a mi világunknál sokkal szervezettebb, formalizáltabb, hagyományos afrikai társadalmi élet keretei között a dogonok (is) pl. így köszöntik egymást, ha összetalálkoznak:

1. *Üdvözöllek!*
2. *Üdvözöllek!*
1. *Békében élsz?*
2. *Én igen.*
1. *És a feleséged?*
   És a gyermekeid?
   És a nagy föld?
   És az állatok?
2. *Békében élnek ők is.*

Számtalanszor tettünk említést arról, hogy bizonyos nyilvánvalóan létező afrikai hagyománytörzsek nem váltak ismertté, mégpedig kutatói figyelmetlenségből. A dogonok esetében is mitológiájuk és rítusaik különös vonásai elvonták a figyelmet pl. meséikről vagy dalköltészetükről. Így mindössze egy hanglemez ismertető szövegéből tudjuk idézni annak a fiatal fiúnak az énekét, aki éppen a feleségválasztás dilemmáját osztja meg hallgatóival, persze jelezve ezzel azt is, hogy a dogonoknak is vannak (kell, hogy legyenek) egy személyre valló élményei:

Hová, hová,
hová menjek házasodni?
Doon faluba?
Vagy máshová talán?
Hová, hová,
hová menjek házasodni?

Másik azonos helyről vett idézetünk viszont a helybéli és a vándor varázslódoktorok, az ún. herbalista gyógyítók érdekfeszültségét jeleníti meg:

Én mondom nektek, a gyógyítók mi vagyunk,
Itt helyben meggyógyítunk benneteket,
Mi jobbak vagyunk azoknál a varázslóknál,
akik faluról falura vándorolnak,
mi vagyunk az igazi gyógyítók,
Ők pedig nem mások, pusztán csak kuruzslók.

Vallási kötődésű költészetük viszont természetesen rendkívül gazdag. Griaule a dogon maszkokkal, maszkos táncokkal, a maszkos szokásokhoz kötődő hiedelmekkel és rítusszövegekkel foglalkozó, azokat közreadó nagy művében

összeállított egy kb. 40 oldalnyi ciklust is (bár több tucatnyi más szöveglejegyzés is található a monográfiában). Ebből vesszük a következő Ammát megidéző szövegeket:

A VILÁG TEREMTÉSE

Amma, légy üdvöz!
Amma után, Föld, légy üdvöz!
Föld után, Kőszirt, légy üdvöz!
Kőszirt után, (Nagy Totem) Kőszirtjei, üdvözlet néktek!
(Nagy Totem) Kőszirtjei után, (Többi Totem) Kőszirtjei, üdvözlet néktek!
(Többi Totem) Kőszirtjei után, Jébanok, üdvözlet néktek!
Jébanok után, Andumbuluk (1), üdvözlet néktek!
Andumbuluk után, Omoszanu, légy üdvöz!
Omoszanu után, Omodivenu, légy üdvöz!
Omodivenu után, Diveionnugu, légy üdvöz!
Diveionnugu szavait Amma bezárta egy sziklaoduba.
Diveionnugu után, Donikere, légy üdvöz!
Minden szó Gyinu szava.
(Gyinu) Muno! – légy üdvöz!
Muno után, Munokanna, légy üdvöz!
Munokanna után, Kannamanga, légy üdvöz!
Kannamanga után, Onovagna, légy üdvöz!
Onovagna után, Dionszeo, légy üdvöz!
Dionszeo után, Manumine, légy üdvöz!
Manumine után, Szadjimme, légy üdvöz!
Minden, ami létezik, Ammától való.
Amma (teremtette) a földet, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) az égboltot, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a vizet, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a lamantint, jól végezte a dolgát.
Az ég vize lehullott a földre, és befolyt a repedésekbe.
Amma (teremtette) a Jébanokat, jól végezte a dolgát.
A Jébanokat a sziklákra tette.
Amma (teremtette) az Andumbulukat, jól végezte a dolgát.
Őket (is) a sziklákra tette.
Ő (teremtette) a fákat, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a kaméleont, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a teknősbékát, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a Gyinukat, jól végezte a dolgát, a nagy fára tette őket.

Amma (teremtette) a bozótos ragadozóit, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a gerlicét, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a bozótos urát, jól végezte a dolgát.
Ő (teremtette) a bozótos hiénáját, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtette) a bozótos gepárdját, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtett) mindent, jól végezte a dolgát.
Amma (teremtett) mindent férfit, minden asszonyt,
jól végezte a dolgát,
Amma (tette, hogy) a vének kígyóvá változzanak,
jól végezte a dolgát.
A vének bementek a sírverembe.

FÖLD ÉS ÉG VISZÁLYKODÁSA

(Azt mondja) a Föld: (én vagyok) a (leg)öreg(ebb).
(Az mondja) az Ég: (én vagyok) a (leg)öreg(ebb).
Amma haragos szíve hevessé, hevessé (vált a dühtől).
(Amma) az Eget letaszította a Földre.
A Föld kicsi
Az Ég a (leg)öreg(ebb)!
Baj (zúdult) az emberekre.
Baj (zúdult) a férfiakra.
Baj (zúdult) az asszonyokra.
Baj (zúdult) a gyermekekre.

AZ EMBEREK ÚJRATEREMTÉSE

Ammának nyugodt volt a szíve.
Az Ég újra fölszállt, apja házában üldögélt.
Az Ég újra fölszállt, Amma (újra teremtette) a férfiakat,
jól végezte a dolgát.
Asszonyokat, jól végezte a dolgát.
Gyermekeket, jól végezte a dolgát.
A Földre helyezte őket.
Amma Jébanokká (változtatta) a kígyókat,
jól végezte a dolgát.

A dogon szóművészet talán legfőbb műfaja a *tige*, vagyis dicsérő ének. Itt magamat kell idéznem. 1993-ban jelent meg a Világirodalmi Lexikon 15. kötete, ebben írtam a következőket:

„A tige… értelmezése igen sokrétű: engesztelő formula, jelige, rangnak, címnek szóló tiszteletadás, köszöntési formula, dicsérő-név stb. A mande csoportba tartozó, igen fejlett és bonyolult mitológiával rendelkező nép nagy fontosságot tulajdonít e »műfajnak«, mivel számukra a szó, s így a varázserejű tige *nyama*-val (manaisztikus testetlen életerővel) bír.

Hasonlóan a manding csoport… más népeinek dicsérő formuláihoz a tige sajátos szerepet tölt be a hagyományos életközösségben. A *tigere* ige értelme: 'közhírré tenni, ünnepélyesen kihirdetni az ünnepi kihirdetendőt', avagy 'kimondani a jeligét'.

A tigék gyakran csak egymondatos szólásra korlátozódnak, de több száz soros, elbeszélő karakterű »ritmikus beszéllyé« is fejlődhetnek. Általában a »címzett« (emberek, ősök, istenek stb.) valamely fizikai vagy erkölcsi vonását ragadják meg, írják le, mitikus, történeti és anekdotikus események különféle mozzanatait foglalva magukba. Amma, a legfőbb isten egyetemes hatalmára figyelmeztet. Például: »Ha a Tabi szikla ajtószárnyai becsukódnak, nem lehet többé oda belépni.« Vagy a hangyák által feltalált táncos szokások mitikus eredetére utal: »A rostok a hangya rostjai.« A *gyon* és az *ono* törzs eredetmítoszait idézi fel: »Gyon egy bambuszrúd lyukából keletkezett.« Vagy: »Ono asszonya Nommo asszonya.«"

Különösen fontos, amit Deborah Lifszyc (1940) hangsúlyoz: ennek a dogonok számára oly nagyfontosságú irodalmi kategóriának a jelentősége kitűnik abból is, hogy sajátos költői nyelvezettel kapcsolódik össze, amely elkülönül a hétköznapok nyelvétől. Solange de Ganay könyvében (1941) számba veszi a tige műfajába tartozó „szóművészeti alkotások" különféle szerepköreit. Eszerint a tige lehet udvariasságot kifejező formula, fogadalmat, intést vagy hízelgést magába foglaló szólás, köszönetnyilvánítás, imádság, varázslás és gúnyolódás.

Az emberekre irányuló tige-jeligék kapcsolatban állhatnak a törzzsel, törzsi alcsoporttal, foglalkozásokkal, társadalmi vagy vallási helyzetekkel, a maszk társasággal és rítusaival, a testrészekkel, a nagy tisztelettel övezett maszkokkal és a gyászszertatásokkal (a halál társadalmi helyzete, az asszonyok temetése, a lélek eltávozása stb.).

De ezek a dicsérő–engesztelő formulák kiterjedhetnek az ősökre, a háborúkra, a természetfeletti lényekre (az Amma legfőbb isten által uralt egész pantheonra), valamint a növényekre, állatokra és tárgyakra (pl. amulettekre) is."

Az idevágó francia kutatások egyik legnagyobb értékét képviseli az *aru* törzsi csoport 885 sort kitevő névdicsérője, amelyet G. Dieterlen adott közre 1982-ben, és amelyet az új *hogon* (főpap) felszentelésekor mondanak el nyilvánosan dob kíséretében, majd évente a vetés ünnepén (*bulu*), utoljára pedig halálakor, gyászszertartása során ismétlik meg.

Lifscitz gyűjtéséből most egy asszony halálakor elhangzott szöveget idézünk, megemlítve, hogy a halál problematikája egyébként átszövi a dogonok

rítusait, teremtésmítoszt felidéző nagy éves ünnepeik is mindig előbb valamely halotti kultusz megjelenítésével kezdődnek. Másrészt az ének szövegéből is kiderül, hogy bár a dogonoknál a közösségi élettérben nem túl sok szerep jut a nőknek, viszont igen nagy tisztelet övezi őket:

Az asszony, mártáskavaró fakanalával, meghalt,
Köszönet érte, egy nap finom szálat sodort
[A dogonoknál a nők fonnak, a férfiak szőnek: takácsok]
Másik nap vastag szálat sodort
Sok-sok szálat megsodort
Köszönet érte, köszönet neki a tegnapiért
Köszönet a tegnapiért, és hogy dolgozott a mezőn,
Köszönet érte, Amma isten sok gyermeket adott neki,
Köszönet érte, hogy táplálta és felnevelte őket,
Köszönet, Köszönet a vízért, köszönet
[a víz itt az asszony által számos alkalommal készített köles sörre utal]
Amma isten megvetett ágyat adott neki
Méltó hajlékba helyezte őt, hála érte.

Végül egy mesét szeretnénk feleleveníteni. Bár sokáig csak igen szórtan ismerhettük meg a dogonok köréből ezt a műfajt, főleg Denise Paulme meseelemzéseiből, aki mindig egy-egy dogon mesét is beillesztett az általa idézett példák sorába. Viszont Geneviève Calame-Griaule (1924–2013) élete utolsó korszakában (2006) végre közreadott egy rendkívül értékes mesegyűjteményt kétnyelvű formában, igen gazdag értelmező megjegyzésekkel. Ebből a kötetből idézünk egy példát, jelezve, hogy a szöveg kétségkívül, mondhatni, harsogva igényli az értelmezést:

„Fiatal lányok gyűltek össze, hogy elmenjenek fát gyűjteni a bozótosba. Közülük még egyiküknek sem született gyermeke. Azon az úton, amelyen elindultak, hogy fát gyűjtsenek, egy *Amma* oltár volt az úton. Mindannyian ígéretet tettek ennek az úton levő *Amma*nak, hogy ha egy gyermeket ad nekik, mindannyian adnának neki valamit. Néhányan azt mondták, hogy akkor egy tyúkot adnak neki, a többiek pedig kecskét vagy juhot. Valaki viszont azt mondta, hogy nekem és minden esetre, ha lesz egy gyermekem, az én gyermekem az, akit neki fogok adni.

Ezután hazamentek. Mindannyian boldogan leereszkedtek a dumpálmafákról. Azok, akik ígéretet tettek, hogy adnak egy tyúkot, adtak egy tyúkot *Amma*nak. Azok, akik ígéretet tettek, hogy adnak egy kecskét vagy egy juhot, adtak egy kecskét vagy egy juhot.

Az a nő, aki megígérte, hogy gyermekét adja, hagyta, hogy elteljen három év, mivel nem tudta elhagyni a gyermekét. Amma elkezdte követelni járandóságát. A nő minden nap a férjére hagyta a gyermekét. Elindult, hogy fát gyűjtsön a bozótosban. A férje szőni kezdett.

Amma minden tőle telhetőt megtett, követelte a járandóságát, amit azonban nem kapott meg. Amma vadgalambbá változott, letelepedett egy majomkenyérfára, és elkezdett énekelni:

Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo (az asszony neve) apja, üdvözlégy!
Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo anyja, üdvözlégy!
Ha kecskét vagy juhokat adunk Ammának, az jó.
Ha rabszolgákat adunk Ammának, az jó.
Ha fekete embert adunk Ammának, az rossz.

A férfi abbahagyta a szövést, és meghallgatta a vadgalamb énekét. A vadgalamb elrepült. Egy másik nap a vadgalamb visszatért. Letelepedett a szövőszék kis padjára. Újra énekelni kezdett. A férje szőni kezdett. Amma minden tőle telhetőt megtett, követelte a járandóságát, amit azonban nem kapott meg. Amma vadgalambbá változott, letelepedett egy majomkenyérfára, és elkezdett énekelni:

Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo apja, üdvözlégy!
Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo anyja, üdvözlégy!
Ha kecskét vagy juhokat adunk Ammának, az jó.
Ha rabszolgákat adunk Ammának, az jó.
Ha fekete embert adunk Ammának, az rossz.

A férfi megszakította a szövést. Figyelmesen meghallgatta a dalt. Nem akart semmit sem mondani a feleségének. A vadgalamb elrepült. Egy másik nap a vadgalamb ismét visszatért, lepihent a vállán, és sírni kezdett. Ismét ugyanazt a dalt énekelte.

Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo apja, üdvözlégy!
Üdvözlégy, üdvözlény, Yaborugo anyja, üdvözlégy!
Ha kecskét vagy juhokat adunk Ammának, az jó.
Ha rabszolgákat adunk Ammának, az jó.
Ha fekete embert adunk Ammának, az rossz.

(A férfi) ismét megállt a szövéssel. Azt mondta, hogy megy és elkapja a vadgalambot, de az elrepült. Akkor felállt, és követni kezdte őt. Ment csak ment, és elérkezett arra a helyre, ahová a vadgalamb leszállt. Ott találta a lányát, akinek Amma elvágta a torkát, kettévágta, és az oltárra terítette. Az apa erősen ránézett, de nem szólt semmit. Hazament. Fogta a feleségét, és elvágta a torkát, összegyűjtötte a vérét, a lánya sírjába tette, egy kis földet összegyúrt a vérrel, és lezárta a sírt. Fogta a feleségét, kettőbe vágta, aztán ment, kitárta a nyílást, Amma pedig kiszabadította a gyermekét, és hagyta őt (*vele elmenni*). Ha így lenne, akkor minden nő elrejtené gyermekeit a férje elől."

A tudós asszony, G. Calame-Griaule aprólékos magyarázataiból most csak a leglényegesebbeket idézzük. Elsőként is azt, hogy a mese mondanivalója ennyi: nem szabad olyan meggondolatlan ígéreteket elkövetni, mint amelyet a súlyos sorsra jutott fiatalasszony tett. Másrészt a kegyetlen végkifejlet mögött egy eléggé mindennapi élettapasztalat áll: ugyanis a dogonok a házi isteneknek gyakorta áldoznak különféle célokból: jobb termésért, esőért, gyermekáldásért, sikeres gyermekszülésért, betegségből való gyógyulásért, sőt, sikeres és boldog házasságért vagy persze az ősök emlékére és tiszteletére. Ilyenkor pedig a házi isteneket megjelenítő idolokra, bábukra, fétisekre valamely állat vérét csorgatják, és a mesében leírt módon hajítják rá a tetemét a házi oltárra. Vagyis egy a valóságból jól ismert jelenet képe került át a mesébe.

Említjük ugyanakkor, hogy Afrikában sok szubszaharai népnél a fonás a nők, a szövés a férfiak feladata: ha a szövés az asszonyokra maradna, az hitük szerint bajt hozhatna a családokra. Még talán annyit, az idézett szöveg az epikai műfaj egyik legtipikusabb afrikai formai jelenségét mutatja, amennyiben ún. énekbetétes mesével állunk itt szemben. A magyar mesevilágban ez a forma szinte csak elvétve létezik, de az olasz mesék vagy Grimm meséi között is csak néhány ilyen példával találkozhatunk, viszont a nevezetes orosz nyelvű népmesesorozat köteteinek tanúsága szerint Ázsiában (vagyis Európán kívüli kultúrákban) is gazdagabban fellelhetőek a mesébe ékelt énekek.

Befejezésül még annyit, bár úgy tűnik, módunkban állt a dogon kultúra számos vonását felvillantani, Afrikát valójában csak akkor lehet megismerni, ha egy-egy nép világának minden részletéről vannak, lesznek ismereteink. Eme kétségkívül különleges és vonzó törzsi társadalmi jelenségkör is csak akkor nyílhat(na) fel teljesen a szemünk előtt, ha a mostaninál sokkal több energiát fektethetnénk bele körüljárásába, megismerésébe.

Zárjuk tanulmányunkat azzal, az egyetlen dogon származású író, akiről tudunk, Yambo Ouologuem. Nevezetes regényébe (*Le devoir de violence*/Az erőszak kényszere, 1968), amelyet a korai elmarasztalásokon túllépve ma már a kritika a kontinens hatalmasra nőtt regényirodalma egyik kulcsjelentőségű alkotásának tekint, miközben hihetetlen gyűlölettel teszi kritika tárgyává a kontinens nyugati felén élő népek hataloméhes, erőszakos őseit, számos afrikai és dogon néphagyományt épít bele abba. Vajha ez a mára immár valóban kulcsregénynek tekintett mű is végre megszólalhatna magyar nyelven?

BIBLIOGRÁFIA

(Megjegyzés: az általunk megtévesztőnek minősített információkat tartalmazó legismertebb köteteket is felvettük a bibliográfiába, lásd Guerrier 1975, Szőke 2001, Temple 1976.)

Anon, 2008. Mali Demographic Profile (internet).

Bedaux, R. M. A. – Lange, A. G.: Tellem, Reconnaissance Archaeologique d'une culture de l'Ouest Afrique au Moyen Age: La Roterie. *Journal des Africanistes* (Paris), 1983, 53, 1–2, 5–59.

Biernaczky Szilárd: Élet és halál a sziklák között (Felső-Volta és Máli dogon népe), 1–2. rész (rádióelőadások), in *Fekete Afrika zenéjéből*. Népzenei előadássorozat. Budapest, 1967, Magyar Rádió, 9 + 9 gépelt old. (kézirat)
Biernaczky Szilárd: Mítoszok és mesék a hagyományos afrikai közösségek életében. *Valóság*, 2002, 45, 1, 10–26.
Biernaczky Szilárd: *Az afrikai népek szájhagyományai.* Adalékok az Európán kívüli kultúrák szóművészetének vizsgálatához. Érd, 2020, Mundus Novus Könyvek (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában 6.).
Biernaczky Szilárd: Élő mítosz a rítusok „testében" (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében). *Új Forrás*, 2020, 52. évf., 7. szám, 40–58.
Brecher, Kenneth: Sirius Enigmas, in Brecher, Kenneth – Freitag, Michael ed.: *Astronomy of the Ancients*. Cambridge, Mass., 1979, MIT Press, 91–115.
Calame-Griaule, Geneviève: *Ethnologie et language La parole chez les Dogon*. Paris, 1965, Gallimard.
Calame-Griaule, Geneviève: *Des cauris au marché: essais sur des contes africains*. Paris, 1987, Société des Africanistes. (Memoires de la Société des africanistes)
Calame-Griaule, Geneviève: *Contes dogon du Mali*. Paris, 2000, Karthala.
Calame-Griaule, Geneviève – Calame, Blaise: *Scénes de la vie des Dogon*. n. d. OCORA, OCR 33. (hanglemez)
Damase, J. – Michel Leiris: *Sculpture of the Tellem and the Dogon*. London, 1959, Hanover Gallery.
Delafosse, Maurice: (Aura Poku), in: *Essai de manuel de la langue agni*. Paris, 1900, André, 159–164.
Dieterlen, Germaine: *Les âmes des Dogon*. Paris, 1941, Institut d'Ethnologie, XL + 268 old. + 15 pl.
Dieterlen, Germaine: *Le titre d'honneur des Arou* (Dogon Mali). Paris, 1982, Société des Africanistes.
Griaule, Marcel: *Masques Dogons*. Paris, 1938, Institut d'Ethnologie, 891 old. + XXXII planches.
Griaule, Marcel: *Jeux Dogons*. Paris, 1938, Institut d'Ethnologie, 291 old. + XII planches (textes differents)
Griaule, Marcel: *Dieu d'eau, Entretiens avec Ogotommeli*. Paris, 1948, Editions du Chêne.
Griaule, Marcel – Dieterlen, Germaine: *Signes graphiques soudanais*. Paris, 1951, Hermann (L'Homme: Cahiers d'Ethnologie, de Géographie et de Linguistique 3).
Griaule, Marcel – Dieterlen, Germaine: *La lenard pâle. Le mythe cosmogonique*. Paris, 1965, Institut d'Ethnologie.
Guman István: *Dogon mitológia és csillagászat*. Szerk., a függeléket és a bibl. összeáll.: Biernaczky Szilárd. Budapest, 2006, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
Himmelheber, Hans: *Aura Poku. Mythen, Tiergeschichten und Sagen, Sprichwörter, Fabeln und Rätsel*. Eisenach, 1951, E. Röth.
Katona Imre – Ecsedi Csaba: (dogon mitológia), in Bodrogi Tibor, Dobossy László és mások: *Mitológiai ábécé*. Budapest, 1970, Gondolat, 9–42.
Guerrier, Eric: *Essai sur la cosmogonie des dogon. L'arche du Nommo*. Paris, 1975, Éditions Robert Laffont.
Leiris, Michèle: *La langue secrète des Dogons de Sanga (Soudan Français)*. Paris, 1948, Institut d'Ethnologie.
Lifchitz, Déborah: Les formules propitiatoires chez les Dogon des Falaises de Bandiagara (Soudan Français). *Journal de la Société des Africanistes* 1938, 8, 1, 33–55.
Lifchitz, Déborah: La littérature orale chez les dogon du Soudan Français. *Africa* (London), 1940, 13, 3, 235–249.
Lifchitz, Déborah – Paulme, Denise: Les fêtes des semailles en 1935 chez les Dogons de Sanga. *Journal de la Société des Africanistes* (Paris), 1936, 6, 95–110. + 1 planche.

Lifchitz, Déborah – Paulme, Denise: Les animaux dans le folklore dogon. *Revue de Folklore Français et de Folklore Colonial*, 1936, 7, 6, 282–292.
Lifchitz, Déborah – Paulme, Denise: Devinettes et proverbes dogon (Soudan francais). *Revue de folklore français et de folklore colonial*, 1938, 9, 3, 117–146, 9, 4, 176–202.
Lifchitz, Déborah – Paulme, Denise: Les noms individuels chez les Dogons (Soudan Français). *Mémoires de l'I.F.A.N.* (Dakar), 1953, 23, 307–358.
Ouologuem Yambo: *Le devoir de violance* **(**Az erőszak kényszere). Paris, 1968, Éditions de Seuil.
Paulme, Denise: *Organisation sociale des Dogon*. Paris, 1940, Domat-Montchrestien, XXXII + 595 old. (Etudes de sociologie et d'ethnologie juridiques.)
Ridpath, Ian: Investigating the Sirius Mistery, in Grazier, Kendrick ed.: *Paranormal Borderlands of Science*. Buffalo, New York, 1981, Prometheus Books, 348–354.
Rouch, Jean: *Une rétrospective*. Paris, 1981, Ministère des rélations exterieures – Cellule d'animation culturelle.
Seabrook, William B.: *Utak a Dzsungelben*. Ford. Szerb Antal. Budapest, 1936, Révai. (Eredeti kiadása: *Jungle Ways*, 1931.)
Szőke Miklós Árpád: *Szíriusz gyermekei. A dogon mítosz nyomában/A dogonok mítosztörténetéről*. Pécs, [2001], Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója.
Temple, Robert K. G.: *The Sirius Mystery*. London, 1976, Sidgwick and Jackson.
Viti, Fabio: Les ruses de l'oral, la force de l'écrit. Le mythe baule d'Aura Poku. *Cahiers d'Études Africaines*, 2009, No. 4., 196, 869–892.

Germaine Dieterlen (1903–1999)

Lőkös István

Trianon után: Ady-recepció az utódállamokban (1920–1944)

A horvát, a szerb és a szlovák Ady-kultuszról (2. rész)

Ady költészetének Trianon utáni szlovák visszhangja, befogadása a költő középeurópai recepciójának kontextusában is feltűnően kiemelkedő. Szinte teljességgel lefedi a „prevrat" utáni közel negyedszázadot. Az életmű 1920–1944 közötti sikere, népszerűsége nem előzmény nélküli: a szlovák irodalom a 20. század első két évtizedében „folyamatosan reagál… a magyar irodalmi jelenségekre", köztük Ady költészetére is.[59] Hviezdoslav 1910-es *Tak herolde…* kezdetű ódája már említett példa, Martin Rázus *Odkaz. Mad'arským básnikom* (Válasz egy magyar költőnek) című költeménye pedig félreérthetetlen reflexiója *A magyar Messiások* című Ady-versnek 1911-ben.[60] Mindkettő a „nemzetpolitikai költőt üdvözölte Adyban"[61] – verseik megírásának indítéka a *Magyar jakobinus dala* Duna-völgyi megbékélést sürgető két strófája.

A befogadás további történetének szereplői az új, lényegében a *prevrat* után színre lépő nemzedék (Štefan Krčméry, Vladimir Roy, E. B. Lukáč stb.) lesznek. Krčméry a pozsonnyi, Lukáč a selmecbányai magyar gimnázium, illetve lyceum diákjaként találkozik Ady költészetével, s mindkettőjük szellemi és ízlésbeli irányítója intézeteik magyar nyelv- és irodalom tanára. Krčméryé Pfeiffer János, a Lukáčé Klaniczay Sándor. A konzervatív, ám egyenes jellemű, mások véleményét tiszteletben tartó Pfeiffer – konzervativizmusa ellenére – mindig „tisztelettel ejtette ki" a magyar költő nevét diákjai előtt, s vélelme hatása nyomán a kettős nyelvi identitású diák-Krčméry nemcsak lelkes olvsója, első szlovák fordítója is lesz Ady Endrének. 1916-ban két Ady-vers jelenik meg tolmácsolásában a *Živena* lapjain: *A vár fehér asszonya* és az *Álmodik a nyomor.*[62] E szerény kezdemény 1920 után vesz majd nagyobb lendületet: az új állam, a felszabadultság érzete a huszonéves nemzedék ambícióit igencsak táplálja, de az „új" hazafias

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

59 Fried István: Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn. *Tiszatáj,* 1994. május, 79.

60 Fried István: i. m. 79; Csukás István: *Ady a szlovák irodalomban*. Bp., 1961, Akadémiai Kiadó, 12.

61 Fried István: i. m. 82.

62 Csukás István: i. m. 14.

érzület, lelkesedés – bármily meglepő – a magyar Ady Endre iránti lelkesedéssel párosul. Már 1922–23-mal kezdődően az alábbi Ady-versek szólalnak meg szlovákul: *Sóhajtás a hajnalban, Az én menyasszonyom, Temetés a tengeren, „Ádám hol vagy?", Vér és arany, Sötét vizek partján, Akik mindig elkésnek, A Zozó levele, Búgnak a tárnák, Proletár fiú verse, A feltámadás szomorúsága, Sírni, sírni, sírni, Esze Tamás komája, Kató a misén, Fölszállott a páva.* A harmincas évek legelején ismét Krčméry robban be négy fordítással is az *Elán* és a *Slovenské Pohl'ady* lapjain, nevezetesen *A magyar Messiások*, az *Ijfú szivekben élek*, az *Add nekem a szemedet* s az *Ond vezér unokája* átköltésével. Krčméry mellé már az évtized elején elkötelezett Ady-fordítóként lép a színre az Ady-kultusznak haláláig zászlóvivője: Emil Boleslav Lukáč. Az Ady iránti érdeklődést serkenti ekkoriban számos rendezvény, publicisztikai írás s a költő ötvenedik születésnapját ünneplő előadás. *A Reggel* 1927. november 20-án külön számmal emlékezik a költőre, mások mellett E. B. Lukáč Ady és a szlovák irodalom viszonyáról értekezik. Magyar nyelven írt dolgozatában az előző évek befogadásának tényeit és gyengéit felsorolva utal például az epigonizmus nem kívánt jelenségére. Az ünnepi esemény reprezentatív momentuma Vladimir Roy (halálos ágyán is Ady versskötetét tartja majd kezében) Adyt köszöntő *Andrejom Adymu* (Ady Endrének) című költeménye. Hviezdoslav ódájának kezdő sorát parafrazeálva kezdi költeményét:

Ulrich von Hutten moderných čias
Čos' v duši nosieval Východu žas,
Smrtelne mílujúc europský Zapad
koms' chodil v úzkosti nadšenia lapať
synovia slobody chápu T'a dnes…

Modern idők Ulrich von Huttene
ki lelkedben hordtad Kelet szörnyűségét,
halálosan szeretve Nyugatot,
ahová lelkesedésért jártál szorongások között,
a szabadság fiai ma megértenek téged.
(Csukás István ford.)

Az Ady kedvelte motívumok allúzióival (Bábel tornya, párizsi Bakony, az ős Kaján) folytatódó költemény a *Magyar jakobinus dala* gondolatvilágára is utal, amikor a román Goga és a szlovák Hviezdoslav „üzenetváltására" céloz, az utóbbi *Véres szonettjeinek* Adys hangszerelésére, amely valóban a *Halottak élén* kötet pacifista párhuzama.

Bő évtized elmúltával a szaporodó műfordítások puszta ténye – s a majd az alább tárgyalandó kritikai recepció – kimondatlanul is az önálló fordításkötet megjelentetését sürgeti. 1932-ben nem egészen váratlanul, de mégis némi meglepetést okozva teljesül a vágy: Bohumil Müller Pozsonyban élő cseh újságíró

munkájaként megjelenik Csehszlovákiában az első Ady-kötet. Igaz, nem szlovák, hanem cseh nyelven, s művészileg a szlovák transzlációk szintjét alulmúlva. Lukáč mégis elismeréssel ír róla, sürgetve egyben egy szlovák Ady-edició közreadását. Magyar visszhangja is lesz az egyébként ízléses kivitelezésű kötetnek. A *Nyugat* olvasóit – késéssel ugyan – Szalatnai Rezső informálja 1934-ben. A szlovenszkói áttörés sem várat soká magára: 1934-ben Besztercebányán, magánkiadásként napvilágot lát az addig ismeretlen Vojtech Marko középiskolai tanár fordításkötete: *Ondrej Ady: Verše. Preložil Vojtech Marko.* Banská Bystrica, 1934. A 100 példányban megjelent kötet meglepetés volt. A besztercebányai tanár neve az irodalmi életben teljesen ismeretlen, s mint a kötet megjelenése után elmondta: kolozsvári diákként találkozott először Ady-versekkel, a tüzetesebb megismerésre csak a háború s a hadifogság után kerülhetett sor. Kölcsön kapott Ady-kötetekből kimásolta a számára vonzó költeményeket, nyomon követve a szlovák folyóiratokban megjelent fordításokat s gyűjteménye készletéből addig szlovákul nem publikált alkotásokat kezd fordítani. A fordítások eleinte *pro domo* készültek, ám a baráti környezet, ismerősök biztatására dönt: közre adja őket kötetbe gyűjtve. Ady iránti tiszteletét, vonzalmát, egyáltalán a magyar irodalom iránti érdeklődésének beszédes példája, hogy a kötetet saját költségén jelentette meg. E körülmények jelzik: a szlovák olvasók, mindenekelőtt a korábban még magyar iskolát végzett, bilingvis intelligencia tagjai körében mind a magyar nyelvű Ady-kötetek, mind az addigi szlovák transzlációk ismertek és népszerűek. Olvasásszociológiai felmérés tanúsíthatná egzakt módon: mekkora népszerűség övezte a két háború közötti Szlovenszkón, szlovák ajkúak körében, Adyt és a magyar irodalmat.

Marko kötetének versanyaga az alábbi kötetekből állt össze: *Új versek, Vér és arany, Az Illés szekerén, Szeretném ha szeretnének, Halottak élén.* A versek tartalmi spektrumát a legjellemzőbb témakörök dalai alkotják: szerelem, élet–halál, Isten, pénz, szociális témák. A kötet kritikai fogadtatása nem volt épp hízelgő. A legkeményebb bíráló E. B. Lukáč, aki a kötet első három textusát kivéve az átköltéseket nyersfordításokként minősíti, s mindössze egy költemény fordítását tartja értéknek. A kiadás összességében kortörténeti kuriózum – vallja az avatottak többsége.

Sokkal megértőbb a *Prágai Magyar Hírlap* kritikusaként Sziklay László *A szlovák Ady* című írásában. Bírálatát a „magyar, oláh, szláv bánat" poétájának szlovákiai ismertségével exponálja – egyaránt utalva Hviezdoslav ódájára és Rudo Uhlár tanulmányának elismerő értékítéletére (Ady lírájára „a szlovák lélek is reagált" – írja Sziklay) s a fiatal szlovák költőnemzedék pozitív reakciójára. Szól az Ady-versek fordításának nehézségeiről, amelyekkel Marko nem mindig birkózik sikeresen; kivált az „Ady-forma" s az „Ady-nyelv" átköltésénél mutatkoznak hiányosságok. Dicséri ugyanakkor Marko kiváló magyar nyelvtudását, amelynek birtoklása magyarázza például a *Léda a hajón című* vers sikeres tolmácsolását, s amelynek fordításában „nagyszerűen adta vissza a vers mámoros, érzéki hangulatát". Úgy találja: azok a fordítások sikeresebbek,

„amelyek kevésbé tömörek Adynál is, melyekben már az eredetiben is több a narratív elem".

Sziklay nem elégedett a válogatással. Rapszodikus, rendszertelen, hiányos is: „Ady istenes versei közül… alig egy-kettőt", „Ady magyar sors-verseiből egyetlen egyet sem találunk a kötetben". „Mindezek ellenére örömmel kell üdvözölni Marko kötetét", mivel az „a szlovák–magyar lelki kapcsolatok dokumentuma".[63]

1930–1937 között számottevően növekszik a fordítások száma (régiek is, újak is jelentkeznek átültetésekkel: Ondrejov, Vladimir Roy, Valentin Beniak, Gregor Cút, Borin nevei sorakoznak a lapokban és folyóiratokban. Az Ady-kultuszt rendezvények, rádióadások, a PEN Club programjai segítik. A magyar költő népszerűségének – 1940-ig legalábbis – nem árt a szlovák értelmiség polarizálódása sem (Masaryk polgári demokráciájának hívei, Hlinka-párt, baloldali szervezetek, szerveződések). 1937 és 1940 között viszont gyérül a fordítások száma. Gregor Cút és Valentin Beniak tolmácsolásában mindössze három Ady-vers jelenik meg az *Elán* és a *Nový Svet* lapjain.[64] A Tiso-éra egyáltalán nem dédelgeti a korábbi, csaknem két évtizeden át tartó kölcsönhatásokat, kapcsolatokat. Így az annyira vágyott és a fordításirodalom gyarapodása nyomán remélt, művészileg rangos, Adyhoz méltó fordításkötet megjelenésének nem kedvez az idő. Emil Boleslav Lukáč, a legkövetkezetesebb és legkitartóbb szlovák Ady-hívő, nem törődve a hivatalosság s a szlovák nacionalizmus várható gáncsoskodásával, 1939-ben a két nép kultúrájának cseréjét sürgeti, s Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula életművét bemutató cikket közöl az *Elán*ban, miközben készül saját Ady-kötetének kiadására is. Kiadót keresve, előbb a *Živena* kiadójához fordul, ahonnét durva, elutasító választ kap: „míg a magyarok magatartása politikai téren a szlovákokkal szemben alapvetően meg nem változik, kiadványaink közé magyar könyveket – elvi okokból – nem veszünk fel".[65] Lukáč vékonyka, de tartalmát tekintve, szlovák viszonylatban, korszakos jelentőségű Ady-kötetét végül az *Elán* adta közre *V mladých srdciah* (Ifjú szívekben) címmel 1941-ben, a kiadó Kamara Könyvtár sorozatában, 360 számozott példányban, a fordító aláírásával. A hét oldal terjedelmű bevezető után (Lukáč munkája) 22 Ady-vers következik. Nagyobb részt az *Új versek* és a *Vér és arany* szövegei közül valók, de ott vannak *Az Illés szekerén,* a *Szeretném ha szeretnének, A menekülő élet* és a *Halottak élén* veretes darabjai is. Az inventiózus, ugyanakkor a magyar nyelvű Ady-szakirodalom alapos ismeretére utaló bevezető mondanivalója a szlovák olvasók befogadói hullámhosszán szólal meg, amit az egykorú kritika is méltányolt. Szalatnai Rezső magyarul is, szlovákul is (*Esti Újság, Elán*) írt róla. Magyarul az Ady-versek szlovákiai aktualitását hangsúlyozva („jóleső

63 Sziklay László: Vojtech Marko: A szlovák Ady. Ondrej Ady: Verše. Banská Bystrica. *Prágai Magyar Hírlap,* 1936. febr. 9.

64 Csukás István: i. m. 65.

65 Idézi Csukás István: i. m. 58.

ámulás *a mostani időben és hangulatban* Ady szolidaritásában találkozni a szlovák líra legjobb szavaival"),[66] szlovákul pedig aktualizálva Adyt *Az Isten harsonájá*nak fordítását dicsérve: „ez a vers éppen a mai időkhöz szól".

Nem mellőzhető reflexió a *Slovenské Pohl'Adyban* aktualizáló célzattal idézett verssor sem *Az Isten harsonájá*ból: „Néhány ezer évig tűr az Isten, de aztán jaj a gyilkosoknak."

Michael Chorváth a nemzetek közötti megbékélés harcosaként aposztrofálja Adyt, aki „minden igaz embernek megmutatta, hogy a magyarok között is maradt hét igaz, akik erjesztői lehetnek a nemzetek közötti megértésnek".[67]

A *V mladý srdciah*ra – újabb, 1943-as kiadása alkalmával – a hatalom durva támadással reagál: célpontja a kötet fordítói s a kiadó. A Hlinka-gárda főparancsnoka egyben Tiso belügyminisztere, Šaňo Mach ragad tollat, és – az R. monogram álarca mögül – támadja Adyt, Lukáčot és a kiadót, alábecsülve az egész magyar irodalmat. A cikk – álságosan – Nyírő *Uz Bencé*jének szlovák kiadása ürügyén veszi sortűz alá Ady poézisét és szlovák tolmácsolóit: „Másodrendű, beteg, destruktív jelenségek pártfogói" destruktív irodalmat tolmácsolnak a szlovák olvasónak. Nevezesen Ady Endre költészetét, „…akit a zsidó reklám hihetetlen módon felnagyított, akinek dekadens szellemét, bár az művészi forrmában nyilvánult meg, még Magyarországon sem tudtak a mai napig sem befogadni". (Myslime tu napr. na Endre Adyho zveličeneho židovskou reklámou do neskutočných rozmérov ktorého úsedkovosť akokot vek ona bola umelecký podložená, ani v samem Maďarsku podnes nevedeli zhlnúť.")[68]

A Hlinka-gárda lapjának cikkére, jó diplomáciai érzékkel, Lukáč válaszol: Hviezdoslav Ady-ódájára hivatkozik, s a szlovák klasszikus Petőfi- és Arany-fordításaira, ami támadhatatlan érv, a nemzeti klasszikus költőt még a *Gardistá*nak sem illik dehonesztálni.

Az Ady elleni szellemi és sajtóhadjárat mégsem zárult le. Lukáč modern magyar irodalmi antológiája, a *Na brehu čiernych vôd* (Sötét vizek partján) szolgált újabb támadási felületül, amelyben Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Gyóni Géza, Kassák, Áprily Lajos, Mécs László, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Győry Dezső, Gulyás Pál és Berda József versei mellett tizennyolc Ady-költemény is olvasható Lukáč, Krčméry, Roy, Borin, Vojtech Marko, Ján Poničan, Daniel Okáli, Andrej Žarnov és Tibor Štitnický fordításában. Az előszó E. B. Lukáč munkája, aki itt is a közép-európai megbékélés szószólója – külön utalással a szlovák–magyar kölcsönös közeledés szükséges voltára. A bevezető Adyt méltató passzusa újabb olaj volt a tűzre. Két hónap alatt tizennégy recenzió foglalkozott a kötettel a sajtóban – a jobb- és a baloldalon egyaránt. A *Gardista* a botránykeltés szándékával lép színre ismét. Karol Strmeň a szlovák és a magyar

66 Idézi Csukás István: i. m. 77.

67 Idézi Csukás István: i. m. 78.

68 R.: Usmerniť! Ešte na okraj slovenských prekladov z mad"činy. Gardista. Ročník V. čislo 91. Nedelja, 18. aprila 1943. str 7.

írók együttműködését nehezményezi, Adyról szólva Šaňo Mach vádjait idézi, s frontális támadást intéz a kötet kiadója az *Elán* és annak vezetője: Ján Smrek ellen. Felelősségre vonja a kiadó főszerkesztőjét, aki – írja – a kötet kiadásával „az irredenta propaganda eszközévé" lett. Nem csak a kötet tartalma, annak külleme is vádpont lett: a borítón látható Pegazust övező fénysugarakban a kritikus Nagymagyarország térképének körvonalait véli felismerni, s cikkében meghamisítva hozza azt nyilvánosságra.

A terebélyesedő vita (amely nem csak a főváros, a vidék értelmiségét is foglalkoztatta) lényegében Smrek *Cirkus musí bít'!* (Kell a cirkusz!) című, a *Slovák* című lapban megjelent cikkével zárult.[69] Benne Smrek egy régi barátjával folytatott dialógusát idézi, aki elhitte a *Gardista* hamisítványon alapuló meséjét: azaz az irredentizmus vádjának „valós voltát", ám amikor Smrek érvekkel és dokumentumokkal cáfolta az állítást, közölve az inkriminált illusztráció eredetijét és a hamisítványt, partnere meghajlott az érvek előtt, és további küzdelemre biztatta költő–szerkesztő barátját. Smreknek a beszélgetés szövege s a pegazusos illusztráció eredeti és hamisított változatának nyilvánosságra hozatalával sikerült a vádakat semlegesíteni – legalábbis átmenetileg. A *Gardista* ui. – némi szünet után – ismét vádaskodott, ám a magyar antológia „Ady-blokkja" a két háború közötti mégis a szlovák Ady-kultusz diadalává lett. Ezt igazolta az esztendő múltán, 1945-ben Krčméry *Z cudzích sadov* (Idegen kertekből) című kötete, amely „szláv", „idegen" és „magyar" költők alkotásaiból készült fordításokat tartalmaz – köztük számos Ady-verset. A *Na brehu čiernych vôd* körüli polémiákhoz hasonló hecckampány ezúttal elmaradt. Szerepet játszott ebben a háború végső fázisának zűrzavara, de talán az is, hogy Krčméry a *prevrat* után a Matica Slovenská titkára volt évekig, s a *Slovenské Pohl'ady* szerzője és szerkesztője, arculatának motiválója és persze az antológia idején már másfél évtizede beteg ember, elmegyógyintézetek kezeltje. Az 1920 után induló s 1944-ig csaknem folyamatos, a műfordításban testet öltő Ady-recepció – Bori Imre szavát kölcsönözzük – „kidajkálta" az első, már 1945 után megjelent, a teljes költői œuvre-re ablakot nyitó szlovák Ady-kötetet. 1950-ben, a Slovenský Spisovatel' kiadásában látott napvilágot a Ján Smrek fordította *Básne* (Költemények) című Ady-kötet. De ez már egy másik történet…

*

A szlovák Ady-recepció és -kultusz alábbi fejezete az Ady-életmű kritikai-irodalomtörténeti fogadtatásának körvonalazása. Az általunk szemlézett, 1920–1938–1944 közötti csaknem negyed század derekán, 1932–1935 között, három, kettős nyelvi identitású szlovák szerző dolgozata látott napvilágot Szlovenszkóban – vezető periodikák lapjain. Rudo Uhlár, Emil Boleslav Lukáč és Štefan Krčméry munkáiról van szó. Szóba jöhetne egy negyedik fogalmazvány is, Alžbeta Göllnerová előadása, amely viszont szemléletével, terminológiájával

69 Ján Smrek: Cirkus musí byt'! *Slovák,* 1943. aug. 8.

már-már a Klement Gottwald, Antonín Novotny és Gustáv Husák korának irodalomszemléletét „előlegezi", bemutatása méltatlan felértékelés lenne a húszas-harmincas évek szlovák irodalmának szellemi, esztétikai szintjét reprezentáló, fentebb említett „triász" írásai mellett.

Mellőzve a harmincas évtized legelején kibontakozó, a LUK (Literatura, Umenie, Kultúra) című kiadvány övezetében, a szlovák Ady-kultusz káros vagy áldásos voltáról zajló vita ismertetését,[70] ezúttal a két főszereplő: Rudo Uhlár és E. B. Lukáč írásairól (pengeváltásáról?) kívánunk szólni. Az említett polémia szelleme itt is jelen van: Lukáč tanulmánya Uhlár ellentétes nézeteinek cáfolata. A LUK-vita publicisztikai akusztikájától eltérően Uhlár írását itt a tudományos értekező próza hangneme, alaposssága, stiláris fegyelmezettsége jellemzi.

Uhlár munkája[71] komparatisztikai közelítés, bevezetésképp pozitivista pontossággal beszél a szlovák–magyar együttélés ezeréves tradíciójáról, ami – mondja – „történelmi és társadalmi tény, melyet nem lehet letagadni." Közösek voltak „ellenségeink", „küzdelmeink", „hőseink" s a szépirodalom tárgyai/szereplői is sokszor azonosak. A nemzeti ellentétek „a régi Magyarországon (Uhersko)" a 18. század előtt nem zavarták a két náció együttélését. „A szlovákok éppúgy, mint a magyarok, eljutottak a harcterekre is, a hivatalokba, a kiváltságos osztályokba is", „a régi Magyarország (Uhersko) történetének… számos hőse és kulturális személyisége félig a mi vérünkből, a mi tájainkról való".

A közös történelmi hagyományok tényei azonban – véli Uhlár – nem adnak kellő választ a kérdésre: „A világirodalomból és a szomszéd irodalmak közül miért Ady talált leginkább talajra a forradalmár költőknél?"

Štefan Krčméry és E. B. Lukáč első átköltései kapcsán, majd Vojtech Marko fordításaira utalva e kérdésre a választ e nemzedék magyar középiskolai végzettségében találja meg: „a művelt szlovákságnak, akit a kulturált világ érdekelt, erős nemzeti meggyőződése ellenére is a magyar nyelv volt a kultúra közvetítő nyelve." S hogy vélelmének nyomatékot adjon, hozzáteszi: „intelligenciánk az utóbbi években hozzászokott a magyar irodalomhoz, kulúrához, az idegen irodalmak magyar fordításaihoz mint hozzá legközelebb állóhoz…" Épp ezért „magától értetődött": „az utóbbi évek szlovák irodalma" a magyar literatúra felé fordult. A fiatal szlovák író-költőnemzedék Ady költészete iránti vonzalmának indítéka a magyar költő zsenijének felismerése s költészetének változatos színképe: e lírában együtt találta mindazt, ami Európát már a múlt század utolsó évtizedében lázba hozta („gondolatok", „problémák", „érzések", „rázkódtatások",„művészeti, gondolati irányok"), s amelyek Ady lírájában robbannak be a magyar szellemi életbe. Uhlár gondolatmenetében itt jelenik meg a dekadencia fogalma, amely – mondja – Adyt is megérintette, sőt költészete

70 A vita részletes ismertetését l. Csukás István: i. m. 31, s kk.

71 A szlovák irodalom kapcsolatai a szomszédos irodalmakkal. In *DETVAN 50 rokov v Praze*. Turč. Sv. Martin, 1932, 142–153.

a dekadenciából indul ki, mi több: ki is „fejlesztette a magyar dekadens költészetet". Ugyan hozzáteszi: Ady „meg is törte" a magyar dekadens poézist, mintegy átmenetet képezve az új költészet felé. „Későbbi költészete… reakció a dekadenciára."

Fenti gondolatait summázva következtetése így zárul: „élni vágyó harc ez… Műve hatalmas összetétele a jövő jóslásoknak és az általános emberi, művészi problémáknak". A fiatal, pályakezdő szlovák író megtalálta benne azt, amit tudat alatt érzett…" Az egyik a „foradalmárt fedezte fel benne", a „tradíciók ellen harcolót", az egy „új életért" küzdőt (Poničan), a másik „benne látta a világfájdalmas, dekadens, beteges költészet legtökéletesebb képviselőjét" (Lukáč), mások vágyaik kifejezését, a nemzetiségek ügyéért síkra szálló értelmiségit s a szociális gondolatok hordozóját látta benne (Borin, Žarnov). Krčméryt és Tido Gašpart a művészi kifejezésmód és ábrázolás miténtje ejtette rabul.

A szlovák–magyar viszonyt, a két nemzet múltját, társadalmi összefonódását fölöttébb józanul, mondhatni európai szemmel, szemlélettel és intelligenciával látó és láttató, Párizs és Torino kulturális és tudományos közegében iskolázott Uhlár cikkének a dekadenciát érintő részletével Lukáčot provokálta, aki – sugallja Uhlár – Adyban „a világfájdalmas, dekadens, beteges költészet legtökéletesebb képviselőjét" látta. A pályatárs és Ady ügyében riválisa Uhlár Ady-képére s a személyét érintő allúzióra kötelességének érezte válaszolni. *Ady és a dekadencia*[72] című tanulmányát a Bujnák emlékkönyvben teszi közzé. (Később a pozsonyi egyetemen doktori értekezésként védi meg.) A tanulmány tudományos igényességgel, filológiai alapossággal, az Ady-szakirodalom meghatározó munkáinak ismeretében, Adynak a dekadenciát érintő egyéb írásait is felhasználva (*Levelek Párizsból, Új Hellász*) készült.

A dekadencia vádjának előzményeiről írott sorai ugyancsak széles körű információs készletre vallanak, miként a dekadencia definiálását tartalmazó részletek. Francia, német és cseh nyelvi ismereteinek birtokában a közelmúlt legfrissebb kiadványait használja (René Gourment: *Prométnades litteraires* = Irodalmi séták című munkája 1920-ban; Ernst Robert Curtius: *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreich* = Az új Franciaország irodalmi úttörői 1923-ban; P. Martino: *Verlaine* című könyve 1924-ben; J. P. Solden: *Karel Hlaváček typ české dekadence* = Karel Hlaváček a cseh dekadencia típusa 1930-ban jelent meg) – széles körű magyarázatot adva a dekadenciáról, amelyet a szlovák irodalomban „sokszor csak úgy odavetve" használnak, „tartalma pontosságával mit sem törődve".[73]

Uhlárt név szerint is célba vette, megállapítva: szlovák vitapartnere csak „röviden megjegyzi, hogy a dekadencia valami beteges, nem konstruktív dolog;

72 E. B. Lukáč: Ady a dekadenca. In *Pavlovi Bujnákovi ctutekua pruatekia, žiaci*. Red. Alžbeta Gollnerová. Bratislava 1933.

73 Lukáč tanulmányát az alábbi kiadványból idézzük: Emil Boleslav Lukáč: *A nagy üzenetváltás*. Bratislava, 1973, Madách, 128–145.

említí a szó francia eredetét, de nem határolja el pontosan, és nem mond magáról a dekadenciáról semmit." Lukáč definíciójában a dekadencia irányzatának létrejöttét a *Le Décadent* folyóirat alapításához köti (1886), amely bár rövid életű kiadvány volt, a modern francia irodalom színe-java jelen van lapjain. Moréas, Mallarmé, Verlaine, Laforgue, Gustav Kahn, René Ghil, Jean Lorrain, Stuart Mervill, Barbey d'Aurevilly. „A Le Décadent folyóirat számára Verlaine volt az Isten" – írja Lukáč –, s lehetségesnek véli: a folyóirat címét és tendenciáit az ő Langueur (Fáradtság) című költeményéből vették. A vers egy sorában valóban szerepel a Décadence szó: „je suis l'Empire à la fin de la Décadence" = Az Empire vagyok a dekadencia végén.

A folyóirat rövid idő múltán megszűnt, munkatársai átpártoltak a szimbolistákhoz, különféle „iskolák" (pl. école roman) tagjaiként alkotnak, ám „nincs olyan francia szimbolista, akinél nem lennének kimutathatók a dekadens korszak elemei". Bár a *dekadencia* teoretikus definiálása elmaradt, a fogalom és motívumai – mondja – a modern európai költészetben lépten-nyomon kimutathatók. Példákat is felsorol: „az életaktivitás tagadása, elfordulás az élettől, undorodás a jelentől, arisztokratikus modor, öncélú művésziség, általános szkepszis, beteges megtérés, unalom és éles cinizmus, hideg, gúnyos erotika, a halál ünneplése". E motívumvilág eluralkodását a francia költészetben Lukáč a sedani vereséggel, a második császárság „korhadtságával", a kommün történéseivel s annak leverésével magyarázza. Az állapot jellemzéseként Renant idézi, kinek vélekedését kordivat volt citálni: „La France se meurt, ne troublez pas son agonie = Franciaország haldoklik, ne zavarjátok agóniáját." Ekkor születnek a dekadens állapotot tükröző művek, Péladan: *La décadence latine* (A latin dekadencia) című regényciklusa, Baudelaire korszakos műve a *Fleurs du mal* (A romlás virágai), Huysmans: *A retour* (Az ár ellen). A francia nemzetet – mondja végül – majd Bergson antideterminista filozófiája vezeti ki a *fin de siècle* „elmúlás hangulatából."

E stílustörténeti, művészetelméleti, filozófiai fejtegetések és konklúziók után tér át az Ady-életmű tárgyalására. Ady párizsi útjainak, az utazások élményeinek, impresszióinak tényeiből kiindulva konstatálja: ekkor ismeri meg Baudelaire és Verlaine költészetét (fordít is tőlük). A magyar költő e francia benyomásokat hordozó életszakaszá(ai)ról a magyar Ady-kritika (Tóth Árpád, Benedek Marcell, Hatvany Lajos, Földessy Gyula) vélekedését osztja, amely szerint – Tóth Árpádot idézi – „Mallarméhoz és Rimbaudhoz viszonyítva Ady képzelete sokkal józanabb, fegyelmezettebb…"; majd Hatvanyt, aki szerint az Ady-líra „hasonlíthatatlanul egészségesebb, tisztább, mint Baudelaire-é."

Az Ady halála után nyilvánosságra került vonatkozó levelek, újságcikkek (*Az új Hellász*) információinak tükrében vizsgálva a magyar költő poézisét, ezek Ady művészetfelfogását, társadalomszemléletét valamiképpen motiváló, olykor meghatározó szerepét-hatását konstatálja, s csokorba szedi Ady kapcsolatos reflexióit is: Jehan Rictus nem volt „szocialista…, azt hirdeti, hogy az élethez, s az élet minden valóságához joga van mindenkinek". Jacques Lorrain *Don Quijote*

című darabja hősében a „tett és álom szintetikus típusát" látta, Marcel Prévost: *La plus faible* (A leggyengébb) című művéről iróniával beszél, Rodin *La penseur* (A gondolkodó) című alkotását „a szobrok szobra, az élet szobraként" aposztrofálja. Zolát halálakor az igazság bajnokaként méltatja, s hozzáteszi: „A mártirium szép és az élet is szép. Igazul élni e hazug világban, látni, érezni és csinálni a szebb jövendőt: oh, be kéjes és dicsőséges." Az Ady-cikkek alapján szól a Byron- és Schopenhauer-hatás meghaladásáról. Mistrálban „az élet részeg igenlőjét és dalnokát" látja, más helyen Baudelaire-ről mondja: „Hiszen nem a Quincey-ké s nem a Baudelaire-ké ez az élet."

E példákat csokorba szedve Lukáč levonja a következtetést: Ady „idézett cikke[i]ből, [a] szemelvényekből látjuk: …sehol sem céloz rá, hogy különösen meleg eszmei kapcsolat fűzné a francia dekadensekhez…" Igaz: fordított Baudelaire-től is, Verlaine-től is, ám „ezek a fordítások oly sajátosan adyiak, „át vannak lényegítve, újra teremtve, teli vannak új meglátásokkal, sajátos, a Baudelaire-étől eltérő látomásokkal, sajátos képekkel, sajátos frazeológiával, sajátos szókapcsolatokkal, hogy Ady itt sem, a fordítás terén sem tanítvány, hanem szuverén úr".

Az Adyt már gimnazistaként fordító, magyarul is, szlovákul is verselő („Ja i veršoval som maďarsky i slovensky") Štefan Krčméry – említettük már – 1935-ben tette közzé mintegy két évtizedes, évről évre újabb és újabb dimenziókkal bővülő Ady-élményének birtokában, sokat idézett esszéjét *Ady Endre v slovenskom zrkadle* (Ady Endre szovák tükörben) címmel a Ján Smrek szerkesztette, akkor még Prágában megjelenő *Elán*ban.[74] Míg Uhlár a komparatista szemével, Lukáč az irodalomtörténész és filológus tárgyszerűségével olvasta és méltatta Adyt, addig Krčméry az esszé műfaját választotta a maga Ady-képének felvázoláskor. Rapszodikus módon rakja egymás mellé benyomásait, amelyek olykor évtizedes múltból származnak, máskor friss olvasmányélmények impresszióiként hatnak. Az írásnak van némi irodalomtörténeti alapvetése is: a szlovák olvasó Petőfi-, Arany-, Madách-, a régiek közül Balassi- és Zrínyi-olvasmányélményeire alludál, akikhez a vélt „szláv rokonság" (ami Zrínyi esetében valóság) érzületével, képzetével közelít, bennük „önmagára ismer". „Adyban, a modern, 20. századi magyar líra legnagyobb képviselőjében semmi ilyen nincs." Az európai műveltségű s a magyar irodalomhistóriát is ebből a látószögből szemlélő Krčméry maximális szakmai kompetenciával írja le: „Ady Endre a szellemi Közép-Európának… egyik legnagyobb jelensége." A közép-európai sors mélyrétegeinek ismerője, akit Hviezdoslav a „magyar, oláh, szláv bánat" költőjeként köszöntött. E hviezdoslavi örökséget folytatva a *Magyar jakobinus dala* meganynyiszor idézett strófáira utalva írja: „aki így írt, annak számára a szlovák már nem volt alsóbbrendű lény. Aki így írt, az a Kárpátok kerítésén át már Európára pillantott." Arra az Európára, amelyben „a magyarok szigetnek érezték" magukat, amely „a szabadság szigete" volt, s amelybe „…a földrajz és a történelem

74 Štefan Krčméry: Ady Endrre v slovenskom zrkadle. *Elán,* 1935, 1, 3–4.

ültette őket". Adyban ezért „az új Európa hazafias költőjét érezzük, aki keblében szabadságot és új lelkesedést hordoz. Ez hozta közel a szlovák szívekhez."

Más nézőpontból szemlélve Adyt, benne a régi Magyarország betegségeinek gyógyító orvosát látja, aki „perben áll nemzetével", vádolja is, „mint a gyermek bűnös szüleit", de a vádlóból végül lázadó lesz, aki „mind közelebb kerül a szocialista retorikához, de mind jobban el is mélyül. S ezért verekszik a hazájával a legkeményebben. A társadalom miatt. De szakítani hazájával nem képes. A kötelékek, amelyek hozzáfűzik, túl erősek."

Az Ady-líra művészi eszköztárát, annak akusztikáját talán az addigi magyar Ady-irodalomban sem írták le tömörebben: „Az élet úgy van benne, mint hang a hegedűben." Alázattal és tisztelettel áll a magyar líra óriásának tartott költő előtt: „Rád ja mám i bojim se jej" = Szeretem és félek tőle. Mint hívő az oltárnál borul le a magyar zseni előtt.[75]

*

1920–1944: Közép-Európa történetének viharokkal, feszültségekkel, nacionalista indulatokkal teli, de olykor az indulatok szelídülésének is negyedszázada. A magyarság Trianon utáni a területvesztés revíziójában reménykedik, a csehek az egységes csehszlovák nemzet illúziójának jegyében „demokráciát" imitálnak, a Délvidéket bekebelező Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a „baranyai szerb–magyar köztársaság" „emigránsainak" – köztük a hazaáruló Linder Bélának – ad politikai menedékjogot, az utóbbinak magas nyugdíjat is. A királypuccsok idején a három utódállam: Csehszlovákia, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kardcsörtető jelszavakkal, diplomáciai fenyegetéssel, mozgósítással riogatja a Trianon utáni Magyar Királyságot. A „szomszédság" civil társadalmának számottevő részét alkotó magyarság e magukat köztársaság, más esetben királyságként meghatározó államokban – megfogyva bár, de mégis talpra állva – viseli a viszontagságokat – az irodalom terén sokak által nem remélt eredményeket nyugtázhat. Az élni akarás, az „ahogy lehet" viszonyai között szerveződő „kisebbségi" magyar értelmiség – talán a felvilágosodás eszmerendszere generálta nacionalizmusoktól még mentes, a 18. század előtti idők felhőtlen kapcsolatainak feltámaszthatóságát remélve új élethelyzetében – keresni kezdi azt, ami kisebbségeket és államalkotó közösséget „összeköti". Ady horvát, szerb és szlovák Trianon utáni recepciója azt mutatja: az új politikai formációk, az új államok nációi között is nem kevesen vannak a kézfogás, a közös sors, közös történelmi tradíciók vállalásának hívei. Az E. B, Lukáčok, a Štefan Krčméryk, a Rdo Uhlárok, a Vladimir Royok, Vojtech Markok, a Veljko Petrovićok, a Miloš Crnjanskik, a Todor Manojlovićok, a Miroslav Krležák, Mladen Leskovacok vagy éppen a szlovák fiatal nemzedék magyar tudásának hiányát felpanaszló Milo Urbanok, az Emil Isacok – lám, nem is oly csekély e névsor,

75 A szövegrészeket Sziklay László fordításából idézzük. In *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból… Id. kiad. 580–584.

pedig nem is teljes – voltak partnerei az újból egymásra találás magyar küzdőinek. Aztán jött Hitler, Tiso, Tito, Antonescu, majd a sztálini diktatúrák s ami nemrég – ha csírájában is csupán – épülni látszott, azt Beneš, Gottwald, Dej, Tito és Husák és elvtársaik különítményesei tönkretették. Népirtás, kitelepítés, reszlovakizáció, lakosságcsere, bebörtönzés, internálás – ne soroljuk tovább a következményeket – kellő alapossággal lerombolták azt, amit az 1920–1944 közötti évek jó érzésű, józan ítélőképességű horvát, szerb, szlovák író- és költőnemzedéke(i) szellemi örökséggé formált(ak), s amely szellemi örökség most mintha reinkarnálódna végre. A V4-ek jegyében mintha ezen a téren is megfogalmazódna a változás igénye. Čaputová elnökasszony a borsi Rákóczi-vár ünnepségén elmondott szavai reménykeltőek…

Maszkos alakoskodó tánc

Iványi Márton

Őrangyalok és szelindekek

Az első világégés a mai visegrádi térség 20. századi szépirodalmában

Bevezetés

„Őrangyalomnak ajánlom, aki a gránátok földjén, orosz nyavalyák közt, észak vészes és hajszás éjszakáin, füstölgő falvakon, fagyban és sárban, ostromlott várban, hősök avatásán, árulók ítéletén és az életért vívott szent háborúnak ezer halálos szépségében és veszett nyomorúságában előttem és fölöttem járt s nem engedte, hogy e versek elvesszenek, hanem az ítélet Istenét kegyelemre síró asszonyakarattal akarta, hogy hazaérjenek és uj életet hirdessenek" – írja Gyóni Géza (1915: 3) költő Przemyślből 1914. december havában, egy szűk félévvel az első világháború kirobbanása után.

Korábban egy verőfényes vasárnapon, 1914. június 28-án dél felé a Szarajevón, akkor az Osztrák–Magyar Monarchia egyik isten háta mögötti tartományi székhelyén nyitott automobilon áthajtató Ferenc Ferdinánd osztrák főherceget, Ferenc József császár trónjának várományosát feleségével együtt lelőtték. A merénylet után egy hónappal Ausztria hadat üzent Szerbiának, elutasítva a szerb kormány által Bécsnek kínált kompromisszumokat. Ezután valami új, vészjósló következett: felhő borult Európa nagy részére – idézi fel a bő száz évvel ezelőtti történéseket John Lukacs magyar származású amerikai történész (2014: 21).

A fenti Gyóni-féle sorokkal már a nagy világégés mardosó lángjai közepette járunk. Ezek az idézetek azt hivatottak megragadni, hogy Közép-Európa – hiszen a szarajevói merénylet után alig egy fél esztendővel lengyel Przemyślben járunk – milyen fontos szerephez jutott egyes világrengető események horizontján. Az első világháború mások mellett értelemszerűen a mai értelemben vett visegrádi térség egyes magyar, lengyel és cseh(szlovák) szerzőit is igen foglalkoztatta, akár haditudósítások, akár visszatekintések formájában.[1]

Dr. Iványi Márton Pál (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

1 Természetesen Közép-Európa egy földrajzi és kulturális kereteit illetően igen változatosan meghatározható, Prokrusztész-ágyként tájolható fogalom. Tágabb értelemben véve az egyes

E tanulmány, mielőtt áttekinti a hadi krónika szépirodalmi lenyomatának térségi szeletét, arra is vállalkozik, hogy szót ejtsen az előzményekről is. Mindezt tenné azon alapvetésre is tekintettel egyrészt, hogy a térség eme „közös sorsú" és „közös múltú" (Németh 1934: 210) népei időnként „egymással mostoha viszonyba" kerültek (Iványi 2022: 73), másrészt, hogy e történések nem függetleníthetők egyes nagyhatalmi machinációktól sem.

Nagyon nem. A 19. század során a német politika kemény hódító, birodalomteremtő ambíciókkal kezdett feltöltődni, és ugyanez az Orosz Birodalom esetében már évszázadok óta evidenciának számított. Ebben a történelmi helyzetben a közép-európai kis nemzetek előbb-utóbb már csak a következő eshetőségekstratégiák között választhattak: vagy a meglevő szerkezetet igyekeznek átalakítva fenntartani; vagy megkísérlik azt lebontani és valamilyen új rendszert kiépíteni annak helyén. Mielőtt a választás megtörténhetett volna, kitört az első világháború (Ormos 2007: 49).

Az első világháború formailag Ausztria–Magyarország és Szerbia konfliktusából nőtt ki. A szarajevói merénylet és a nyomában támadt válság a Monarchia és kis déli szomszédja között egy újabb állomása volt a két állam sok év óta ismétlődő ütközéseinek. Ferenc Ferdinánd 1914. június 28-ai meggyilkolása elkerülhetetlenné tette a régóta várt-rettegett Nagy Háborút. Az előzetesen kiformálódott két nagyhatalmi koalíció mindegyike gondosan készült az összecsapásra. A központi hatalmak – mindenekelőtt Németország – vezetői 1914 nyarát kedvezőnek találták az antant erőivel való leszámolásra, így az újabb balkáni konfliktus gyorsan kontinentális méretű katasztrófába torkollott (Palotás 2003: 69).

A háború, mint majd látni fogjuk, roppant ihletet biztosított időnként keserédes, máskor pátosszal teli, illetve brutálisan, húsba vágóan, könyörtelenül őszinte soroknak, fejtegetéseknek.

Indításképp felelevenítenéme, hogy Bohumil Hrabal *Tükrök árulása* elbeszéléskötetének *Régi szép idők* című darabjában az orvos még egy másik világról elmélkedik beszélgetőtársa, egy vendéglős előtt: „a Monarchia idején úgyis minden szebb volt. 1913 húsvétján minden zöldbe borult" (2007: 101).

Jóval visszalépve időben Hrabaltól, Molnár Ferencről, aki a Nagy Háború alatt kezdetben Szerbiában, majd a keleti hadszíntéren, Galíciában volt haditudósító, 1914. november 9-én írja *Az Est*, hogy „a legnagyobb szorgalommal és lelkiismeretességgel mélyedt el a katonai szaktudományok tanulmányozásában, s így rövid táviratai is éppoly figyelmet érdemelnek majd szakszerűség szempontjából, mint amily nagy művészi értéket nyújtanak majd leíró és

magyar, cseh és lengyel szerzők felidézése távolról sem meríti ki azt, hiszen felmerül egy sor egyéb alkotó, mások mellett akár az osztrák Stefan Zweig, a jugoszláv Ivo Andric vagy a román Liviu Rebreanu érintettsége is, hogy csak néhány szerzőt említsek, akik szintén jelentős alkotásokban emlékeznek meg a világháborúról. E szerzők és alkotások tárgyalása azonban egy tágabb perspektívához és más tanulmányokra tartozik, a jelen vizsgálódás az ún. visegrádi térségre irányul.

elbeszélő cikkei" (2020: 7). A háború első őszén Molnár Ferenc ennek megfelelően fokozott érdeklődéssel, emellett nagy lelkesedéssel számol be mind galíciai, mind szerbiai frontélményeiről, általában önbizalommal, sőt, időnként leplezetlen fölénnyel írva az ellenségről és annak egyes hadmozdulatairól. A „szerbiai nagy csata kezdetéről" vérpezsdítő elszántsággal állapítja meg 1914. november 15-én, hogy „a harc fészke Valjevo vagy annak közvetlen környéke. Annak a védelmi vonalnak, amelyben a szerbek most várnak bennünket, rájuk nézve az a fájdalmas fontossága, hogy északi része már magát Belgrádot védi. Nincsen szó annak a harci örömnek leírására, amellyel itt a legutóbbi sikerek nyomán mindenki el van telve. A nagy támadáshoz teljesen elegendő erő áll szemben a szerbekkel" (9).

A limanovai győzelemről pedig a következőképp vall egy bő hónappal később, 1914. december 20-án: „A visszafoglalt Neu-Sandecből tehetek rövid és boldog jelentést arról, hogy a limanovai nagy győzelmünk Magyarországnak az oroszoktól való teljes felszabadítását jelenti […] vasúton összpontosított seregünk Limanova irányából oldalba támadta a Bochnia felé előretörő oroszokat, akik váratlan fellépésünkre kénytelenek voltak oda felszívni Lemberg felől és a magyar Kárpátokból leggyorsabb tempóban minden erejüket. Ezt a futva érkezett sereget döntően és véresen megvertük, és most észak felé szorítjuk" (66).

Áttérve a szépirodalmi művekre, a Szabó Dezső által a Nagy Háború záróévében befejezett *Az elsodort falu* szintén megeleveníti a háború teljes időtartományát, az immár távolságtartással szemlélt kitöréstől és kezdeti bizakodástól az általános reménytelenségig, időnként végzetes, apokaliptikus keresetlenségig víve a társadalomkritikát és politikai gazdaságtani bírálatot. Érdemes mindezt jelentős terjedelemben megvizsgálni alább.

Egészen sajátos felhangot kapnak az események retrospekcióban a háború kitörését illetően, jelentős kontrasztban állva a „hurráoptimista" haditudósítói hangulattal: „Az újságokban, mint felheccelt szelindekek, véres mondatok ugattak a meggyilkolt trónörökösért, bosszúért, rettentő, példás büntetésért […] A világ, mint egy megrázott borzasztó habarcs, fortyogni kezdett s a tajték végigcsurgott a lelkeken". Nem csoda, hogy a főhős Böjthe „János úgy érezte, hogy a mély csendben, a kenyért tartó roppant mezőben, a halkan daloló világosság mögött sötéten jár a mérhetetlen óriás, hogy közeledő léptei messze szívekbe döngenek s hogy a horizont alján, fenn az éjbe bukott hegyek mögött, meg-megvillan kezében a kasza" (1989: 168).

Majd felsejlik a nagyhatalmi színtér is: „A lapok már, mint jóllakott piócák, vérrel voltak tele. A Monarchia tovább nem tűrhet, a gyilkosság szálai Szerbiába vezetnek, az egész világ megdöbbent. Anglia intrikál, a francia kakas revanche-ot kukorékol, az orosz medve törli rettent száját, Németország rendületlenül mellettünk van. A tizenkettedik óra ütött, a Monarchia becsülete halasztást nem tűr, etc., etc." Mindez drámai kérdésfeltevésben csúcsosodik itt ki: „vajon ha e könnyen kijött mondatokból kijött volna mindaz a hulla, mely

már bennük volt és rágurult volna a cselekvők lelkiismeretére, vajon megtörtént volna a közös bűn?" (172).

Mindazonáltal az 1914-es általános bizakodás is helyet kap a könyvben, ezt testesíti meg a „katonaviselt komoly fiatalember", Vitális Gábor is: „Kitört a háború, Szentgyörgyre megjött a távirat a királytól, hogy a háború kitört. A Vilmos mellettünk van s már neki is ment az orosznak. A városban mindenki az utcán van, énekelnek, éljenzik felségét és Vilmost, processziót járnak nagy zászlókkal, a főispán és még három úr szépen szavazott. A katonák a Kossuth-nótát fújták. Mindenkit, férfit, be fognak hívni, mert Vilmos azt mondta, hogy szüretig le kell vágni az ellenséget, hogy az újborból meglehessen inni az áldomást" (185–186).

Ez az (idővel irreálisnak bizonyuló) reménykedés sugárzik a következő párbeszédből is:

„– De vajon miért nem közlik már hivatalosan Belgrád elfoglalását?

A felelő hangját suttogóra fogta: – Belgrád elfoglalását? Hol van már az! Már fél Szerbia a mienk, de titokban megy a dolog, hogy tizennyolcadikán, a király névnapján az egész meghódított Szerbiát őfelsége lába elé tegyék" (200).

Kisvártatva e fanfárokba azonban már kifejezetten a háború értelmetlenségének és kegyetlenségének zúgása vegyül: „Az őrület felviharzott, mint egy szélben égő város. Az egész tömeg egyetlen, véres görcsökben vonagló, vértől, gyűlölettől, halálos szeretettől őrjöngő vad állati test volt. Mintha a szelíd gabona, a megnyugtató növények s az évezredeken oltogatott lélek szelíd hatása egyszerre elpusztult volna, ösztönei csalitjából egyszerre előtört az ős húsevő ragadozó […] A nép bölcs rángatói felgyújtott gyűlöletbe, hajszolt rajongásba burkolták a vágóhídra vitt emberbarom fekete bánatát. Mindennap menet indult a faluból cigányzenével, virágos zászlókkal, rikoltozó gyermekekkel és mégis, mégis: zokogó nőkkel. Az áldozatok közbül haladtak, rogyásig felvirágozva, hátukon a batyuval és énekeltek […] A szentgyörgyi állomáson vonatok állottak, sötéten, mereven, s a sínek mint egy roppant végzet vonalai mélyültek a beláthatatlanba […] És akkor a világtalan, tarló lelkekből egy kérdés nőtt ki, mint egy roppant fekete virág: miért? És a fekete vonat könyörtelenül rohant a halál felé. De azért mindenki ment, mindenki dalolt, mindenki dacos vállat vont a végzetnek" (193–194).

Hasonlóképp, a háborús, illetve bevonuló Budapest látképének számos árnyalatát telítik a borúlátó kérdésfeltevések: „A Keleti Pályaudvartól kezdve, végig a Rákóczi úton, elfolyva a Nagykörúton, kiloccsanva a terekre, egy bődült, tajtékzó tömeg volt. A nagyváros kiköpte utcáira minden felelőtlen elemét, hogy az alkoholtól, nemi ösztöntől, pénztől, nagy szavaktól, vérszagtól megrészegített emberszörnyeteg ezer szájjal öklendezze a levegőbe: – éljen a háború!" (203).

Majd a sokkoló rémhírek, módszeres dezinformáció rutinjainak (196: 7) képeit a demoralizáltság ábrázolása váltja fel: „A végső összeroppanás zuhanása döngött a szívekben s a rettegés őrült dühe, hogy belecsavarva a gigászi zivatar utolsó fogatagába elvesznek hiába, értéktelenül, s vérük nem védi meg a hazai küszöböt" (242).

Mindezt előrevetítik, borítékolják az orosz hadszíntér viszontagságai: „A hadsereg Turka felett állt meg, megállítani, amíg lehet, a megindult orosz lavina hullámait […] A luxusnak született keleti nép, mely eddig csak hősi rohanásokban látszott lehetségesnek, meg tudta mutatni, hogy tud okos lenni az okossal szemben, s makacs szívóssággal feszíti lábát egy olyan földnek, mely neki sem inge, sem gatyája. A tágas levegő, a fakadó nap, a végtelen lehelletű mezők emberei a földbe bújtak. Európa férfinépének virága véres vakonddá torzult, hogy egymás torkát átharapja. A föld, mely valaha új ígéreteket, a magvető szeretetet rejtette katakombáiban, ahonnan előfakadt a kereszténység csodás virága, most egy véres lebuj lett, hol egymásra heccelt szörnyű gladiátorok marcangolták egymást" (229).

A háborús mindennapok komor kimerültségét időnként a hazaszeretet magasztos és fájdalmas vallomása kíséri: „lehetetlen, hogy ennyi szépséget, ennyi fiatalságot, ennyi ritmust elnyeljen a halál…" (251). Már csak azért is érthetően vehemensen, hiszen ígéretes sorsok tömeges áldozathozataláról van itt szó, ilyen például a hősi halált halt Parádi Viktoré is, „aki a magyar tudomány egyik legnagyobb ígérete volt, s a fizika egy speciális kérdésének megoldásáért Európa szaktudósai ismerték nevét. […] Nagyszerű eredményeket ért el, s külső siker is kísérte. Harminchat éves korában már rég egyetemi tanár, az akadémia és külföldi tudós társaságok tagja volt. És ezt a sok lombú életet, mely sohasem tudta elhinni, hogy le nem tudja bájolni a halált is, gonoszul, gyilkos butasággal kiengedték az egyetemes fojtogatásba" (239).

Végül a román betörés és nyomában az erdélyi ellentámadás, avagy a „megtorlás véres násza" következik: „Azután jöttek a diadalmak […] A megfizető bírák vérrészegen mentek át a betörők földjére, hogy a hegyen túli ártatlanok szívébe vágják be a hegyen inneni ártatlanok halálos vonaglásait […] hogy a kétségbeesés, nyomorúság végtelensége itt is felüláradjon mindent, mint a hegyeken innen. Hogy a két ország együtt zuhanjon bele a vigasztalanba" (431).

A cseh Ivan Olbracht úgyszólván a háború befejezésével egyidőben írt *Jesenius különös barátsága* (1919) regényének beszédes nevű, *A sötétség hatalma* című fejezetében némileg Szabó Dezsőre emlékeztetően foglalkozik a háború kezdetének harcias indulataival: „Kitört a háború […] A széles Kärtnerstrassén és a Ringen egész éjjel hömpölygött fáklyáival az összeverődött tömeg, a fekete baljós sokaság, és énekelt – dalai […] vészesen hangzottak –, és kiáltozott: »Krieg! Krieg!« S ez a szó úgy kongot, mint amikor kő hull az éles fémre. De messziről, a messzi északról, a határhegyeken, a Morvamezőn és a Dunán túlról más kiáltás szállt […] »Háború! Háború!« – más szó, mint amit itt harsogtak és rikácsoltak, elnyújtott, szomorú szó, s úgy gomolygott, mint borzongással és könnyekkel telített felhő, amely a következő percekben már lehullajtja terhét a földre" (1980: 222–223). A könyv jószerivel teljes hátralevő része a háború árnyékában zajlik a konfliktustól tartózkodó, főként egyéni problémáira fókuszáló Jesenius nézőpontjából. Mindenesetre a látómezőben felvillan a „rombolás ideje" és a „lelkek lendülete" (ném.: Aufschwung der Geister) a maga militáns „vörösfekete ködével" csakúgy, mint a hadifogság, a lövészárok és a mérges gázok

realizmusa, vagy a prágai fekete humor és a kis népek sorsa. Mígnem a cselekmény a főszereplő barátjának tragikus kivégzésébe torkollik, illetve egy *post mortem* gyermekszületésbe a jövő reménységével.

Bár elsődlegesen a térség államhatalmi és nemzetiségi konfliktusait ábrázolja a maga általános tekintélyelvűség-ellenességből táplálkozó prózai alkotásaiban, mindenesetre az első világháborút – közvetlenül vagy épp közvetetten – feleleveníti a szintén cseh Jaroslav Hašek is, természetesen egész más élethelyzetből, indíttatásból és tónussal. *A becsukott oroszlán* (2016: 30–36), a *Šejba fegyenc lázadása* (2016: 5–20); *A harmadikosok lázadása* (2016: 21–28) általában a hadi autoritás kritikáját adja, ahogy fő műve is, a nagy háború idején íródott, 1921–23 között több kötetben, magyarul *Infanteriszt Svejk* vagy *Švejk, a derék katona* címmel megjelent könyve is.

– Nahát, agyonütötték nekünk ezt a Ferdinándot! – újságolta Müllerné, a takarító Svejk úrnak, akit évekkel ezelőtt egy katonai egészségügyi bizottság véglegesen fölmentett a katonai kötelezettség alól, minthogy tökéletes hülyének találta" – szól a háborús auftakt (és, tegyük hozzá, K.u.K-fricska) mindjárt ez utóbbi könyv elején (1945: 23).

A címszereplő életében oly mértékű fordulatot képez az első világégés, hogy az magát a szerkezeti felépítést is meghatározza, az egyes fejezetcímekben is visszaköszönve, például: *Infanteriszt Svejk a hinterlandban* (hátországban) vagy *Infanteriszt Svejk a fronton* és így tovább.

Az ugyancsak cseh író Karel Čapek eredetileg 1922-ben, tehát már szintén a Nagy Háború után megjelent *Krakatit* című tudományos-fantasztikus regényének főhőse, Prokop a következő – egészen nyilvánvalóan a közelmúlt tapasztalatai ihlette – indoklással nem adja át a tömegpusztító fegyverek afféle prototípusát képező, krakatit nevű robbanóanyagot a Hatalmat megtestesítő Wilhelmina hercegnőnek: „Én megjártam a háborút… láttam a fojtó gázokat… és tudom, mire képesek az emberek…" (1973: 273–274).

Babits Mihály 1922-ben kiadott *Halálfiai* című regénye egyaránt megjeleníti a háborús közelmúlt és a „békeidők" távolabbi múltjának idősíkjait csakúgy, mint az első világháború baljós, kasszandrai előjeleit. Ilyenformán a „közjogi eszű" Döme bácsi baljósan vetíti előre: „Azt hiszitek, az állam örökké tart! De ha föltámad Észak förgetege: hova lesztek akkor az államotokkal? Ha majd eljő a nemzetek ítéletnapja, és Ausztria, ez a mesterkélt alkotmány, széthullik: ti romjai alá fogtok temetkezni, mert hozzákötöttétek magatokat" (1984: 20).

A könyv egy további szereplője, a gádorosi Jozsó, szintén „nagyon jól tudta, hogy […] soha több ellenség nem övezett bennünket, mint manap! Hát nem forrong a Balkán? Hát nem fenik fogukat a nemzetiségek?" Az ifjú európéer Rosenberg karaktere ellenben, „nem volt hajlandó komolyan venni a Balkánt és a nemzetiségeket. Barbár, műveletlen tömeg ez, amely kultúránk előtt úgysem állhatna meg" (420).

A háború előestéjén a harcok előszelét ugyanakkor a nemzetiségi ébredés ventilálja a végeken: „Bizonyos, hogy a csendőrök – külön alkalmi transzport

az Alföldről – nem tudtak románul; a nép viszont magyarul nem tudott: s ez érthetővé teszi a véres kifejletét. Babilonban élünk, hol csak a puska szava világos…" (572–573).

Alapvetően középkori élethelyzetet tárgyal, azonban korántsem mentes az áthallásoktól, sőt, a front déjà vu élményét kelti Vladislav Vančura 1931-es *Rablólovagok* című kalandregényének egy-egy jelenete: „A katonák már kilenc társukat elveszítették. Tele voltak fagyási sebekkel és tetvekkel, amelyek kitartóbban követik a regimentet, mint a vidámság és a jókedv" (1960: 34).

Feltehetőleg szintén nem függetleníthető az akkori közelmúlttól az író azon pacifizmusa sem, amely kiszűrődik a könyv egy későbbi pontján a narrátorral feltetetett kérdéséből: „Mit mond hát e világos lélek? Állítja, hogy minden háború végső oka az emberek mérhetetlen és baromi ostobasága" (88).

Téve egy „rendhagyó" exkurzust a szépirodalmi hagyományok éppenséggel szépirodalmi nívójú elbeszélése irányába, a más munkáiban a Nagy Háború prózaiságával a maga légiesen könnyed és sziporkázóan szellemes fikcióiban nem túl gyakran foglalkozó Szerb Antal 1935-ös *Magyar irodalomtörténet*ében terjedelmesen tárgyalja a világégést, többek között Mikes Kelemen és Ady Endre pályafutása összefüggéseiben is. Előbbi irodalmárral kapcsolatban lejegyzi, hogy abból az „emberfajtából" származott, „amely a XIX. század nagy emberbaráti reformjait létrehozta, és az emberi életet egy pillanatra csaknem elviselhetővé tette, amíg vívmányait el nem söpörte a világháború és az utána következő gyilkos megtagadása az emberi eszmének" (1935: 168).

Ady alkotói módosulásait illetően pedig megállapítja, társadalomszemléleti megközelítéssel élve, hogy a világháború kitörése váltja ki „a testileg-lelkileg összetört Adyból azt a nagy fordulatot, ami minden nagy alkotó életében bekövetkezik, a fausti megoldást: a hazatalálást a kollektívumhoz" (458). Majd úgy folytatja, rátérve a hazai szépírói paletta általános áttekintésére, hogy „a világháború nem termett magyar Tyrtaiosokat, akik csatába énekeljék a halálra szánt ezredeket. Az ok kézenfekvő: a magyar megharcolta a harcát, becsületből és lojalitásból, de nem gyűlölte ellenségeit, és nem érezte a magyar célt a népek szörnyű összezavarodásában. Harcolt, de nem magasztalta a harcot" (501–502).

Továbbmegy, mind időhorizontján, mind következtetései vertikumában, mondván „a világháború utolsó éveiben, amikor mindenki megcsömörült és elkeseredett volt, már csak kis töredék ápolta magában a vallásosság és a nemzeti érzés embereket mozgató hatalma keltette érzéseket" (506).

A lengyel Sergiusz Piasecki által a börtönben, ugyanebben az évben, 1935-ben szerzett *A Nagy Medve szerelmese* egyebek mellett érintőlegesen az első világháború végével karöltve indult lengyel–szovjet háború mindennapjait, illetve a bolsevik hatalomátvétel konfliktusait is megörökíti. Egy lengyel származású orosz kapitány a forradalom idején elutazott Oroszországból. A bolsevikok átvették a hatalmat, ezért nem tudott visszatérni ezt követően a vörösökhöz. Később menekülés közben agyonlőtték, innen ered a Kapitány szellemének kísérteties legendája, amit az egyik csempész, bizonyos Józef 'Józiek' Trofida is felelevenít visszaemlékezésében (2018: 20-21).

Hasonlóképp, a könyv pár szóban tárgyalja az első világháborút nem sokkal követően indult antibolsevik háborúkat is: „A vademberek masinisztáinak élete és története, akár a bandájukban folyamatosan dolgozó fiúké, rendkívüli volt […] Oroszország és Lengyelország különböző területeiről verődtek össze. A többségük menekült volt, különböző okokból nem térhettek vissza a vörösökhöz, és a határvidéken telepedtek le. Némelyikük egykor Balahovics alakulatához tartozott" (175). Stanisław Bułak-Bałachowicz (1883–1940), akiről itt szó van, valós történelmi referencia, hiszen egy első világháborús veterán, illetve a lengyel–orosz háború többször is „köpönyeget forgató" résztvevője volt.

Kassák Lajos számos műve, ilyenformán *A Telep* (1933) elbeszélője és főhősei, voltaképp az egész társadalom számára a „háború" (pusztán így, akkor még sorszám nélkül), még eleven közelmúlt, velük élő valóság, alig elhalványult élmény. Az ifjú Kerek Mihály például arról vall az írónak, hogy éppen azon a napon született, „mikor a németek betörtek Belgiumba". Apja „önként állt be a katonasághoz, aztán kikerült a frontra, s többé vissza se talált".

Illyés Gyula már a második világháború idején[2] írta *Hunok Párisban* című művét, amelyben beszámol 1922–26 közötti párizsi emigrációs tapasztalatairól, emellett az éppen hogy véget ért világháborúról és annak azonnali vagy hosszabb távú következményeiről is: „Azokban az esztendőkben volt ez, amikor Európa jó egynéhány háborút viselt országa, függetlenül attól, hogy a háborút megnyerte vagy elvesztette-e, sorra megrekedt a társadalmi átalakulás útján, azon az egyetlen úton, amelyen, egymást segítve, valamennyien szárazra vergődhettek volna" (1970: 18).

Az egyik szereplő vagy sorstárs, jelesül, Dombos kapcsán – iróniával vegyes nagyra értékeléssel – állapítja meg a szerző azt is a könyv egy másik pontján, hogy a világégés nyomán kibontakozó nemzetközi kapcsolati és társadalmi átrendeződés mintegy „szélrohamként" számtalan, „a háború miatt eladdig csalitban lapuló nagy magyar tehetséget", például „tánckomikust, fényképészt, énekesnőt, pénzügyi szakértőt, filmgyártót és leánykereskedőt röpített fel a világhír égboltjára" (290).

Szabó Pál (1998: 331) második világháború évei alatt közölt *Lakodalom, Keresztelő, Bölcső* trilógiájának utolsó részében ezzel ellentétes irányú metaforaként használja a „fergeteget" az első világégés jelentette történelmi folyamatokra: „(Ezeket) az embereket felkapta a fergeteg, s elsodorta, leszórta az irdatlan messzeségbe, mint a tollat. Micsoda elszánás, micsoda erő kellett ahhoz, hogy életüket megmentsék, s visszavergődjenek". A vörösökhöz kényszerűségből átállt Vad Imrének, akiről szó van, „teleszántotta arcát barázdával az orosz fogság, Szibéria… Jekaterinburg… Csehek… Veresek…" (332).

A háború horderejét érzékelteti Nagy Lajos is, aki önéletrajzi ihletésű és korrajzi tájolású, első ízben 1949-ben megjelent *A lázadó ember* című művében

2 Ezen időzítésről és ösztönzésről Illyés így vall könyve vége felé: „Folyt már a második világháború, a fegyveres küzdelemben Páris már elesett, amikor e könyv első lapjaihoz egy este nem is annyira íráskedv, mint inkább szorongás – benső szorítás – ültetett" (1970: 491).

felidézi, amint: „Egyszer csak agyonlőtték Ferenc Ferdinánd trónörököst és nejét, Chotek Zsófiát. Gavrilo Princip volt a gyilkos – ezt már emlékezetből kell leírnom. Könnyű e névre emlékeznem, mert arról aztán reggeltől estig, illetve estétől reggelig beszéltek a pestiek". Majd hangot ad rendszerellenességének is, Szabó Dezsőhöz és másokhoz hasonlóan: „akkor már a magamfajta nem oda néző ember is láthatta, hogyan folyik a buzdítás a háborúra […] Egy vezércikk már a címében *Tisztító háború*nak mondta a háborút. A lapok csokorba szedték Úa vidékről állítólag érkező tudósításokat: *A háborús híreket Kolozsvár lakossága nagy lelkesedéssel fogadta. Balassagyarmat lelkes örömben tört ki* (1977: 544–545). A könyv tehát szintén foglalkozik az első világháborúnak az író számára váratlan, ám annál jelentőségteljesebb kitörésével, ami egyben egy korszak végét is jelentette: „mintha megsejtettem volna, hogy – a régi világnak vége" (548).

Németh László *Irgalom* (1964) című regényében – amely egy hányattatott sorsú kézirat formájában már valójában javarészt a két világháború között elkészült – taglalja a háború „akut" és „idült" szövődményeit. Így az amerikai dollár külhonból történt behozatalát és az inflációt is érinti: „a pályaudvarra ugyanis abban az időben nemcsak szegény hadifogoly tisztek érkeztek, hanem a háború miatt szándékuknál tovább ott ragadt amerikai magyarok is, akik Washington Györgyöt és Lincoln Ábrahámot ábrázoló papírlapok formájában olyan valutát hoztak az országba, amely a zseniálisnak elismert pénzügyminiszter manipulációi ellenére óráról órára többet ért" (1964: 123–124). Korántsem jut ugyanakkor azonos sorsra telek és pénz, hiszen: „A felparcellázott föld a háború előtti években át is alakult kertté, villasorrá, a tőke viszont hadiölcsönné lett, s mint ilyen vált papírronggyá" (589).

A házmesterné Kati nénivel férje, Bölcskey alkoholizmusának igazolásaként mondatja a szerző ugyanitt: „Ezt is a háború tette, hívta meg mintegy az annyi éjszakán keresett ok vizsgálatára, amely kozmikus voltával az ő asszonyi szégyenén is enyhített valamit" (23).

Az író 1947-es *Iszony*ának egyik (anti-)főhőse, Takaró Sanyi pedig azt jelenti ki önnön főzési ismereteiről: „Hát hogyne tanultam volna […] Erdélyben tanultam. Még most is emlékszem az asszonykára. Tizenhatban ott voltam Falkenhayn mögött menázsmájer" (2006: 26).

A legnagyobb terjedelemben a háború, miként „áttéte", a második világégés is, az 1948-as *Égető Eszter*ben jelenik meg Némethnél, amely a 20. század első felének nagyívű összefoglalójaként is olvasható. A *Háborús tavasz* című, beszédes elnevezésű fejezet egyik jelenetében a főszereplők frusztrációján és a megpróbáltatások árnyalatain van a hangsúly: „Nagytata azonban […] úgy zsörtölődött a rendeletekkel, mintha csak az keserítené meg az életét. A háborúról akkorra már lekopott minden cicoma. Az emberek keserűen gondoltak azokra az időkre, amikor a fellobogózott pályaudvarokon cigarettát osztottak a katonáknak, s ha a kórház sebesültjei fehér pólyáikkal a Kossuth-szobor alá kiültek, senki sem tolakodott körébük lelkes érdeklődésével." A címszereplő Égető Eszter ebben az összefüggésben azzal próbálja vigasztalni „Nagytatát", hogy

a háborús infláció és a rekvirálások mellett is, „a katonákhoz és a jegyes asszonyokhoz képest nekik még mindig elég jó dolguk van. Ő [mármint Nagytata] azonban a hadseregszállítókhoz mérte magát, s dühbe jött a gazdatársadalom kijátszása miatt. Erre nem volt mit felelni, hallgatni kellett és bólogatni." Mindez egy tanulságos, általános érvényű konklúzióban tetőzik: „A háború lassan mindenkire kimérte, hogy milyen formában kapja a szenvedéseit" (o. n.).

A háború megjelenik további hátországi színtereken is, így a vizsgáira készülő gyógyszerészhallgató Józsi baljós önirónіájában is: „– El tudja képzelni, mi az, ennyi képletet két hét alatt beszedni? Hallgassa csak: paradiokszimeta diamido arzenobenzol […] De holnap szétlövik a fejem, s a sazlvarzánt meg a barbiturátokat mind hiába szedtem be! Egy gránát az egészet odakeni a Doberdóra! […] Gyógyszerész is, s éppen úgy otthagyja a fogát vagy még jobban, mintha gépész lenne" (118, 121).

Eszter lélekrajzában a külső, történelmi-társadalompolitikai színtér tárgyalásakor helyet kap a két háború összevetése is, amennyiben a *Menekülők és maradók* című fejezetben megállapítást nyer, hogy a második világégés előrehaladásával Eszter „az újságokban olvasta, de az ösztönével nem érezte, hogy háború van. Emlékezett még az első világháborúra: az sokkal nyomasztóbb volt. Ahogy visszagondolt rá, mintha mindig csúnya őszi idő lett volna, az ónos esőben bakancsok cuppogását hallotta az ember. Pedig őneki akkor sem volt nagyobb baja. Tunyogi nagytata kifakadásait kellett hallgatnia a rekvirálásokról; a nagy, embernyűvő üzem azonban ott morgott folyton a levegőben."

Németh László szépirodalmi művei mellett esszéiben is megjelenik az első világháború – hogy ezúttal mindössze egyetlen példát hozzunk, a *Tanú* kritikai folyóirat 1935-ös évfolyamának I. számában, a Reform rovat *Kisebbségi sors* című tárcacikkében mindenekelőtt a közös traumákon való felemelkedés igényével: „béküljünk ki inkább a szerbbel, aki a háborúban is méltó párja volt a magyar katonának" (1935: 43).

Hasonló megértő, egyenrangúságról, egymásrautaltságról árulkodó szólamok a felvidéki, nyitraújlaki születésű Esterházy Lujzánál is felcsendülnek. Ő a következmények tükrében igen érthetően, gondterhelten vall a háború kezdeti időszakáról, pár évtizeddel később, nem sokkal a második világégés után kezdődő, párizsi emigrációja során írt *Szívek az ár ellen* (1991) című, a magyar–szlovák együttélés aktuális kérdéseire is összpontosító munkájában: „1914. augusztus 1-én hajnalban, napsütésben és felhőtlen kék ég alatt megyünk mindhárman testvérek édesanyánkkal a mezőkön […] A szomszédos földeken is elhallgatnak a cséplőgépek, a munka leáll, a békeidőnek vége." Majd kitekint a felvidéki, illetve népek közötti viszonyokra is: „Nyitra és más városok kórházai már tele vannak sebesültekkel. Körülöttünk gyászoló családok. A front veszteségei ijesztőek." Megállapítja azonban, hogy az 1914-es háború során a szlovák katonák magyar bajtársaik mellett végig hűségesen harcoltak, hűen a […] magyar zászlóra tett esküjükhöz" (1991: 32).

A már idézett Ivan Olbracht 1948-ban szerzett, magyar címmel *Régi szép idők* (1955) kötetében szerepel egy *Eduard Zak karrierje* című elbeszélés. Ebben az

opportunizmust és bürokráciát egyaránt pellengérre állító műben ismét jelentőségteljesen mutatkozik meg a sorsfordító Nagy Háború és annak emlékezetes kitörése: „Most, mikor az ékszerész-affér alapjában fenyegette Zak karrierjét, a világtörténelem az affér méreteinek megfelelően nagyobb méretű segítséget nyújtott. Az önbetörést a Příkopyn 1914 júliusában hajtották végre, s egy nappal később Ausztria ultimátumot intézett Szerbiához. Tíz nap múlva megüzenték a háborút" (1955: 91).

Az akkoriban az Osztrák–Magyar Monarchia galíciai tartományához tartozó Lembergben Leopold Weiss néven született későbbi Muhammad Asad 1954-ben megjelent, a 20. század első harmadát önéletrajzi ihletettséggel tárgyaló *Road to Mecca* beszámolójában írja, hogy „1914 vége felé, amikor már tombolt a Nagy Háború, úgy tűnt, karnyújtásnyira van az első nagy lehetőség, hogy beteljesítsem ifjúkori álmaimat. Tizennégy éves koromban megszöktem az iskolából, és álnéven beálltam az osztrák hadseregbe […] De nyilvánvalóan nem volt marsallbot a hátizsákomban. Körülbelül egy hét múlva szegény apámnak a rendőrség segítségével sikerült felkutatnia, és szégyenletes módon visszakísértek Bécsbe […] Majdnem négy évvel később ténylegesen és törvényesen besoroztak az osztrák hadseregbe […] Néhány héttel a bevonulásom után kitört a forradalom, az osztrák birodalom összeomlott, és a háborúnak vége lett" (2015: 56).

Déry Tibor egyik monumentális regénye, a kétkötetes *Felelet* számtalan ponton tárgyalja a világégést, kiváltképp annak következményeit. A könyv egyik kulcsszereplője, Köpe Andrásné 1922 körül megözvegyült, hiszen „férje hadirokkantként került haza az első világháborúból, s néhány év múlva meghalt" (1973: 8).

Egyes visszaemlékezésekben visszaköszönnek a frontélmények, a szerző társadalomkritikai nézőpontja által is gyakran előtérbe helyezett politikai gazdaságtani motivációk kíséretében: „Amikor tizenötben Przemyślnél álltunk – mondta egy nagybajszú, őszülő hajú ember –, s már harmadszorra rohamoztuk meg hiába a Nagor-hegyet, s az ezrednek már csak a fele maradt meg, akkor odajött egy őrnagy, s kihirdette, hogy ha negyedszerre sikerül, akkor mindenki földet kap Zemplénben, aki pedig elesik, annak a családjáról az állam gondoskodik […] Földet annyit sem kaptam, amennyi a körmöm alá férne, de a napszám most tavasszal lement egyhúszra" (74).

A háború előrehaladását az agg Görgey utolsó, 1916-os napjait megidézve jegyzi le Féja Géza 1974-ben, tehát immár hat évtizeddel a világháború kitörése után kiadott *Visegrádi esték* című regényében, valójában Görgey-apológiájában a következőket: „Elmúlt az újabb világháborús tél, a gyors győzelem reménye immár régen elhervadt, a háború itthon is az lett, ami a harctereken: Rém. Az asszonyok nem tudták, mikor válnak özveggyé, a gyerekek pedig árvává. Egyre feketébbek lettek a napok s a kenyér, az üzletek polcai üresen ásítoztak, a kéményekből gyér füst szálldogált az ég felé, a legények meg a java férfiak után öregedők is bevonultak, s többnyire vissza se tértek" (1976: 464).

Befejezés

„Mi, öreg katonák tudjuk, mi a háború. Az olasznak, urasága, a legjobb fegyverei vannak, a török sem akar szégyenben maradni […] Manapság a Balkánon minden forrong, semmi baj, urasága, csak egy szemölcs volt, beretváláskor úgyis lejön, az az előnye, hogy többet ki nem nő. Csak az a hiba, hogy a nagyhatalmak nem hagyják őket fortyogni. Ég a Balkán a lábuk alatt, egyszer majd szépen felrobban" – érzékelteti az egyik szereplő a tárgyalt 20. század eleji konfliktusok zónáit és térfogatát Jaroslav Hasek *Átkozottul bonyolult história – A borbélynál* című elbeszélésében. Azok magától értetődő történelmi tétjére pedig talán szükségtelen is kitérni.

Fentebb említést tettünk viszont a nagyhatalmi játéktérről és dinamikákról. A két- (valójában: sok-)arcú „öreg" földrész közepe táján, Finnországtól a Balkánig Európát tartósan kettészeli egy hosszú, nemzeti szempontból tarkabarka sáv, „sérülékeny és érzékeny" országokkal. Ehhez hozzátehetjük, hogy különösen igaz ez talán egy még szűkebb sávra, amely magába foglalja a véres harcoknak otthont adó Przemyślt és Doberdót csakúgy, mint a világháború kitörésétől elválaszthatatlan Szarajevót és a front hátországának számító Budapestet. Ebben a tágabb-szűkebb sávban zajlottak le a nagy Kelet–Nyugat-küzdelmek, amelyekben e vidék népei többnyire áldozati szerepre kárhoztattak. E sávnak egyébként különleges szerep jutott értelemszerűen a két nagy 20. századi háborúban is. Gyakorlatilag az első világháború egy balkáni probléma miatt robbant ki, a másodikban pedig az egész övezet eminens „áldozati" szerepet játszott – írja az Ormos–Majoros (2003: 217) történészpáros. „A nemzetiszocialista Németország hadi útja ugyanis később szintén ezen a sávon át vezetett kelet felé, és ugyanitt özönlött vissza Németország felé a szovjet hadsereg." Noha itt már egy másik, e tanulmánynak nem vizsgálati látómezejéhez tartozó időszaknál járunk, pontosan tudjuk, hogy e fenti eseményeknek az egy elválaszthatatlan összefüggése.

Az 1914. június 28-ai szarajevói merénylet, amely az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd és felesége életét kioltotta, az egész világon feltűnést keltett. Az egy hónappal később kezdődő háború a Monarchia és Szerbia között, majd az ezt követő hadüzenetek a szemben álló nagyhatalmak között viszont aligha leptek meg bárkit is. Az összecsapásra ugyanis évek óta készültek – a politikusok és a politika ügyei iránt érdeklődő újságolvasó emberek egyaránt. Az európai hatalmakat szembeállító kérdések egyike a hosszú török uralom alól felszabaduló Balkán érdekszférákra osztása, illetve új állami konfigurációja volt" (Romsics 1999: 102).

Ennek a világháborúnak a – Szerb Antal kifejezésével élve – „távoli szörnyű dübörgése" (1935: 491) az akkori magyar és nemzetközi szellemre nagyon élénk befolyást gyakorolt, számos szerzőnek adva ihletet az időnként tunya őrangyalok és a habzó szájú szelindekek tusája közepette. Ebből adódóan a teljesség igénye nélkül áttekintett prózai munkákon keresztül világítottam meg, hogy

miként jelent meg kifejezetten a magyar, a cseh és lengyel alkotásokban azon nagyhatalmilag is szított konfliktus, ami több millió áldozattal járt.

Mindezek tükrében fegyverekről és nem múzsákról, nem Tyrtaioszokról, vagyis nem ókori és nem költő beszámolókról van szó, hanem modern szép- és prózaírókról, akik – ha nem is ugyanazt és nem ugyanúgy szemlélve – beszédes és felejthetetlen képet tártak elénk e folyamatokról, mint már annyiszor.

BIBLIOGRÁFIA

Asad, Muhammad: *Road to Mecca*. London, 2015, Chicago University Press.

Babits Mihály: *Halálfiai*. Debrecen, 1984, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Capek, Karel: *Krakatit*. Bp., 1973, Európa.

Déry Tibor: *Felelet*. Bp., 1973, Szépirodalmi.

Esterházy Lujza: N*épek ütközése – Közép-európai tapasztalatok*. Bp., 1991, Püski.

Féja Géza: *Visegrádi esték*. Bp., 1976, Szépirodalmi.

Gyóni Géza: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Bp., 1915, Budapesti Hírlap nyomdája.

Hasek, Jaroslav: *Infanteriszt Svejk*. 1945. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: https://mek.oszk.hu/19200/19226/19226.htm?msclkid=01fa936ab27e11ec9b488e50103e6945

Hasek, Jaroslav (évszám nincs) Jaroslav Hašek: *Švejk, a derék katona a háború előtt és más furcsa történetek*. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: https://mek.oszk.hu/01800/01872/index.phtml?msclkid=bbe8b0feb27d11ec994e23b296127450

Hasek, Jaroslav: *A Balaton partján és más írások*. Bp., 2016, Helikon.

Illyés Gyula: *Hunok Párisban*. Bp., 1970, Magvető–Szépirodalmi.

Kassák Lajos: *A telep*. [é. n.], Petőfi Irodalmi Múzeum. Elérhető online: https://opac.dia.hu/record/-/record/PIMDIA9583

Molnár Ferenc: *A Nagy Háború – Haditudósítások, I*. Bp., 2021, Athenaeum.

Németh László: A magyar rádió feladatai. In *Tanú*, 1934 (nov.) 9, 197–222.

Németh László: Reform. Kisebbségi sors. In *Tanú*, 1935, 1. szám.

Németh László: *Irgalom*. Bp., 1964, Magvető és Szépirodalmi.

Németh László: *Iszony*. Pomáz, 2006, Kráter Műhely.

Németh László: *Égető Eszter*. [é. n.] Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: https://mek.oszk.hu/04300/04329/04329.pdf?msclkid=919ff1edb17611ec84164245fc74b472

Olbracht, Ivan: Eduard Zak karrierje: In *Régi szép idők*. Bp., 1955, Új Magyar Könyvkiadó.

Olbracht, Ivan: *A legsötétebb börtön. Jesenius színész különös barátsága*. Budapest, 1980, Madách/Európa.

Ormos Mária: *Közép-Európa. Van? Volt? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*. Bp., 2007, Napvilág Kiadó.

Ormos, Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945. Bp., 2003, Osiris tankönyvek.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Bp., 2003, Osiris tankönyvek.

Piasecki, Sergiusz: *A Nagy Medve szerelmese*. Göd, 2018, Rézbong Kiadó.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 1999, Osiris.

Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Debrecen, 1989, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma.

Szabó Pál: *Lakodalom / Keresztelő / Bölcső* (*Talpalatnyi föld,* 1–3). Budapest, 1998, Püski.

Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Révai. 1935, Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: https://mek.oszk.hu/14800/14871/14871.pdf

Vancura, Vladislav: *Rablólovagok*. Bp., 1960, Európa.

Madácsy Piroska

„Szabadság, szerelem”

Petőfi és George Sand az 1840-es években

Éljen a Köztársaság! „Micsoda álom, micsoda lelkesedés, milyen fegyelem és rend Párizsban! Onnan jövök, oda siettem és láttam megnyílni lábaim alatt a barikádokat. Láttam a népet: nagynak, fenségesnek, naivnak és nagylelkűnek, láttam a világmindenség legcsodálatosabb népét, a francia népet, mely összeforrott Franciaország és a világ szívével.”[1] Ha nem tudnánk, hogy George Sandtól idéztük e lelkes leírást az 1848-as párizsi forradalmi hangulatról, Petőfire kellene gondolnunk.

Vive la République! – kiált fel Petőfi is 1848. március elején a francia forradalom hírére, s így folytatja naplójában: „Aztán némán, merően álltam, de égve, mint egy lángoszlop… Nyakrafőre siettem a fővárosba…, reszketve, lélekzet nélkül értem haza… Általános volt a lelkesedés, de még semmi sem történt…”[2] Nem véletlen a két vallomás hasonlósága. Bár két teljesen különböző forradalomról van szó, az egyik polgári, szocialista, a másik polgári, nemzeti függetlenségért harcoló, mégis az ifjúságot egyaránt lángra gyújtó erejük van. Levonni a francia forradalmak tanulságait, olvasni és szeretni a francia irodalmat, ez már nemcsak divat, de kötelesség is volt az 1840-es években a fiatal magyar értelmiségiek számára. „Mi franciák voltunk valamennyien” – vallja Jókai. A magyar reformkor vezető egyéniségei, írók és politikusok, elsősorban nem Ausztriába, hanem Franciaországba utaznak, hogy elhozzák az európai fejlett kultúra híreit hazájukba. „Az ő közvetítésükkel jutnak el hozzánk Mme de Staël, Chateaubriand és Victor Hugo művei, így lesz Eötvös romantikus regénye, a *Karthausi,* az új Párizs szemlélet első húrja irodalmunkban, s méltán válik a Manon Lescaut – Rousseau – Chateaubriand – George Sand vonal magyarországi folytatójává.”[3] Nem célunk most a francia irodalom, pontosabban George Sand magyar

Madácsy Piroska (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 G. Sand: *Correspondance*, t. VIII. Lettre à Ch. Poncy, 8 mars 1848.

2 *Lapok Petőfi Sándor naplójából, Pest, március 17. 1848.* Petőfi Sándor Összes Művei. Budapest, 1956, Franklin Társulat, 1314.

3 Sőtér István: *Magyar–francia kapcsolatok.* Budapest, 1946, 132.

befogadásáról szólni, mint azt megtettük már több alkalommal.[4] De ki kell emelnünk koruk hasonlóságait és eltéréseit, gondolataik különbözőségét, bár kétségtelenül sok szellemi és kulturális találkozás létezik az 1840-es években. Petőfi és Sand nem ismerték egymást, soha nem találkoztak, ám műveik pontosíthatják a különbségeket és hasonlóságokat, valamint megmutathatják kiábrándulásukat a forradalom elbukása kapcsán. A feladat nem egyszerű, szinte lehetetlen minden szempontot figyelembe venni. Honnan van ez a lelkesedés? Mit jelent a „nép" és a „forradalom" Sand vagy Petőfi számára? Mégis, választhatunk néhány fontos aspektust a társadalmi, politikai, nemzeti vonásokból, valamint a romantikus stílus eltéréseiből.

Ezek a következők:

I. Francia szellem Magyarországon; a sajtó szerepe.
II. A két író egyéni és társadalmi érzékenysége.
III. Eszméik fejlődése – változása az 1848-as forradalom kapcsán.
IV. Jövőképük – messianizmus műveikben.

I. Az aktív hazafiságot, a politikus magatartást a történelmi kor sugallja: „a nemzet a keret, de az egyetemes emberi a cél". Széchenyi szerint öntudatos politikai magatartásra, ám magasztos célok megvalósítására csak kiművelt emberfők képesek – a haladás legfőbb gátja tudatlanságunk.[5] Ezért volt a legfontosabb feladat, első lépéseként a nemzeti művelődés (Bessenyei vetette fel először), most már angol–francia mintára: kultúra, civilizáció, eszmék változása. Ugyanis: „általában irodalmi, kulturális hatásokat olyan kollektívumok sugároznak ki, amelyek egy adott stádiumban a maguk önálló stílusú kultúráját teljesítették, és olyanok fogadnak be főként, amelyek a fejlődésnek alacsonyabb fokán útban vannak az önálló fiziognómia kialakítása felé…"[6] Az új generáció, főleg a fiatal írók, franciául olvasnak és beszélnek, francia írói mintaképeket választanak maguknak (pl. Madách – Lamartine-t), a romantikus stílus utánzása vagy felfedezése újítást jelent számukra. Mint Batsányi egy századdal előbb, vigyázó szemüket Párizsra irányítják, a tudományok, művészetek és a szabad, liberális gondolkodás fővárosára. Az eddigi német helyett a francia szellem hatását bizonyítja: a fordítások számának növekedése (Hugo, Dumas, Scribe, Lamartine), Hugo drámáit játsszák a budai színházban, és az éppen meginduló magyar folyóiratok ontják a francia romantika mintájára írt, sokszor persze nagyon gyenge elbeszéléseket.[7] A francia szellem kisugárzása történelmünk

4 P. e.: Piroska Madácsy: Les personnages paysans dans les romans de George Sand et dans la littérature hongroise avant 1848. In: *G. S. L'écriture du roman*. L'Université de Montréal, 1996, 179–189. Madácsy Piroska: Újabb adalékok George Sand magyarországi befogadásához, a Lélia recepciója. In *„Mit jelent a suttogásod?" A romantika: eszmék, világkép, poétika*. Pécs, 2000, Pro Pannonia Kiadó, 376–388.

5 Vö. Széchenyi István: *Hitel*. Pesten, 1830, 178–184.

6 Barta János: *Az összehasonlító irodalomtudomány fogalmi alapvetéséhez*. Klasszikusok nyomában. Akadémiai Kiadó, 1976, Budapest.

7 Lásd bővebben Madácsy Piroska: *Francia szellem a magyar reformkorban (1830–1848)*. Szeged, 1992, JGYTF. 167.

minden egyes kritikus korszakára jellemző, talán a jelen kivételével. Kosztolányi szerint számunkra ez mindig bizonyos ellenméreg, gyógyír bajainkra. „Francia, francia. Fény, fáklya, emberiség fáklyája. Latin szellem, mely nélkül szegény lenne a földgolyó" – írja Jules Romainről. Bátorság, szabadság, élesség, erő. Különös alkotó destrukció superlatívuszokban.[8] (Igaz, levelezése bizonyítja, sokszor csalódnia kellett francia íróbarátaiban). Az 1830-as francia forradalom hatása egész Európában érezhető, Vörösmarty Párizst a viharok központjának hívja, ahol az egész világ szíve dobog. A lelkesedés általános, a Fiatal Magyarország költői francia könyveket olvasnak és fordítanak, Lamartine: *Girondiak története*; Tocqueville: *Demokrácia Amerikában*; Petőfi Béranger-t imádja, Jókai pedig Victor Hugóban találja meg mesterét. De a sajtónak egyre nagyobb szerepe lesz. Az osztrák cenzúra késleltette, de ennek ellenére vagy éppen ezért az olvasók kiéheztek minden európai hírre. Talán feltehetjük a kérdést, hogyan tolmácsolta az 1840-es években a magyar sajtó a francia gondolatokat. Toldy Schedel Ferenc, az összehasonlító irodalomtudomány egyik előfutára világosan összefoglalta az alapvető tendenciákat: Korunk eszmetörténetét két alapvető vonással jellemezhetjük. A falak, melyek eddig elválasztották a népeket, leomlottak. Megfigyelhető a nyugati gondolkodás közeledése, a világirodalom fogalmának felismerése még sohasem volt olyan sürgető, mint most. Sőt, a politikai események következtében egyre fontosabb a nép és a nemzet szerepe nálunk és külföldön. A lengyel, a cseh, az orosz, a szerb és a magyar irodalmaknak fejlődésük következtében egyre fontosabb helyük van a nagy nemzetek szellemtörténeti kisugárzásában. De jelenleg is egy veszély fenyeget: „ha nem őrizzük meg nemzeti vonásainkat, el fogunk veszni a globális hullámban, elfeledve a nemzeti gyökereket (a forrásokat) és a nemzeti függetlenséget!"[9] Toldy Ferenc gondolatai félelmetesen ismétlődnek történelmünk és irodalmunk változásaiban. Leszögezhetjük – ha közelítünk a Nyugathoz, avagy a globalizmus gondolatához, újra és újra felmerül a veszély – a nemzeti identitás, a nemzeti függetlenség elsorvadhat! Toldy tehát látja a liberális gondolatok európai közeledését, és felismeri a nemzeti tudat elvesztésének rizikóját 1840-ben. Mégis, néhány év alatt létrejön nálunk a *Fiatal Magyarország*, a fiatal értelmiségiek politikai szervezete, amely egységes európai vonzódással főleg Franciaország felé fordul, hogy elnyerjük nemzeti függetlenségünket. Lelkesednek Heinéért vagy George Sand és társaiért, különös érdeklődéssel a szocialista eszmék iránt. Felismerik, „korunk a zsurnalizmus korszaka, a sajtó, a hírközlés a legnagyobb politikai hatalom lehet, »hadserege« a közvéleménynek, leghatalmasabb fegyvere a kornak, mert fejlesztője, terjesztője az eszméknek és véleményeknek, olcsóbb és sokkal gyorsabb. Könyvek által ez egy század alatt történnék meg!"[10] Mennyire igaz ez, és mennyire – tudjuk – veszélyes.

8 Kosztolányi Dezső: Színház, 143–144. Idézi Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*, 382.

9 Toldy Ferenc/T.S.F. *Figyelmező*, 1840.

10 Irinyi József: A szépirodalom a politikai lapokban. *Életképek*, 1845, II. évf., 7. sz., 197–202.

II. A két írói egyéniség – Petőfi és Sand – szociális és lelki érzékenysége hasonló. Talán rövid jellemzésükkel érzékeltethetjük mentalitásukat, közös vagy eltérő vonásaikat. Petőfi (1823–1849) költő, romantikus író, újságíró és politikus, lázad minden egyes politikai és társadalmi hagyomány ellen, ugyanakkor megújítja a magyar irodalmi és politikai gondolkodást. Bár származása egyszerű, apja mészáros, anyja szolgálólány, végül is vezéralakja, politikai apostola lesz a népnek a romantika messianisztikus költői ideáljának megfelelően. Ugyanakkor a próféta-költő gyakran felidézi verseiben életének apróbb és jelentősebb eseményeit, család, otthon, szerelem, természet, intim mentalitás. Külföldön ő lesz a legismertebb magyar költő, ő a puszta exotikus írója.[11] A szerelem számára tiszta, erkölcsös, mély érzelem, mely a boldog és hűséges házasságban teljesedik ki, az egyetlen nő, Szendrey Júlia mellett. Gyűlölete a zsarnokok, a királyok ellen köztársasági érzelmeiből fakad. Meggyőződéseiben Petőfi szabad lelkű gondolkodó, haláláig a csatamezőn a szabadságért küzdő. A hős, aki megveti a megalkuvókat és az árulókat, a pálfordulókat, a hitszegőket, az arisztokratákat, a nép ellenségeit, és hisz a végső nemzetközi forradalom lehetőségében, mely elhozza a földön a Kánaánt.

Mindez nagyon egyszerűen hangozna, ha nem tudnánk *Az apostol* üzenetét, mély és kiábrándult pesszimizmusát a próféták küldetésében.

George Sand (1804–1876), született Aurore Dupin, nagyanyai részről arisztokrata, apai részről az új-burzsoá osztály tagja. Anyja viszont a párizsi nép gyermeke, munkásleány. Sand így sem arisztokrata, sem polgári származású, hanem a forradalom, a szabadság és a szerelem gyermeke, aki megtagadja királyi vérét, és elismeri plebejus származását! „Je suis la fille d'un patricien et d'une bohémienne… Je serai avec l'esclave et avec la bohémienne, et non avec les rois et leurs suppôts!"[12] (Egy patricius és egy könnyű nő leányaként a rabszolgákkal és a bohémekkel akarok együtt érezni, nem a királyokkal és csatlósaikkal!) Aurore Dupin számára a szerelem örök, beteljesülhetetlen, emésztő szenvedély. Sandeau-t, a férjét, akitől a nevét kapta, elhagyta, szeretőit romantikus szabadossággal váltogatja (Chopin, Musset, Mérimée és még sokan mások). Ösztönösen hangoztatja regényeiben a szív, a nő szabadságát (*Lélia, Indiana*). Hősnőiben önmagát személyesíti meg, őszinteség, csalódás, szenvedély, reménytelenség, mélységes vágy a menekülésre – talán a halálba, ez a fiatal írónő feminista jellemzője. Bár sokan elítélik, Eötvös nagyra tartja filozófiáját, eszméit, Vörösmarty elismeri, Széchenyi olvasta regényeit. Azonban Petőfi többször is hangsúlyozza: Sand az új világ csodája, bámulja, ám de nem szereti, sőt a férfinak való társadalomelemző regények helyett a konyhába és kertbe, a házimunkába való visszavonulást ajánlja neki.[13] Ő másképp gondolkodik a szerelemről. Tudjuk, talán Madách az egyetlen,

11 Az első európai ismertetés Petőfiről: 1848. február 5. *Magazin für die Literatur des Auslandes,* numéro 16–17; 66–67, Berlin.

12 George Sand: *Correspondance*, Calmann-Lévy, 1884, VI., 487.

13 Petőfi: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, 18. levél. Petőfi Összes Művei. Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó, 74.

aki később értő tanulmányt ír róla.[14] Alap-meggyőződését azonban Sand soha nem tagadja meg, az igazságtalanság ellen az egyenlőség és a demokrácia nevében akar harcolni politikai küzdőtéren és műveivel is.

Íme, tanúi vagyunk egy újabb hasonlóságnak – Sand, a női politikus, Petőfi – a politikus férfi.

Nézzük most a dátumokat és életük eseményeit az 1848-as forradalom körül.

1. 1843-ban Sand közreműködik a *Revue Indépendante* című folyóirat szerkesztésében (már 1841-ben megalapították Pierre Leroux-val együtt). Petőfi az *Életképek* című demokratikus újság szerkesztésében vesz részt 1844-ben.

2. 1844. szept. 14. Sand a *l'Éclaireur* című ellenzéki újságban publikál, ugyancsak Pierre Leroux mellett. Petőfi a *Hazánk* című folyóirat írója Győrben.

3. 1848. febr. 28. Sand Párizsba utazik a forradalom hírére, különös aktivitással vesz részt az eseményekben. Márc. 15. a *Bulletin de République* társszerkesztője, április 9-én megjelenik Sand újságjának első része: *La Cause du Peuple* (A nép nevében), és cikket ír az állam megbuktatásának felhívására.

1848. március 15-én Petőfi részt vesz a pesti forradalomban – *Nemzeti dal*, felvonulás a Bíróság elé, proklamáció a sajtószabadságért, nemzetgyűlés a Múzeum és a Nemzeti Színház előtt. Költeményei a szabadságról, forradalmi hangú cikkei az újságokban (pl. a *Március15.*-ben) a zsarnokság ellen jelennek meg.

Létrehozzák a *Tízek Társaságát*, a radikális fiatal értelmiségiek összefogását, 1848. május 12-én Petőfi követeli a kormány lemondását; május 23-án létrejön az új népképviseleti országgyűlés. A kérdés adott: Rabok legyünk vagy szabadok? De Bécs nem adja meg a függetlenséget, csupán egy bizonyos politikai autonómiát ígér. Az új kormány nem törődik a néptömegekkel.[15] Forradalmunk nemzeti függetlenségi háborúba torkollik, Petőfi a csatamezőre megy meghalni. Sand pedig a francia bukás után, 1848 júniusában visszatér Nohant-ba.

III. A számtalan felsorolt esemény némi párhuzamosságot mutat, íróink közéleti működése felfokozott – szervezés, radikális újságok szerkesztése, politikai aktivitás, forradalmi cikkek és művek írása. Sand levelezése és Petőfi versei bizonyítják leginkább lelkesedésüket a forradalom iránt. Ez a hasonlóság nem véletlen, hiszen egész Európában jelen vannak a demokratikus gondolatok a liberális értelmiség körében. Egy nagy és gyönyörű álmot kergetnek: szabadság és boldogság a népeknek. Nemcsak Petőfi és Sand, hanem a fiatal Giuseppe Mazzini is hisz Európa demokratikus jövőjében. A Carbonarik lázadása Itáliában,

14 Madách Imre: *Eszmék Léliáról*. Országos Nőképző Egyesület Évkönyve az 1912/1913-as évről. Budapest, 1914, Pallas Nyomda, 132.

15 Irányi Dániel, aki a szabadságharc bukása után Franciaországba emigrált, franciául írta meg az 1848-as magyar forradalom történetét, Charles-Louis Charrier-vel (Michelet francia történész tanítványa) együtt: *Histoire politique de la révolution de Hongrie, 1847–1849.* Dániel Irányi és Charles-Louis Chassin, I–II. Paris, 1859–1860, Pagnerre.
Chassin volt egyike Petőfi első francia fordítóinak, cikkei érdekesek, Magyarországról szólnak (*Revue de Paris*), az 1850-es években.

a görög függetlenségi háború, az 1830-as júliusi francia forradalom elhitette vele; a népek reménye egy egységes demokratikus Európa. Azért indít Mazzini Marseille-ben egy újságot *La giovine Italia* címmel 1832-ben, hogy hirdesse ezeket az eszméket, és létrehozza az egységes Itáliát. Hangja egyre türelmetlenebb, szövetségeseket keres, és mindaz, amit hall a magyarok szabadságharcos törekvéseiről, számára biztató: a legközelebbi segítséget Magyarországon látja – együtt legyőzhetjük az osztrák abszolutizmust.[16]

Johan (John) Bowring is, aki nagy utazást tett Magyarországon, leírja könyvében: Magyarország hamarosan felszabadul az osztrák elnyomás alól, történelmi missziója egy magyar–szláv szövetségbe egyesíteni a Duna menti népeket, az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig.[17] 1848 lehetett volna a beteljesülés esztendeje, ám a forradalmak bukása és a függetlenségi háborúk elvesztése mindent megváltoztatott. Mégis, Mazzininak talán igaza volt a Duna menti népek konföderációjának elképzelésében. (Jól ismerjük barátságát Kossuthtal és Sand-dal). De a Habsburgok kiválóan gyakorolták a közmondást: Divide et impera, és a horvátok, a románok, a szerbek a helyett, hogy egyesültek volna velünk az osztrákok ellen, nagyon gyorsan ellenségeink lettek.

IV. Feltehetjük a kérdést, hogyan élték át íróink ezt a nagy várakozást 1844 és 1848 között?

Hihetetlen érzékenységgel, érzelemdús vallomásokkal műveikben, cikkeikben, leveleikben. Ugyanakkor készek cselekedni is, ha kell. Az írónő és a költő tud egyszerre szerelmes és forradalmár lenni, új és új eszmékkel gazdagodnak, melyeket megosztanak honfitársaikkal. 1844-től Petőfi kozmikus víziója a liberális-hazafiság. Keserűen vall az emberiség erkölcsi ellentmondásairól, történelmi koncepciója egyre filozofikusabb lesz: elítéli a pénz által mozgatott világot, a szociális egyenlőtlenségek kiábrándítják; Byron mintájára lázad.[18] Újszerű értékrendjében a szabadság egyenlő a hazával; és mindez többet jelent számára, mint a szerelem.

„Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet."[19]

16 Kastner Jenő: Kossuth és Mazzini. In *Századok*. Budapest, LX. évf., 1925, 1–3. sz., 1–14.

17 Sir John Bowring (1792–1872) író, angol politikus. Magyarországon 1837 júliusában tett utazást. Útirajzokat írt, valamint magyar verseket fordított (Poetry of Magyars 1830, Translation from Alexander Petőfi, 1866).

18 *A világ és én; Gyalázatos világ.* In Petőfi Sándor Összes Művei. Budapest, Franklin Társulat, 185, 216.

19 I. m. Petőfi S.: *„Szabadság, szerelem"* (1846). I. m. 383.

A szabadság szerepét egyre többet hangsúlyozza verseiben. Romantikus látomásaiban megjelenik a végső küzdelem egy új világért és eljövendő halála a csatamezőn.[20] A természet motívuma is változik – a szülőföld a szabadság jelképe, ahol szabadon lélegezhet és szíve boldogan doboghat Isten közelében.[21] A nagy Alföld gyakran a haláláról való meditációra készteti. A puszta kifejezés pedig a szabadság vagy a magyar nemzeti jellem szimbólumaként jelenik meg több költeményében.[22] Ahol a szabadság van, ott van a haza, tehát a haza függetlensége elválaszthatatlan a népek szabadságharcaitól. De a szabadság és a haza fogalma szociális értelmet is nyer. Haza csak ott van, ahol jog is van… A Kánaán eljövetele számos feltételtől függ, amely a közösség boldogságát jelenti: a javak elosztásának egyenlősége és a szellem napvilágának ragyogása mindenki számára.[23] Nem nehéz felfedeznünk a hasonlóságot Lamennais *Egy hívő szavai* című művének gondolataival. (Lamennais művei és különösen a *Paroles d'un Croyant* tiltott olvasmányok voltak nálunk, Petőfi és barátai mohón olvasták szavait…)[24] Petőfi tehát figyelemreméltó európai éleslátással elítéli a zsarnokságot, milliók elnyomását, a gondolatszabadság eltiprását, és a társadalmak átalakulását akarja. Ugyanezeket az eszméket persze felfedezhetjük más romantikus íróknál is, mint például Vajda Péter, Eötvös József vagy Lamennais és George Sand. Egyre tisztábban látják a társadalmi ellentéteket, de spleenjük eközben fokozódik. Ez a romantikus költő magányossága, aki ugyanakkor egyedül marad prófetikus álmai közepette (*Felhők*, 1845).

1846-tól Petőfi mentalitása változik. Egyre inkább szeretne aktívan részt venni az eseményekben, a Tízek Társaságának élére áll, hangvétele egyre türelmetlenebb (*Sors, nyiss nekem tért*, 331). De a lengyelországi tragikus események őt is megdöbbentik. (1846 februárjában a lengyel nemesség függetlenségi háborúját saját parasztjaik támadják hátba.) Petőfi egyre türelmetlenebbül követeli a világforradalmat a népek jóléte érdekében. Lamennais is egy hatalmas apokaliptikus forradalomról beszél, mely fel fogja szabadítani az emberiséget a királyok uralma alól. Petőfi úgy érzi, a jövő már nem utopikus álom, hanem valódi, közeli változás. Nagyszerű napok közelednek. Csengery Antal, a *Pesti Hírlap* szerkesztője 1847-ben írja: „Érzem a forradalom szagát, mint a kutya a földrengést…" Hirdetik – szükséges Magyarország és Erdély uniója, valamint a nemesség, az értelmiség és a parasztság összefogása.

A költő hazaszeretete egyre erősebb, szerelem ez az anyaföld iránt, ugyanakkor valamiféle önjellemzés vallomásszerű megnyilatkozása. „Magyar vagyok, legszebb ország hazám az öt világrész nagy területén…"[25] Hihetetlen büszke-

20 I. m. *Ha az Isten*, 238, *Véres napokról álmodom* (1845), 370.

21 Petőfi: Úti levelek, III. In *Összes Művei*. Bp., 38, Akadémiai Kiadó.

22 *A csárda romjai* (1845). I. m. 267.

23 *A XIX. század költői*. I. m. 392 (1847), *A nép,* 339 (1846).

24 Lamennais: *Paroles d'un croyant,* 1834.

25 I. m. *A magyar nemzet*, 380; *Magyar vagyok*, 399; *A nép nevében*, 499; *Erdélyben*, 368.

séggel hirdeti nemzeti tudatát, nemzeti hovatartozását; és gyalázza a belső árulókat. Ezek a költemények jelzik gondolatainak és érzelmeinek hullámzását, a közösséghez tartozó egyén vívódását. „E szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözete van rajta… Így van az emberiség szégyen és szorultság között: kívül csendes, de belül inkább háborog, mint a vulkán, melynek közel van a kitörése. Ilyen e század, s lehetek-e én – másforma? Én, századom hű gyermeke!" Írja *Összes Költeményei*nek Előszavában, 1847. újév napján.[26]

Tehát Petőfi is a század gyermeke, mint Musset, Sand vagy Byron. Petőfi számára a politika nem átmeneti elfoglaltság, hanem állandó belső gond: személyes szabadságvágy, majd forradalmi magatartás. Az 1846-ban írt monumentális víziószerű jóslata óta (*Egy gondolat bánt engemet…*) verseiben a valódi cselekvést hirdeti, sőt általános szabadságharcot. Igazi forradalmár költőként követi az események ritmusát 1848 felé (*A nép; A nép nevében; Vasuton*).[27] A költői szerepvállalás szent, apostoli feladat Petőfi számára, mint az európai romantikus írók számára is (Hugo, Heine, Eötvös). Szeretné misszióját, hitét átadni a parlament képviselőinek, természetesen csalódnia kell. Lassan elveszti hitét a politikában és a költészet sokkal fontosabb lesz számára, mint a politika.

Az 1847 márciusában megjelent *Összes Költeményei*ben alaptémái visszatérnek: szabadság, szerelem, haza, egyenlőség, háború és béke, társadalmi és technikai fejlődés, ars poetica, végső küzdelem és harc. És főleg a szerelem érzése Szendrey Júlia iránt, mely még fokozza cselekvésvágyát. Szabadság-szerelem – elválaszthatatlan érzés számára. „Véres napokról álmodom…", a világ mozgásban van. Mozgalmas képek jellemzik költészetét – cselekedni, cselekedni, nem beszélni kell. Nem tudunk sem élni, sem meghalni, Petőfi és barátai együtt vezetik és megvalósítják forradalmi gondolataikat 1848 márciusában, harminc napon keresztül.[28] „Talpra magyar – hí a haza!… Rabok legyünk vagy szabadok? Ez a kérdés, válasszatok! – A magyarok Istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!" A forradalom dala ez, de az *Akasszátok föl a királyokat* – már sokaknak nem tetszik. Támadások érik, és júniusban megbukik a parlamenti választásokon. Azonban nem hátrál meg, sőt fellázad egy cikkében az aktuális kormány ellen: még nagyobb forradalomra van szükségünk, mert súlyos veszély, külső támadások fenyegetik hazánkat. Mazzini elképzelése (a Duna-menti népek egyesítése) helyett, egy szörnyű háború következik. Petőfi proklamációjában követeli: egy új világ kell, jogok a népeknek: szabadság, egyenlőség, sajtószabadság, az emberek közötti egyenlőtlenségek megszüntetése.

26 Összes Költeményeinek *Előszava*, 1847. január. I. m. 1339. (Végül is a kiadásban ez az előszó elveszett!)

27 *A nép; A nép nevében; Vasuton*. I. m. 339, 409, 564.

28 *Véres napokról álmodom; A szájhősök; Van-e egy marék föld; Kazinczy Gáborhoz; Nemzeti dal*. I. m. 370, 502, 576, 517, 604.

Köztársaság – amely, sajnos messze van.[29] S nem győzi kritizálni az értetlen európaiakat és egész Európát, mert cserbenhagyta a magyar forradalmat. 1848 augusztusában megírja nagy elbeszélő költeményét, „egy igazi emberiség költeményt", *Az apostol*t,[30] vallomását az európai forradalmárok sorsáról és vízióját a költő jövendő sorsáról. „Az emberméltóság naponta törpül, és a zsarnokság óriásodik." A szerelem érzése örök marad, de a szabadság mítosza szertefoszlik.

„Te általad s te érted éltem,
Szerelmem istenasszonya!
Te egy magad voltál valóság;
A többi? Az emberiség, szabadság,
Ez mind üres szó, puszta ábránd,
Melyért bolondok küzdenek."

Minden 1848-as európai forradalom elbukott: 1848. február 1. Párizs; 1848. március 13. Bécs; 1848. március 15. Pest; 1848. június 23–26. Párizs. De mégis kitartása és hitvallása mindezek jegyében így lesz még drámaibb és tragikusabb. Paul Éluard, elismert francia költő verse (1949. július), Petőfi halálának századik évfordulóján, erről szól, de nem csak erről.[31]

Paul Éluard
Discours pour le centenaire de la mort de Petőfi Sándor

Je veux saluer un homme mort depuis cent ans,
Un homme mort à vingt-six ans,
Mais la Hongrie compte les siècles
Avec la vie de ses enfants,
Avec la vie de ses poètes,
Et je le salue en un poète vivant.

[…]

Les armes à la main il appelait l'orage,
Avec des mots d'amour il suscitait la foudre
Contre les ennemis des simples roses et du pain.
Je veux chanter ici la vainqueur de tyrans,
Le poète béni par les petites gens.

[…]

29 Petőfi: Az Egyenlőségi Társulat Proklamátiója (Népelem, 1848. szeptember 20.). I. m. 1387.

30 *Az apostol*. I. m. 1057, 1049.

31 Paul Éluard: Discours pour le centenaire de la mort de Petőfi Sándor, In *Parallèle*, 50. 2. sept. 1949. Az általunk idézett költeményből néhány szakaszt magyarra fordított Sebe János.

Petőfi sait la joie du combat sans victimes.
Il sait chanter l'été victorieux et sans crimes,
Et pourtant il se bat; confiant, il donne tout sang
Pour mourir libre, pour perpétuer l'espoir,
L'espoir des pauvres gens, le miel de la Hongrie.

Emlékbeszéd Petőfi Sándor halálának
századik évfordulója alkalmából

Köszöntenék egy száz éve halott férfit,
Ki csak huszonhat évet élt,
De a magyar nép az időt
Gyermekei életével,
Költőinek életével méri,
És köszöntöm élő költőként őt.

[…]

Fegyverrel a kézben állta a vihart,
Szerelmes szavakkal szórt villámokat
Az egyszerű örömök s a kenyér ellenségeire.
Köszöntöm itt a zsarnokok legyőzőjét,
A nép által megáldott költőt.

[…]

Petőfi érti az áldozatok nélküli harc örömét.
Tudja, hogyan kell énekelni a győztes, bűntelen nyárról,
És mégis küzd; magabiztosan, vérét kiontva tud
Szabadon meghalni, s megőrizni a reményt,
A szegények reményét, Magyarország mézét.

31 juillet 1949, in *Parallèle* 50, 2 sept. 1949.

A francia ellenállás költője magáénak érzi Petőfit, átformálva és kissé eltúlozva a szegények és munkások, a kisemmizettek mártírjává, ahogyan később a marxista irodalomkritika is kisajátította. De Paul Éluard is a „szabadság" költője, a világháború alatt átélt szenvedései erre feljogosították. 1942-ben írt *Une seule pensée* (Egyetlen gondolat) című, a *Fontaine* folyóiratban (június 22.) megjelent versét Madácsy László fordításában a szegedi *Délmagyarország* című lapban 1943. január 24-én vagy a *Tiszatáj* 1947-es indulásakor az első számban olvashatjuk. Az újklasszicista költő érzéseinek kifejezésére döbbenetesen életközeli képeket alkalmaz.

„Vágynélküli távollétre
Lélektáró magányomra
Vérpadoknak lépcsőjére
Írom a neved

[…]

S egyetlen szó varázsával
Újra kezdtem életemet
Születtem hogy ismerjelek
Hirdesselek
Szabadság."[32]

Ugyanakkor, leszögezhetjük, hogy voltak az 1840-es években hasonló közös európai problémák, de voltak különbségek is. Miközben Franciaországban már az 1879-es forradalom óta létrejött egy erős polgári osztály, Magyarországon fennmaradt a feudalizmus a Habsburg gyarmatosításnak köszönhetően. Ezért vannak jelen nálunk még a 19. század elején is a francia felvilágosodás eszméi, vagy beszélhetünk még mindig a nagy francia forradalom hatásáról vagy az abból való kiábrándulásról. De természetesen az újabb történelmi helyzet Magyarországon ezeket a szellemi áramlatokat az adott szituációra alkalmazza és finomítja. Tehát a magyar értelmiség legfőbb célja a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség, a Habsburgtól való függetlenség megszerzése lesz. De a nagy nemzeti reneszánsz egy végtelen bonyolult feladatnak bizonyult, az arisztokrácia nagy része elutasította a szociális eszméket.

És Sand? Ez nehezebb számunkra, tisztán látni az ő szerepét. De nézzük a kor társadalmi hátterét. A nagy francia forradalom után mi valósult meg? Szabadság, egyenlőség, testvériség? Nem létezik. A köztársaság sem, a királyok uralkodnak továbbra is. De létrejön egy erős polgárság, a kapitalizmus átformálta az erőviszonyokat: a nemesség elvesztette vezető szerepét. Természetesen fennáll még a nagy különbség a szegények és a gazdagok között, a vezető osztályok korrumpálódtak, a nép nem lett boldogabb. De Franciaországban a független és a szabad gondolkozás joga is létezik. A sajtószabadságnak köszönhetően az írók szinte cenzúra nélkül írhatnak, szabadon utazhatnak mindenütt Európában, lázadhatnak, gyülekezhetnek az igazságtalanságok ellen, erőt merítve a tömegekből.

Ugyanakkor a romantika maga a lázadás talán minden nemzet számára. Sand is lázad, mert boldog szeretne lenni, és ez csak mindenkinek a boldogságával lenne lehetséges. Kölcsönzi Michel de Bourges, Lamennais, Pierre Leroux gondolatait, de ezek a gondolatok tulajdonképpen már benne is jelen voltak:

32 Paul Éluard: Egyetlen gondolat. *Tiszatáj*, 1947, I/1. március. Fordította Madácsy László, a *Tiszatáj* alapító főszerkesztője. Éluard versének ellenpontjaként Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményét emlegetik.

„Ami biztos, belevitte a politikába is szerelmes temperamentumát. Ott is különleges volt, óvatlan szenvedélyes vagy dühös, a felebaráti szeretet ismétlésével, de a helyes irányban" – mondja Maurois Sand-ról írt könyvében.[33] Tehát, lelkesedése romantikus személyiségéből származik.

Milyen volt Sand? Egyszerre demokrata és republikánus, ugyanakkor keresztény, evangélikus, misztikus és rousseau-ista.[34] Barátaival együtt állandóan védekezett a monarchiapártiak és a bonapartisták ellen. Szemében minden király zsarnok lett. Megveti a népek elnyomását, a rabszolgaságot és az arisztokratákat. Úgy gondolta, a kereszténység mindenki számára megnyílhat, népszerű, kegyes és egyesít. Isten megsegíti a szegényeket. A jó legyőzi majd a gonoszt. És 1848-ig Sand bízik a tömegekben. Mindezt Pierre Leroux-tól tanulja, aki egy új vallást hirdet: prófetizmust, emberi szolidaritást, az aranykor (a Kánaán) már itt van előttünk. A proletárok, a városi és a vidéki szegények erényei különbek, mint a hatalmasok és gazdagok önzése. (Charles Poncy-t tartja a legnagyobb francia költőnek, mert ő proletár). Sand-ot nevezhetjük így, kommunistának vagy annak, akinek hiszi magát? Lehet, de talán ő sem tudta valójában, mit jelent ez. 1848-ban még túltesz Pierre Leroux-n is, hiszen aktivizálja a szocializmust – forradalmat akar. Leroux a lelkek testvéri egyesülésről beszél csak, és visszautasítja kommunizmus agresszív diktatúráját. De létezhet-e egy idilli kommunizmus? Mindannyian tudjuk, történelmi és saját tapasztalataink alapján: ilyen nincs.

Sand még ezt mondja: „Gyűlölöm a magántulajdont. Csak egy kis házat és egy kertet akarok, a mező, a síkság, a köd, minden, ami egyszerű, vonz engem…" Vágya, hogy megőrizze nohant-i házát, és ott éljen baráti közösségben, mint ahogyan olvashatjuk paraszti tárgyú regényeiben – *La mare au Diable* (Ördögmocsár) vagy a *François le Champi*-ban. Népi stílus, népi témák meséiben, rusztikus egyszerűség, mint Petőfi a *János vitéz*ben. Petőfi számára a demokratikus mentalitás sokkal természetesebb, Magyarországon a demokratikus köztársaság sohasem létezett. Így, hogy elérkezzen az Aranykor, előbb győznie kell a forradalomnak. Királygyűlölete sokkal erősebb, mint Sand-é, hiszen ezek a királyok idegenek: ők a Habsburgok! Hitvilága természetes, szinte panteista, ugyanakkor nem hisz az emberi jóságban, romantikus iróniája sokkal keményebb. Nem tud megbocsátani, győzelem vagy halál, nincs más megoldás! Sőt, nincs ideje misztikus álmodozásra, meditálásra, a történelmi események magával sodorják a végzete felé. De a próféta költő magatartása, a szent nép imádata – közös magatartás, Sand is ilyen.

Sand, 1847-ben személyes válságot él át (szakít Chopinnel és leánya drámája), eltávolodik Pierre Leroux-tól, nem hisz többé fanatizmusában. Mégis, hogy felejtsen, az újabb forradalom hírére, 1848-ban, Párizsba megy. Ott találja barátait és hirdeti – éljen a szociális forradalom. „Párizs népe legelső a világon!" 1848

33 Maurois: *Lélia ou la vie de George Sand*. Paris, 1952, Hachette, 365–366.

34 Maurois: *La révolte des anges*, 266–367.

februárjában egy szocialista forradalom bontakozik ki, a polgári forradalom ellenében. De Sand a győzelem örömében, nem kívánta a konfliktust, meg kell szorítani egymás kezét, meg kell egyezni. Részt vesz Ledru-Rollin újságjának (*Bulletin de la République*) szerkesztésében, és a forradalom múzsája lesz. Aktívan bekapcsolódik a forradalom eseményeibe, és aggódva figyeli a jobbratolódást az újabb nagypolgári hatalom megerősödése felé. Reményt vesztve, mégis, minden eszközzel megpróbálja lelkesíteni, bátorítani azokat, akiknek szükségük van erre: „Életünk a Köztársaság, elveszett, ha a nép igaz barátai elalszanak: Talpra, talpra…"[35]

De az ébredés brutális és fájdalmas. A gazdagok félnek, ám a szegények is. Sand hazamegy Nohant-ba, hogy friss levegőt szívjon. Párizsba visszatérve, már nem hisz többé senkinek, szerinte Lamartine nagyon gyenge és polgári, szerinte a szuverenitás kinyilvánításának joga nem a többségé, hanem az egyhangú véleményé… Nem bízik az új választásokban, Franciaországot a köztársaságpártiak és a monarchisták két részre osztották. Bár a szélsőbalosok április 16-án még egy nagy csapást terveztek, a bukás mindent eldöntő. „Éljen a köztársaság! De halál a kommunistákra!" És az április 23-ai választások mindent eldöntenek, a franciák a politikai forradalmat választották, nem a szocialista forradalmat.

Ám, május 15-én a párizsi munkások újra követelik a szocialista kormányt, új választásokkal. Sand hinni akar a népakaratban, a nép győzelmében. Tüntetnek az elnyomott lengyelek mellett, de nincs változás. Az ügy elveszett, Sandnak már csak egyetlen vágya van – visszatérni Nohant-ba. Le kell vonni a következtetéseket: a nép csak mindenki közreműködésével kormányozhat, ha az uralkodó osztály nem vált demokratikus hangnemre, nagy zűrzavar és még nagyobb szerencsétlenségek jönnek, mert a nép nem képes egyedül kormányozni. „Úgy szeretjük a népet, mint egy gyermeket, szeretjük, mint ahogyan szeretnek egy szerencsétlen, gyenge, megcsalt és megátkozottat, mint ahogyan azt szeretjük, aki fiatal, tudatlan még, tiszta és magában hordozza egy ideális jövő csíráját…"[36]

Itt Nohant-ban, visszatérve Párizsból kezdi írni önéletrajzi művét, *Az életem történetét*, amelyben gyakorlatilag összefoglalja keserű politikai tanulságait. (Mint Petőfi utolsó nagy epikus művében, *Az apostolban*.)

És mégis, Sand nem veszíti el hitét. „A nép változni fog… És ebben mindannyiunknak segítenünk kell…" Elképzel egy ideális világot: „Az igazi alapelmélet még nem készült el, lehet nem is fog a mi időnkben. De mélyen érzem azt a szívemben és a tudatomban, szinte lehetetlen volna bizonyára megfogalmaznom, mert egyetlen egyéniség nem előzheti meg történelmi korát, és azért is, mert hiányzik hozzá a tudásom és a tehetségem, így nem lehetnék a jövő kapujának isteni kulcsa… Az én kommunizmusom egészen másnak képzeli el az

35 George Sand: *Correspondance*, t. VIII. Lettre à Charles Poncy, 28 mars 1848, 372.

36 George Sand: *Correspondance*, t. VIII. Lettre à Giuseppe Mazzini, 15 juin 1848, 516–517.

embereket, mint amilyennek lenniük kellene… Az én szociális boldogságom ideálja, álma belső érzéseimben lelhető fel, amelyeket sohasem tudnék ráerőltetni a bezárt szívűekre."[37] A fentebb idézett gondolatokban már nincs szó erőszak alkalmazásáról, a nép boldogságát véres áldozatok nélkül képzeli el. De profetikus hittel teszi közzé!

Konklúzióként leszögezhetjük, mindkét nagy romantikus író különleges szerepet töltött be Franciaország és Magyarország művelődéspolitikai történetében.

Sand köztársaságpárti, aktív gondolkodású, mint Petőfi, de miután hazájában már létezett a köztársaság, inkább a testvériséget és a szolidaritást képviseli, mint a szabadságot és az egyenlőséget. Eszméit nemzetközi szintre irányíthatja, ugyanakkor Pierre Leroux-nak köszönhetően szociális színezetű lesz.

Petőfi is biblikus szimbólumokat használ verseiben, és költészetével akarja meggyőzni és vezetni a népet. Petőfi számára a nép egész egyszerűen a magyar haza: parasztok és munkások, nemesek, polgárok és értelmiségiek, mindenki, aki szabadságot, jogot és függetlenséget akar: „Republikánus vagyok, a körmeim hegyéig, az voltam, amióta élek és leszek az utolsó lehelletemig… Azt énekeltem és azt írtam, amire lelkem istene buzdított, és a lelkem istene: a szabadság. A jövendő századok mondhatják, hogy rossz költő voltam, de azt is mondják majd: szigorú erkölcsű férfi volt, azaz: egy republikánus! Mert a legfontosabb eszméje a Köztársaságnak, nem a királyok halála, hanem a tisztesség! A Köztársaság alapja a megvesztegethetetlen és becsületes jellem…"[38] Egyes irodalomkritikusok szerint (például Pándi Pál), Petőfi radikális, véres forradalmat akart, nem volt idealista álmodozó, mint Sand. De láthatjuk, előző vallomása alapján is, hogy nem lehet így leegyszerűsíteni magatartásukat. Igen, a demokráciához idő kell, és türelem, mondja Sand. Ugyanakkor Petőfinek, az adott magyarországi történelmi helyzetben nincs ideje, minden elveszett, az egyetlen cél, amelyet maga előtt lát – Magyarország függetlensége. Petőfinek nincs lehetősége visszavonulni birtokára meditálni, barátokat fogadni, levelezni, szerepjátszását variálni, mint Sand-nak, és folytatni életét, neki semmije sincs – csak a szerelem, Szendrey Júlia. Számára a forradalom élet vagy halál, meghalni a hazáért való szent küzdelemben.

Meghalt a csatamezőn 26 évesen anélkül, hogy megismerte volna a demokráciát és a szabadságot. És mit mondott volna, látva a 19. század második felétől Magyarországon is eluralkodó újkapitalizmusról? A világ piacosodásáról, a profit hajszolásáról, a pénz hatalmáról, a különbségek növekedéséről szegények és gazdagok között? Sajnos, az elképzelt ideális Köztársaság, a szociális demokrácia még nem létezik sehol. És a népek Kánaánja még nagyon messze van.[39]

37 George Sand: *Correspondance*, t. IX. Lettre à Giuseppe Mazzini, 15 octobre 1850, 749.

38 Petőfi Sándor: *Napló*. Pest, le 19 avril, 1848. Összes művek. Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó.

39 A cikkben előforduló francia szövegeket a tanulmány szerzője fordította.

Egy Mészöly-monográfia és a fény töréspontja

Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*

Jelenkor Kiadó, 2020

„Amíg az egyik fölfelé tör, a másik zuhanva bukik le, így egymást váltva csapnak a prédára – a harc rövid, a zsákmány hamar kifárad. De ehhez nagy összeszokottság kell, két test, de egy tudat és szándék – ez pedig nem megy magától."
(Mészöly Miklós: *Magasiskola*)

Aligha mondunk újat azzal, ha az írói életművek hosszú távú hatástörténete, a szélesebb értelemben vett kulturális emlékezetbe történő sikeres integrációja kapcsán elsősorban a befogadás kanonizáló diszkurzív eljárásainak tulajdonítunk fontos szerepet. A kritikai recepció mellett ebben a munkában a legfontosabb funkciót a tudomány tölti be, amely társadalmi presztízsénél fogva a leghatékonyabban képes legitimálni egy szerző alkotói teljesítményét. A magyar irodalmi kultúrának is szerves részét képezi az az írók és irodalomtörténészek közt kialakult szereposztás, amelynek köszönhetően jelentősnek tekintett életművek idővel megtalálják a maguk elfogadott kutatójukat. Feltehetően nem szükséges különösképpen hangsúlyozni, hogy irodalom és tudomány intézményesített viszonyának ez a formája milyen nagy mértékben képes befolyásolni egy-egy alkotói életpálya megítélését. Sajátos kölcsönhatásról van szó, hiszen ha csak az elmúlt évtizedek nagy formátumú prózaíróira gondolunk, joggal állapíthatjuk meg, hogy a legjelentősebb szerzők reputációjának szinte kivétel nélkül részét képezte a magyar irodalomtörténészi céh egy-egy hasonlóan elismert képviselőjének szerepvállalása az œuvre szakmai értelmezésének és értékelésének tekintetében. Ebben a vonatkozásban például mindenképpen szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a prózafordulat két legfontosabb kezdeményezőjéről, Nádas Péterről és Esterházy Péterről a kilencvenes években – abban az időben, amikor a kortárs irodalom újraértelmezése talán a legnagyobb súllyal és a leghevesebb vitákkal kísérve jelent meg irodalmi körökben – a kortárs irodalomtudósok két legtekintélyesebb személyisége, Balassa Péter, illetve Kulcsár Szabó Ernő írt monográfiát. Korántsem egyoldalú ez a kapcsolat tehát, nem csupán az író számára nélkülözhetetlen a munkája irányában megnyilvánuló elkötelezett figyelem, hanem az irodalomkutatókról is sokat elárul, hogy melyik alkotó munkásságával forr össze a nevük. Az irodalom folyton átalakuló történetiségének értelmezésében tehát a szépirodalom és irodalomtörténet egymásra utalt közös munkája alapvető szerepet játszik.

Ha a fenti szempontból vizsgáljuk Mészöly Miklós diszciplináris befogadástörténetét, akkor elsőként Thomka Beáta irodalomtörténész nevét kell megemlítenünk, mint aki a legtöbbet tette azért, hogy a megújuló magyar irodalomtudomány szempontjainak és elvárásainak megfelelő színvonalas szakmai kontextus jöjjön létre az írói korpusz körül. Ennek legmeggyőzőbb példája az 1995-ben megjelent monográfiája, amelyben a prózapoétikai és narratológiai elemzés ötvözésével adott összegző képet az írói pálya akkor még lezáratlan belső fejlődésének ívéről. Mert a prózaíráshoz hasonlóan a tudományos munka sem kizárólag az önmagának elégséges mű eszméjében nyeri el igazolását, egy tudóst a kritikai visszajelzéseken túl az is minősíti, hogy szakmai tekintélyénél fogva képes-e hosszú távon biztosítani

egy életmű kutatását. S Thomka Mészöly-kutatásainak jelentőségét nem csupán a számos publikáció és szerkesztett filológiai kiadás bizonyítja messzemenően, hanem mindazon pécsi irodalomtörténészek köre is, akik az ő legközelebbi tanítványainak tekinthetők.

Manapság talán a megérdemeltnél kevesebb megbecsülés övezi az oktatói munka azon részét, amely tanítványok nevelésében mutatkozik meg. Pedig ebben a kontextusban is aligha vitatható azon régi keletű megállapítás érvényessége, miszerint nem létezik tanítvány mester nélkül, ahogy fordítva is áll, mester sem adeptus hiányában. Sok egyetemi tanár büszkélkedhet tehetséges hallgatókkal, ígéretes doktoranduszokkal, de Thomka azon kevés irodalomtudós közé tartozik, aki elmondhatja magáról, hogy Szolláth Dávid személyében olyan tanítvánnyal találkozott, aki hasonló szellemben és elhivatottsággal folytatta Mészöly tanulmányozását, mint egykor ő maga tette. Az írói életműről most közreadott vaskos monográfiáról aligha elsietett kijelenteni, hogy szerzője színvonalas, irányadó kötettel gyarapította az intézményesített irodalomtudomány Mészöly-recepcióját. Becsületére szóljon, Szolláth közvetlenül is jelzi kapcsolódását egykori tanára 25 évvel korábban kiadott könyvéhez, s nem nehéz elfogadni érvelését, miszerint a filológiai igényű szövegkiadások, illetve az eltelt időben végbement tudományos szemléletváltás mindenképpen indokolta egy új szakmunka.

Heidegger írja *A műalkotás eredeté*ben, hogy egy műalkotás léte nem csupán az alkotó, hanem az őrzői nélkül is elképzelhetetlen, akik együtt ahhoz az ontológiai körzethez tartoznak, melyet minden esetben maga a mű nyit meg. A mészölyi életműnek szintén megvan a saját maga által feltárt, összetéveszthetetlenül egyedi régiója. S ez a hely a forrása annak a megszólító erőnek, amellyel nem csupán aktuális olvasóiban, de az igazsága iránt affinitással bíró megőrzőiben is visszhangra talál. A kiépülő tudományos diskuzus ebben a mű által körülhatárolt térben rendezkedik be, amely Mészöly esetében immár magába foglalja mester és tanítvány két összefoglaló munkáját. Az író indulása szorosan kapcsolódott Pécshez, s ez a szellemi kötődés a két irodalomtörténész esetében is fennáll, épp ezért talán nem túlzás azt állítani, hogy egy lokális, nem a nemzeti kultúra centrumának vonzáskörében fogant szellemi közösségtudat is összekapcsolja az írót és kutatóit.

Mészöly hagyatékának ma minden bizonnyal az egyik legalaposabb ismerői között tarthatjuk számon Szolláth Dávidot. Saját bevallása szerint több mint 20 éve foglalkozik az író könyveinek értelmezésével, amelyet nem csupán tanulmányok, de többek közt a Jelenkor Kiadó által újra megjelentetett regényekhez írt utószók is alátámasztanak. Nagy lélegzetű munkáját nyugodtan tekinthetjük ezen két évtizedet felölelő munka összefoglalásának, amelyből világosan kirajzolódik, hogy mit gondol szerzője az életmű egészéről, annak a magyar irodalmi hagyományban betöltött helyéről. Ízig-vérig irodalomtörténeti szakmunkát vehet kezébe az olvasó, amelyben a mai korszerű tudományos irodalomkutatást jellemző módszerek, elemzői eljárások, elfogadott vizsgálati szempontok jelennek meg. Ez a metódus érhető tetten a bevezetőben megfogalmazott négy alaptézisben is, amelyek mindegyike kétségtelenül fontos és releváns, bár nem feltétlenül új, és talán nem minden tekintetben alátámasztott megállapítás. A legerősebb kétely azon tétel érvényessége kapcsán merül fel, amely Mészölynek a magyar próza alakulástörténete szempontjából kiemelkedő szerepe mellett foglal állást. Nem mintha a hatás jelentősége elvitatható lenne, de a jelzett személyes kapcsolatokon, a fiatalabb pályatársak részéről érkező tiszteletkörökön túlmenően kérdés, hogy *a prózanyelv átformálásában mennyiben jelentett ösztönző impulzust és miként bírt alakító erővel Mészöly írásmódja* az őt méltató fiatalabb nemzedék képviselőinek már jellemzően teljesen

más irányú prózapoétikáihoz viszonyítva. A valódi kezdeményező szerep súlyának és módjának megítélése bizonyosan nem mérhető fel a tematikus átvételek, motívumok újraírásaira szorítkozó elemzői megközelítés keretében, hanem szükségképpen feltételezi az epikai nyelvben bekövetkező struktúraváltás(ok) komparatív leírását. Nádas és Esterházy összevetésében például ma sokkal inkább a történeti távlat érződik markánsabbnak, ami elválasztja ezen írókat Mészölytől, mintsem a folytonosságra utaló egyezések, hasonlóságok.

A bevezető tételek bizonyításán túl Szolláth szűkebb értelemben vett célja, hogy a mészölyi életmű feltételezett sokféleségét a maga heterogenitásában ábrázolja. A heterogenitás megőrzéséhez szükséges plauzibilis terminológia fontosságát maga a szerző is nem egyszer aláhúzza, mégis talán épp ebben a kulcsfontosságú kérdésben hozza meg az egyik legfontosabb s ezzel összefüggésben legvitathatóbb döntését. A tudományos írásművek esetében az értelmezői nyelv kidolgozása alapvető fontosságú, s ebből a szempontból mindenképp szokatlan, hogy ezúttal az irodalmi mű „teljesértékűségét", „hiánytalanságát" jelölni hivatott „integráció" kategóriája képezi a kiindulópontot. Meglepő elsősorban azon oknál fogva, mert ez a fogalom ma egyik irodalom- vagy művészetelméleti diskurzusban sem használatos bevett terminus technicusként. Bár az irodalomtörténeti írásokra általában nem a rigorózus fogalomhasználat jellemző, az értekező pozíciónak a kurrens elméleti irányzatok mellőzésével történő kijelölése mindenképpen igényelt volna egy pontos és meggyőző kifejtést. Az esztétikai–poétikai értelemben vett integráció a szöveg szerint a „teljes értékű, zárt mű formaegységét" jelöli, ami nem jelent mást, mint azt, hogy a „mű valamiképpen eléri a teljességet, kitölti a saját kereteit".[1] Mivel az integráció mellett korszakjelölő funkcióval a dezintegráció, valamint az ál-integratív kategória is fogalomértékű kifejezésként kap helyet, s a tárgyalt szövegek elemzése ebben a keretben történik, összességében egy hármas tagoltságú koncepció körvonalai rajzolódnak ki. Mellőzve az integráció további, és a *Fogalmi áttekintés* olvasásakor felmerülő kérdéses helyek elemzését, a következőkben csak egyetlen probléma, a mű és forma közti viszony tárgyalására szorítkozom.

Az írói pálya egyes állomásait a kötet lényegében műesztétikai felfogás szerint vázolja fel. A pályakezdő szakaszt „szerves" integratív formaként jellemzi, melynek a *Magasiskola* mint „teljes értékű mű" a csúcsteljesítménye, *A műforma felbontása* fejezetcím által jelzett középső stációt a dezintegratív, végül a pannon próza legfontosabb újítását az ál-integratív műtípus reprezentálja. A szerzői írástechnika változását demonstráló regények, novellák értelmezésének alapuló szolgáló fejlődési séma sajátja, hogy mű és forma fogalmi megkülönböztetése nélkül kerül felvázolásra, miután a szerző a két struktúraképző elem szemantikai érvényességét nem határolja el egymástól. Talán hosszas elméleti fejtegetés nélkül is elfogadható, hogy egy regény mint irodalmi mű az epikai forma és az epikai tárgy, más szavakkal az ábrázolás módja és az ábrázolás témája összefüggésében összetettebb (még ha nem is feltétlenül teljes) képet ad például a *Film*ről, mintha kizárólag forma és mű korrelációja felől írjük le. Az irodalmi műalkotás műjellegének értelmezésével kapcsolatban nem feltétlenül célravezető, ha pusztán a „saját kereteit kitöltő" „formaegység" mintájára gondoljuk el, ebben az esetben ugyanis elvész a mű tárgya vagy témája. Ha Mészöly dezintegratív írásait például ebben a keretben vizsgájuk, akkor nem csupán az integratív műforma felbomlásaként, hanem többek közt az epikai ábrázolás formája és tárgya közti (homogén) viszony újrarendeződéseként jelennek meg, amelyben a kameraoptika vagy Hildi

1 Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*. Pécs, 2020, Jelenkor, 21.

narratív szerepének beiktatása azt jelzi, hogy maga a reprezentáció képezi a mű elsődleges tárgyát. Ebből kiindulva, a mészölyi írásmód változásait felmutató epikai alkotások képződmény voltának egyedisége a kételemű integratív modell (mű/forma) helyett egy triadikus struktúra (mű = forma/tárgy), az esztétikai formaelem és a tematizált közösségi archeológia relációjában jobban érvényre juthatott volna. Mindemellett az „ál-integratív" kifejezésben szereplő „ál" kitétel kapcsán szintén érdemes jelezni, hogy a látszat, az esztétikai illúzió vagy éppen a (meta)fikció fogalmai szintén egy differenciáltabb értelmezői leíráshoz szolgálhattak volna alapul.

Az írói œuvre sokféleségének megőrzése okán a kötet az irodalomelméleti „fogalmi keret" és az ezzel szükségképpen együtt járó „esztétika- és irodalomtörténeti mesternarratívák" mellőzésének feladatát is magára vállalta. A szerzőt ebbéli elhatározásában feltehetően nem csupán a specifikus irodalomtudományos szaknyelvvel, hanem a tárgyukat az elméleti zsargon Prokrusztész-ágyába szuszakoló szakmunkákkal szembeni fenntartásai is közrejátszhattak. Munkája mindenesetre rácáfol eredeti célkitűzésére, melynek egyik feltűnő vonása épp abban fedezhető fel, hogy kifejezetten olyan prózaírók összevetésében tárgyalja Mészöly műveit, akik kitüntetett helyet foglalnak el a kánonban. A témakezelés tehát egyértelműen a prózafordulat sémájának megszilárdulását eredményezi. Az összehasonlító elemzésekben szinte kizárólag a rendszerváltás után is fontos műként számon tartott regények (*Függő, Sorstalanság, Árnyas főutca, Párhuzamos történetek*) jelennek meg, ennek egyik folyománya, hogy Mészöly korszerűbb, az őt követő nemzedék epikájához közelebb álló íróként tűnik fel. A történeti folyamatok egyoldalú ábrázolása miatt a korabeli „elsődleges kontextus", azaz a Kádár-korszak párhuzamos prózafejleményeinek felvillantása sajnálatos módon elsikkad, a pályatársak regényei szinte említés szintjén sem fordulnak elő (pl. Déry Tibor *A kiközösítő* (1966), Konrád György *A látogató* (1968), Mándy Iván *Zsámboky mozija* (1975). Ennek abból a szempontból van történeti jelentősége, mivel annak megítélhetősége, hogy Mészöly írásmódja egy adott időszakban mennyiben bírt valóban újító jelleggel, leginkább épp kortársi viszonylatban domborodhatott volna ki. Csak egyetlen példával élve, a kultúrpolitika által egzisztencialistának bélyegzett *Rozsdatemető* (1962) elemzése az egzisztencializmus és az action gratuit témáit is bizonyosan tovább árnyalhatta volna.

A kötet mindenképpen említésre méltó érdeme ugyanakkor, hogy a mészölyi pálya alakulásának egyes szakaszait nem önmagukban, hanem következetesen a tárgyalt időszakhoz kapcsolódó irodalomkritika és irodalomtörténet-írás horizontjában interpretálja. Kétségkívül ezen a téren kamatozik a legjobban az akadémiai kutatási gyakorlat és a kritikai irodalom széles körű ismeretének szintézise: a kritikai szemléletváltásban végbemenő változások regisztrálása az irodalomértés tágabb történeti összefüggései felől képes láttatni Mészöly egyes írásainak recepciós értékelését. Az öntükrözés/önreflexió prózafordulathoz köthető, a lukácsi mimetikus ábrázoláselvvel szembeállított új kritikai normájának világos összefoglalása mindenképpen fontos és informatív fejezete a könyvnek. Kiegészítésképpen talán csak annyit érdemes az elmondottakhoz hozzátenni, hogy az irodalom bölcseleti funkciójának kitágulása mellett Balassa Péter az öntükrözésben látta a reflexió újradefiniálásának legfontosabb poétikai konzekvenciáját.[2] Némiképp hiányérzetre ad viszont okot, hogy egyetlen olyan forrás sem kerül feltüntetésre, amely Mészöly szövegei esetében filológiai bizonyossággal igazolná az önreflexió vagy az öntükrözés kifejezések használatát. A téma

2 Balassa Péter: A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. In *Átkelés, II. Lélekkertészet.* Balassa Péter Művei 6. Budapest, 2009, Balassi, 36.

összetett felvetése annyiban mégis különösen tanulságos, hogy érzékelteti azt a történeti léptékváltással járó kihívást, amelyet az új epikai fikcióformák jelentettek az adekvát fogalmi nyelv megteremtésével még nem rendelkező kortárs irodalomértelmezés számára. Az irodalomtörténeti érvényességű fejtegetések közül viszont mindenképp külön is meg kell említeni a példázatosság esztétikai értékelésében bekövetkező kritikai folyamat meggyőző ismertetését.

Szolláth széles elemzői repertoárral dolgozik, s változatos nézőpontokból igyekszik a különböző művek jelentőségét megvilágítani. Gyakran él az összehasonlító analízis eszközével, ez főként a világirodalmi példák (Camus, Beckett, Robbe-Grillet) esetében valóban új eredményekkel szolgál a művészi hatások hátterének jobb megértése tekintetében. S ugyanez igaz az egyes művek (a *Magasiskola* vagy *Az atléta halála*) által implikált eltérő olvasási stratégiák színvonalas rekonstruálását illetően is. A műelemzések terén azonban, részben épp az előzőekben jelzett eljárásoknak köszönhetően, a szerző saját Mészöly-olvasatairól a vártnál kevesebbet tudhatunk meg. Egy-egy mészölyi mű immanens poétikai világának (motívumrendszerének, individuumképének, természetábrázolásának stb.) a feltárása leggyakrabban csak rövid megjegyzések formájában jelenik meg, ennek következménye, hogy műelemzésen alapuló markánsan új értelmezői javaslattal nem találkozhatunk a kötetben.

A megfogalmazott kritikai észrevételek azonban összességében nem kérdőjelezik meg a tényt, hogy Szolláth Dávid átfogó igényű számvetése Mészöly irodalmi hagyatékával jelentős tudományos teljesítmény. Elolvasása után bizonyosan másként értjük, s más fényben látjuk a 20 századi magyar irodalom egyik fontos, a populáris olvasóközönség gyomra számára mindmáig megemészthetetlen életművét. Ez természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy időszerű témafelvetések terén nem maradt volna további feladat a jövőbeli értelmezők számára. *A világosság romantikája* című esszéjében Mészöly úgy jellemezte Camus hőseit, mint akik az abszolút tagadás példáiként elmennek a végsőkig, s a fény töréspontjáig viszik az abszolút tagadást. A fény töréspontja tehát egy határtapasztalat igazságára mutat vissza, amely kapcsolódik a tudat elméleti expozíciójához. Kötetében maga Szolláth is világosan jelzi a kérdés fontosságát: „A Mészöly-próza kiváló terep az olvasás komplex tudatműködéseinek megfigyelésére. Képei, leírásai az olvasó képzelőerejét, a dezintegráció analitikus műveletei a tudatos figyelmet igénylik."[3] A problémaérzékeny kutatói figyelem ezúttal nem tért ki a tudatműködés feltérképezésére, ami vélhetően mindmáig a mészölyi írásmód egyik legkevésbé feltárt aspektusa. A hazai irodalomkutatói módszertanról egyébként általánosságban elmondható, hogy nem képezi részét a tudat – a modern irodalmi nyelv struktúrájában betöltött különböző esztétikai funkcióinak – beható vizsgálata. Mészöly esetében a leírás poétikai funkciójával összefüggő tudat személytelen, redukált formájának a megértése kínálkozik jövőbeli kihívásként.

Történeti tekintetben Mészöly epikája már messze távolodott a James Joyce és Virginia Woolf regényeiből ismerős tudatáram (*stream of consciousness*) paradigmájától. Erről tanúskodik az író állásfoglalása, miszerint „nem a folyamatban, hanem az önmagára csukódó pillanatban leledzik az életprincípium".[4] Az objektivitásra beállított tudathoz tehát nem társítható folyamatképző integratív funkció, ami a konkrét pillanatban érzékelhető valóság leírására fókuszált. Mészöly tudatfelfogásának legfontosabb ismérve az élményként megélhető jelenlétben ragadható meg: „sem a múltat, sem a jövőt nem tudjuk élményszerűen átélni, s ezért mindent azonnal a jelenbe, a jelen időbe, az adott

3 Szolláth: i. m. 28.

4 Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet*. Pozsony, 1999, Kalligram, 211.

pillanatba transzponálunk".[5] Az epika számára a valódi feladat tehát a jelenlét megalkotásában áll. A tudat a jelenben megélt konkrét élményben ismer önmagára, ez az „önmagára vonatkoztatott éntudat" „másképp lesz azonos önmagával, és ez a másféle azonosság közelebb van egy személytelenhez, egy énen túlihoz".[6] Ez a közvetlen, evidens jelenlét a Sartre írásaiból ismert nem reflektált abszolút tudathoz hasonlít, melynek lényegi vonása, hogy a tudatban nincs helye az énnek, ezért a pszichikai értelemben felfogott ego transzcendens tárgyként létezik. Nyitott kérdés tehát, hogy Mészöly deperszonizált írói szemléletmódja menynyiben írható le a tárgytételező személytelen tudat kategóriájával. Mindenesetre az író az abszolút tudat kizárólagos ellenpontját a totálisban látta, melynek legfontosabb attribútuma, hogy „nem lehet tudatában önmagának"[7]. A tudat végső soron olyan decentrálás nélküli, személytelen önazonos jelenlét, amely nem jelent mást, mint „a jelen önmagánál való jelenlétének lehetőségét az eleven jelenben".[8] Ebből a perspektívából szemlélve persze Mészöly regényei is teljesen más oldalukról mutatkoznak meg: Őze Bálint halála vagy Saulus megvakulása egyaránt a tudatban pozicionált én olyan felszámolásaként olvasható, amely szükségszerű feltételét jelenti az én nélküli tudat megvalósulásának.

Ahogy arról korábban már volt szó, minden jelentős írói munka sajátja, hogy megnyit egy csak rá jellemző körülhatárolt világot, feltárva ezzel az ember alkotó létmódjának egy szinguláris lehetőségét. A Mészöly által megalkotott műben a tárgykonstituáló személytelen tudat abszolút szabadsága nyílik meg, ami a tudatban rögzített szubjektum halálával áll elő. A deperszonalizáció következménye, hogy még inkább felértékeli a tudat szerepét, Mészöly *A konkrét és az inkonkrét ábrázolásról* című írásában ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az tudniillik, ha a határozatlanságnak abban a tér-idejében szembesítem az olvasót vagy nézőt önmagával, amibe a mindennapok során is oly könnyen belesodródik-sodortatik: a maszszívnak és sérthetetlennek hitt realitások hirtelen, indokokat összekuszáló szövevényébe. Vagyis abba a lelkiállapotba, amikor tudjuk is meg nem is, hogy ez meg az, a részletek, minek a közvetlen következményei – mégis, a közérzet átlagemberi reflexével úgy érezzük, hogy az erőknek és hatásoknak amorf és csak valami inkonkrétban megragadható játékszerei vagy éppen vezetettjei vagyunk. Valamikor sorsnak is nevezték ezt, és nagy s-sel írták. Ma másképp mondanánk, talán így: a végső soron tudattal is átvilágítható erők és hatások statisztikai összimpulzusának." A Mészöly Miklós által a magyar irodalmi nyelvben meghonosított objektivált leíráson alapuló epika kizárja magából a tudatimmanens én magyarázatait, hogy így kölcsönözzön hangot a tudat transzcendentális tárgyakhoz kötött közvetlen jelenlétének. A Mészöly-kutatás ma sokféle irányból érkező elméleti olvasásmódot foglal magába, mindazonáltal ez korántsem érvényteleníti azt a megállapítást, hogy a személytelen ontológiai tárgytudat körül határozható meg a mészölyi mű azon igazsága, ami a fény töréspontján mint közös tudástapasztalat összekapcsolja egymással mester és tanítvány, Thomka Beáta és Szolláth Dávid irodalomtörténeti nagymonográfiáit.

Horváth Péter

5 Uo.

6 Uo. 116.

7 Uo. 108.

8 Jacques Derrida: *A hang és a fenomén. A jel problémája Husserl fenomenológiájában*. Ford: Seregi Tamás. Bp., 2013, Kijárat, 14.

HORVÁTH PÉTER (1975) filozófus, irodalomtörténész.

Élni és belakni a világot

François-Xavier Bellamy: *A maradandó. Hogyan léphetünk ki a rossz végtelenből?*

Fordította: Király Béla.

Budapest, 2021, Századvég Kiadó

François-Xavier Bellamy francia eredetiben először 2018-ban napvilágot látott[1] nagyesszéjének újdonsága, hogy miközben napjaink elszabadult haladás- és fejlődéskultusza ellen emel szót, olyan dilemmákat is felvet, amelyeket a modern kor embere élete során nem kerülhet el. Hogyan éljük meg az emberi kapcsolatainkat? Van-e még otthonunk, ahol megpihenhetünk, vagy afféle örök migránsként tehetetlenül vonszoljuk életünk terhét? Hol a határa a lét korlátait meghaladó vágyainknak? Milyen képzeleti konstrukciók szerint gondolkodunk a jövőről? Megannyi kérdés, amelyek már maguk is horgonyt vetnek életünk örült hajszájában, megállásra, körültekintésre sarkallnak.

Induljunk ki a könyv címéből, amely kellően tág értelmű, emellett vonzása, sugárzása van. (Francia eredetiben: *Demeure. Pour échapper à l'ère du mouvement perpétuel*.) Mert ha szavunk van rá, akkor *létezik* is a maradandó. És ha létezik, akkor van választásunk, nem vagyunk vakon belehajítva a haladásnak kikiáltott cél nélküli mozgás önjáró malmába. A maradandó – a magyar olvasónak ez a szó *ellenállást,* minden változás ellenében ható állandóságot sugall. Ahol is ez az ellenállás nem akarat, hanem mintegy a természeti rendhez hasonló kiválasztódás. Kilenc fejezetben járja körül a kötet ezt a rend-szerű, mert életünk rendjét, alapját, ugyanakkor célját, vonzását jelentő elvet. A maradandó kifejezés sem fedi le teljesen a vizsgált kérdést, az esszé több helyütt emberi lényegnek, fogódzónak, célnak, értelemnek, otthonnak – ami által a tér belakható –, tartós köteléknek nevezi. Meghatározza életünk mindennapi szervezését, de a történelem és társadalom folyamatait, a politikát, az irodalmat. Választott irodalmi példái megmutatják, hogy az élet mindennapi áramlásában állandóság és változás két egymásnak feszülő ereje működik közre. Ott van ez a természet, de az emberi társadalom rendjében is. És a saját mentális reprezentációinkban úgyszintén.

A kötet olvasásának külön öröme, hogy azokat az értelmezői hagyományokat sem rejti el, amelyeken keresztül ez a kettősség fénytörést kap. Kimutatja, mozgás és állandóság az emberi gondolkodás történetében más-más köntösben, de visszaköszönnek. Ráébredünk, hogy Platón ideatana manapság – a jelenség mögött a lényeg kérdésességében, a felcserélhetőség tét nélküli játékaiban – kevésbé népszerű. Viszont megkerülhetetlen. Az örök áramlás gondolkodói hagyománya is messzire visszavezet. Az állandó mozgás elvét Hérakleitosz „nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba" elhíresült mondásától,

1 Ahogy az esszé fordítója, Király Béla a kötet utószavában megjegyzi: Bellamy könyvének hangos sikere volt mindjárt a megjelenés után, több mint 60 000 példány kelt el, és több nyelvre is lefordították. Megkapta érte a Henri-Malherbe-díjat az Írók Szövetségétől és az Aumale-díjat az Institut de France-tól, amelyet a Francia Akadémián adták át. Továbbá Femina-díjjal is kitüntették. Könyvének mondanivalója kapcsán közel 200 előadást tartott szerte Franciaországban egyetemi hallgatók, tanárok, könyvkereskedők, kulturális egyesületek meghívására.

Prótagorasz, Empedoklész örvénylő gondolatfutamain keresztül Arisztotelész nyugodt medrébe tereli. A végtelen világegyetem újkori gondolatát a modern kor válságának előfutáraként ismeri fel. A gondolkodói hagyományokkal való párbeszéd, ahogy a „lét táborával" szembeállítja az „áramlás híveit" teszi izgalmassá a kötetet, és menti meg attól, hogy modern kor jelenségei fölötti szubjektív látlelet legyen.

A modern kor – állítja az esszé – abban hoz újat az elmúlt korokhoz képest, hogy a folytonos változást, mozgást, úton levést, mint amit egy egyre távolabbi jövő felé repülő nyíl mutat, egyenesen kívánalomnak tünteti fel. (Miközben persze az élethez hozzátartozó változást, mint amilyen az élet végessége, elutasítja.) Számos oka van mindennek, a felgyorsult technikai haladás, a mindent uralma alatt tartó, de őt magát nem kontrollálható piac, életünk színes színtereit egyetlen steril faluvá szürkítő globalizáció. A könyv szerzője azonban – nagyon helyesen – nem az okokat kutatja. Az okok kézenfekvőek, és alighanem néhány nagytőkés profithajszolásától nem jutnánk tovább. A miértnél fontosabb az, ami körülvesz bennünket. Amit, ha nem veszünk észre, egyre nagyobb teret szorít ki magának – belőlünk. A fejlődésnek kikiáltott változás hazug optimizmusa, a már keletkezésében szlogenné kopott, az átgondolástól irtózó hangzatos jelszavak. A távolság legyőzésének naiv diadala. „A mozgás, a sebesség világában semmi sincs igazán távol" – szól az esszé egyik mondata. A technika vívmányainak köszönhetően pillanatok alatt bárkivel kapcsolatba léphetünk, ott lehetünk, ahol akarunk. Viszont ha semmi sincs igazán távol, a közelség sem megélhető – érvel később. Ráadásul megélt és elfogadott távolság híján a távolság démonizálódik. Egyre távolabb kerül, a majdani jövő egy soha el nem érhető pontján. Az eposzbeli Gilgameshez hasonlóan száműzötten keressük a csodanövényt, amit ha meg is találnánk, életünk feladásával lenne egyenlő.

A tét ezekben az eszmefuttatásokban nem a technikai változások taglalása, hanem az azokba belebonyolódott ember helyzete. Amikor minden emberi kapcsolatban a távolság legyőzésére teszünk kísérletet – és ezekben a kísérletekben rejlik az emberi élet szellemi volta – a távol egyszerre közel is van. De ugyanígy minden élő kapcsolatban – a széppel, a természettel, művészeti alkotásokkal – nem a távolságot űzzük, hanem a távolságon *keresztül* pillantjuk meg a közelit. A távolság a közelség feltétele. Egyik esetben sem hajszára sarkalló ez a távolság, amely így soha be nem keríthető. Nem kényszerít ki választást a közel és a távol között. Nem úgy, mint napjainkban, amikor a távol csalogató délibábja kedvéért úgy érezzük, el kell dobnunk a közelit.

A kötet miközben az emberekhez és dolgokhoz fűződő kapcsolatokról beszél, a *tér*ről kialakult képzeteivel is szembesíti az olvasót. Azzal mindenképpen, hogy életünkben a tér nem elvont spekulációk terepe, hanem valóságosan megélt. E sorok írójának a neves román filozófus, Andrei Pleşu szavai is eszébe jutnak, ahogy a térköz nevében a pólusokba kövesedő gondolkodás ellenében kínál alternatívát. Ha csak saját mindennapi életünkre nézünk – állítja Pleşu – épp elégszer kerítenek be észrevétlenül olyan szembeállítások, mint anyag-szellem, test-lélek, jó-rossz. A kereső ember számára külön csapdahelyzetet rejt az út térbeli metaforájából adódó *közel–távol* kettősség. Ha hívők vagyunk, azaz a világot a hit természetfölöttiségéből szemléljük, könnyen szembetalálhatjuk magunkat az egyre távolabbi, elérhetetlen dimenziók tapasztalatával. Ha viszont a világot nagyon is evilági céljaink, vágyaink alapján ruházzuk fel értelemmel, talán még inkább ki vagyunk téve a szétszóródás, az értelemnélküliség tapasztalatának. Mindkét esetben ott a kísértés, hogy a világot a közel és távol pólusaiba merevítsük, és ebben a bénító, üres térben hitünk, gondolkodásunk elveszítse termékenységét. „A távolság nevé-

ben közel lenni' – Pleşu könyvének[2] etikai imperatívusza a jelen kötet egészére is érvényes. Maga Bellamy is elismeri, hogy a látóhatár, a távolság vonzása nélkül mindenfajta erőfeszítés elveszítené hajtóerejét. A lényeg viszont a közelítés, az úton levés tapasztalata. „Az idő nyílként elképzelt mentális reprezentációja intellektuális csapda, amely tagadja a jelen jelenlétét, amikor úgy ábrázolja, mint az előre meghatározott jövő felé haladó, mozgó pontot." Jövő nem létezik – teszi hozzá. […] „Csak a jelen létezik a benne lecsapódott múlttal. […] A jövőnk valójában döntéseink eredménye." Mert az átmenet, az intervallum felszabadít, a pólusteremtés, a vagy-vagy logika megbénít. Az átmenet teszi lehetővé, hogy kívül kerüljünk önmagunkon, kívül az alany–tárgy viszonylaton, közel viszont a nyelvhez, a képhez, a szimbolikushoz.

A kötet egésze szempontjából különösen fontos a kilencedik fejezet, amely a szavak és a számok közötti különbséget vizsgálja. De jól kell értenünk. A szavakkal is lehet hazudni, a számokkal is lehet szükséges kalkulációkat végezni. Viszont – ahogy állítja az esszé – napjainkban egyre inkább a statisztikák, a kimutatások világát éljük, amikor is a szám nem marad meg a maga eszköz voltában, mivel a tudomány módszereitől kezdve a globális világpiacig mindent a szám, a mennyiség, a kalkulus határoz meg.

Amíg a számszerűség a dolgok birtokba vételén alapul, szavak megneveznek, így a dolgokkal való azonosságot teremtik meg. A szavak birodalma véges, de általuk mégis egy végtelen birodalom nyílik meg, a kimondható és megosztható „jó végtelen". A számok birodalma végtelen, de ez a végtelen növekedés, ez a soha le nem zárhatóság „rossz végtelen". Minden egyéni színt, személyességet kizáró, az embert tehetetlen szolgaságba, a mesebeli csizmához hasonlatosan pihenés nélküli táncba kényszerítő.

Különösen a teremtő szót, a költészet erejét sürgeti Bellamy. A teremtő szó úgy áll ellen a számszerűsíthető birodalmának, hogy azt messze megkerülve az *egyedi* felé tör. Az egyediben az egy nem számszerű, az egyedi több mint a részek összege. Érve meggyőző, mikor azt mondja: „egész életünk a különleges és az egyedi jegyében telik, amely előtt vakon áll a statisztika". Bellamy példái: a szerelem, az otthon, a költészet szeretete azt is elmondja nekünk, az egyéni nem az én szinonimája, amelyet ha féltünk, mintha a legsajátabb tulajdonunkat féltenénk. Bizonyos kitüntetett pontokon kívül, mint amilyen a szerelem, amikor a másik mássága a maga tiszta ragyogásában mutatkozik meg, talán nem is értjük, az egyéninek mi lehet az értéke. Ha pusztán az én egy másik megfogalmazásaként tekintünk az egyénire, teher is lehet, mivel mindennapokban annyiféle alkalmazkodásra kényszerít.

Bellamy könyve tehát a *van*-ról beszél. Annál, hogy valami *van*, többet nem mondhatunk. Azonban kimondani nem tudjuk, csak kerülőutakon körüljárni. Ez a van nem áll ellentétben a törékenységgel, halandósággal. Egyáltalán nem áll ellentétben semmivel. Ellenállása nem szembenállás. Az egyéniben fénylik fel, de nem tehető tulajdonná. Megélhető és a teremtő nyelv által megérthető. Rend és szabadság.

Lakatos-Fleisz Katalin

2 Andrei Pleşu: *Angyalok*. Kolozsvár, 2006, Koinónia.

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *Önreflexív alakzatok Krúdy Gyula prózájában* (GlobeEdit, 2017).

Ti szegény férfiak és persze nők

Juhász Zsuzsanna: *Hát micsoda nő ez!*

Szeged, 2021, AJ TÉKA Kiadó

Különleges élmények és eddig jobbára csak óvatosan körülírt igazságok birtokába kerülünk Juhász Zsuzsanna *Hát micsoda nő ez*! című kötetének olvasásakor. Ritkábban kerül a kezünkbe olyan írás, melynek szerzője pszichológusként, kellő írói vénával megáldva visz bennünket az élet olyan, az átlagos olvasó számára csak részlegesen feltárt területeire, ahol lehetőség nyílik önmagunk alaposabb megismerésére és saját, titkolt kérdéseinkre is választ kaphatunk.

A szakember magabiztosságával invitál bennünket a szerző olyan utazásra, melyet a freudi díványon már eddig is sokan megélhettek, a szépírói igényesség azonban jóval közelebb hozza az olvasót önnön személyiségének megértéséhez. Sajátos női látásmód szükséges ahhoz, hogy mélyebben betekinthessünk a jobbára androcentrikus világ mélyrétegeibe, s a feltárás közben az író azonnal tudomásunkra is hozza a női nem kiszolgáltatottságát, hiszen, ahogy írja, „a fül az egyetlen nyílás a nőkön, amit még nem adtak oda a férfiaknak úgy igazán…"

Juhász Zsuzsanna költőként 1985-ben került a figyelem középpontjába, amikor az *Élet és Irodalom* Új hang rovatában Bella István mutatta be az olvasóknak. Írásai a tudományos szakirodalom, az esszé és a szociográfia sajátos ötvözetei.

A *Pici angyalkám* és a *Máj velővel* írásaiban színre lép a nő és az anya, aki túlságosan is szeret, mindenre sokkal érzékenyebben reagál, mint a férfiak, és nagyon fejlett a képzeletvilága. És az élet valós, olykor traumatikus eseményeinek elemzése, magyarázása során problémák sokaságát tálalja fel és találja ki magának, és önmagát fantáziákkal tölti fel. Hiszen azért nő. Másrészről nem szabad elfelejtenünk, hogy a nők anyaként „mindent megtesznek, hogy a lányuk keltette vágy beteljesüljön valamennyire. Amennyire szabad…" És arra is kaphatunk választ, mit gondol azokról, akik másként szeretnek: „Én úgy gondolom, aki a vele azonos neműt szereti, az nem is szeretni, hanem legyőzni szeretné a másikat – maga alá gyűrni, megadásra késztetni."

Olvasás közben mindent megtudunk a férfi–nő kapcsolat árnyoldalairól, de felmerül bennünk az a gondolat is, hogy mennyire helyes a tipikus férfigondolkodás a nők megértéséhez. Elég visszautalnunk Freud különös megállapítására, mely szerint a péniszirigység a nők sajátos lelki fejlődésének mozgatórugója, és ennek kapcsán igazán csak tiltakozni tudunk, hiszen Freud valójában a nőt másodrendűnek tekintette. Talán igaza lehet Nancy J. Chodorow-nak, amikor azt vizsgálja, mi lehet a férfiak igazságetikájának hátterében, s feltételezi, hogy ez nem más, mint az *anyaságból fakadó hatalom* kompenzálására irányuló törekvés. A tanácstalanság, mely nem láttatja meg velünk, mi végre is teremtettünk, hogy teljesítsük be küldetésünket. Feltételezem, hogy szakemberként a szerző jól ismeri a népszerű amerikai pszichoanalitikus munkásságát, s jól látja, míg a férfiak a nemi identitást szeparációval érik el, addig a nők identitásukat kötődés által szerzik meg. Számos lelki és társadalmi tényező meghatározó szerepét kell vizsgálni, hogy igazán megérthessük az anya–lány kapcsolatot, a férfi dominancia szerepét, az egyedül boldogulás képességének kialakulását, s napjainkban

a nemek szerepének megváltozását, átalakulását. Központi téma ez Juhász Zsuzsannánál akkor is, amikor egyik fejezetében az írás szerepéről elmélkedik. „Hát ti szegény férfiak és persze nők, költő és prózaíró nők, ugyan honnan is tudnátok, mi végre vagytok? Hogy minek kell nektek kínban vagy örömben vérizzasztón, de írni? Kell és kész."

Mi lehet egy pszichológusnő következtetése a felmerülő problémákra? Ha gyermekeid vannak, akkor a másoknak való megfelelés olykor káoszt és konfliktusokat teremt, hiszen az anyának gyermeke lelkével és képzeletvilágával is azonosulnia kell, hogy el tudja magát fogadtatni. Arról nem is szólva, hogy a gyermek nem tudhatja, nem érzékelheti, hogy az anyaság milyen átalakulást jelent a nőben. Nagyobb gond az, hogy az anyaságban a nőiségünket is meg kell tartani, s ezt gyermekünknek mintaként megmutatni. Nyilvánvalóan az anyai szereporientáció rendkívül széles, a megfelelés szinte lehetetlen, s ha túl sokat várunk el magunktól, az már az önszeretet ellentéte. Másik fontos kérdés, hogyan lehet gyermekünket folyamatosan elégedettnek látni. Anyaként a szerző így fogalmaz lányához írt monológjában: „Mikor te boldog vagy, akkor vagyok én szabad, akkor nincs szükséged rám… Biztosan feltalálod magad itt is, ha ez a meseváros, s ha nem is az, te majd azzá teszed."

Bagdy Emőke *A személyiség titkai*ban kiemeli, hogy a nő számára a legnagyobb érzelmi biztonságot a szeretetet adó párkapcsolat, a család jelenti. A mindennapi élettények és tapasztalatok birtokában azonban a biztonságérzet folyamatosan veszélyben van, a vállalt feladatok és nem várt helyzetek sorozatos szerepkonfliktusokat idéznek elő. Sok esetben az emberi szabad akarat és a választás lehetőségét tagadó redukcionista szemlélet ütközik össze. Juhász Zsuzsanna a *Pici angyalkám* című, a lányát ért trauma kapcsán, rövid elmélkedésben láttatja meg velünk, menynyire nehéz a dolgokat elfogadni akkor, amikor rábízunk valakire valami fontosat megőrzésre, de soha nem kaphatjuk vissza. Az elvesztett, tönkretett gitár, a 'pici angyalkának' becézett hangszer nem a haragot váltja ki, hanem egy sajátos katarzis-élményt, mely a dolgok elfogadásából fakad. „Időben mentél el, pont időben, s így tiszta maradt a szíved, kislányom… akartad mi van az emberekben, és mi az, ami kívülről jött, idegen anyag."

Az *Édesmindegy*ben magrajzolt anyaképpel a saját lánygyermek sorsát előrevetítve kiemeli a szerző a megmásíthatatlan igazságot: „anyáca leszel vagy apáca", s ebben benne van a lehetőségek ígérete éppúgy, mint a lehetőségek elveszítése, hiszen anyaként és pszichológusként is tisztában van vele, hogy az élet kérdések sorozata, melyeket jól-rosszul igyekszünk megválaszolni, de mégis minden örök bizonytalanságban marad.

A *Máj velővel* címet viselő második rész írásai is a női védtelenség és kiszolgáltatottság tényét helyezik fókuszba, mintha a női nem képviselőit sokkal több megpróbáltatás érné, hiszen a rettegett Alzheimer-kór is főként a nőket érinti, s mindez talán azért van, mert nem tanultak meg önzőnek lenni, jobban szeretnek élni másokért, mint magukért, ahogy Juhász Zsuzsanna fogalmaz, nem voltak eléggé önérvényesítők. És mi lesz mindennek a következménye? „A lélek megroppanása, a személyiség elvesztése a közönyösség, memóriavesztés, elbutulás legelején."

A szerző gondolatai Arno Anzenbacher német filozófus véleményét látszanak megerősíteni, mely „szerint az anya-leánygyermek kapcsolatában tudomásul kell venni, hogy saját magát mint öncélt az ember csak másokkal együtt tud beteljesíteni". A nemek egymásrautaltságában pedig a másikkal akarom egységben tudni magam, mert nem tudok csak úgy magamban önálló személy lenni, szükségem van a másikra, hogy hiányosságaimat kitöltsem vele. És minden rendben van az anya–gyermek kapcsolatban, hiszen – ahogy a szerző is megerősíti – „nekem nem kellene felnőtt gyerek, nem tudom elgondolni,

mit is tennék, ha már felnőtten láthatnálak először".

Juhász Zsuzsanna könyvéből világossá válik, hogy a nőkre nehezedő terhek az emancipációt követően sokasodtak, a minden szerepben való megfelelés igáját húzzuk. Csernus Imre nőkről írott könyvében megerősíti: „Minél okosabb valaki, annál fejlettebb álarcokat használ, ha nincs meg benne a belső béke." Ha kanti értelemben önmagunkra mint morális lényre gondolunk, ott téblábolunk a beteljesíthető jó és a beteljesedett jó vagy rossz között, elkedvetleníthet bennünket a megtapasztalások hús-vér valósága. A megdöntött és visszavágyott tabuk feltárják azokat az anomáliákat, melyekkel szembe kell néznünk; mikor szolgálunk muszájból, pénzért, és mikor szívvel-lélekkel, mikor kérlelhetetlenül és mikor engedékenyen. A napjainkra megváltozott férfi és női szerepek miatt a stressz, a békétlenség, az elveszített vagy éppen megszerezni kívánt dominancia alakítják életünket, ahol a házasság már nem feltétlenül a „szent karám", mint egykor a múltban, de másként kell reagálnunk az öregek problémájára, az egyre népszerűbbé váló 'mama-hotelre'. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a férfit továbbra is a nemzés vágya irányítja, bár eredendő szerepét nem sikerül mindig jól beteljesítenie, míg a nő a szervező-békítő-együttérző szerepet alakítja, ő a Nagy Összehangoló. Müller Péter nagyon találó gondolata illik ide a női szerepről: „a nők emberi bölcsessége feldolgozza a sérelmeket. Mi férfiak ezt nem vesszük észre, férfigőgünk miatt nem vesszük észre, hogy ez a jóság egy számunkra érthetetlen lelki intelligencia marad."

A korábbi tabuk átalakulásáról is részletesebben olvashatunk Juhász Zsuzsa kötetében. És igaza van egy olyan kijelentésével, mely a ma emberét jellemzi leginkább, s a végső kimenetelben nem mindig lesz pozitív a végeredmény: „Ma a tabutlanság a tabu. Az értékek és a hozzájuk tartozó szabályok (szabálynélküliségek?) sokszínűsége. A végtelen szabadság a pillanatban."

Egyvalami azonban teljesen biztos. Viselkedésünkben a szülőktől és a környezettől ellesett pozitív és negatív konfliktuskezelési modellt választjuk, sokszor dependens lesz személyiségünk, mégis próbálunk hiteles szülők és társak lenni, aminek hihetetlen nagy személyiségformáló ereje van, hiszen a gyermek alapjáraton egoista, mert kicsi, védtelen és kiszolgáltatott.

Egy recenzió terjedelme nem teszi lehetővé a minden részletre kiterjedő ismertetést, csak gondolatébresztő lehet, és e sorok írója jó szívvel ajánlja minden érdeklődőnek, hogy szálljon le az írónővel a lélek bugyraiba, hogy ezáltal önmagát és másokat is jobban megértse.

Csontos Márta

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: *„Zászló a szélben". Transzcendencia és küldetéstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021).